

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ И
РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

Наталија Грубач Стаменовић

ПОВЕЗАНОСТ СОЦИЈАЛНИХ, ДЕМОГРАФСКИХ
И КРИМИНОЛОШКИХ КАРАКТЕРИСТИКА
ОСУЂЕНИХ ЛИЦА СА РЕЦИДИВИЗМОМ

Магистарска теза

Београд, 2018.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

Natalija Grubač Stamenović

**THE RELATIONSHIP OF SOCIAL, DEMOGRAPHIC
AND CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF
CONVICTED PERSONS WITH RECIDIVISM**

Master's thesis

Belgrade, 2018.

Ментор:

проф. др Даница Васиљевић Продановић,
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију у Београду

Чланови комисије:

проф. др Зорица Кандић Поповић, председница комисије
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију у Београду

проф. др Горан Јованић,
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију у Београду

доц. др Небојша Мацановић,
Факултет политичких наука, Универзитет у Бања Луци

РЕЗИМЕ

Рецидивизам учинилаца кривичних дела у нашој литератури још увек је недовољно истражена друштвена појава. О томе сведочи и чињеница да стопа рецидивизма расте из године у годину и да премашује стопу криминалитета. Овај рад представља покушај да се одређена важна питања у вези са рецидивизмом сагледају из различитих углова, а најпре да се доведе у везу са социодемографским и криминолошким карактеристикама осуђених лица. Циљ овог истраживања јесте испитати које су социодемографске и криминолошке карактеристике у вези са пенолошким и кривично-правним рецидивом, односно које од ових карактеристика су дистинктивне између осуђених лица са пенолошким и кривично-правним рецидивом. У истраживању је учествовало 100 испитаника, мушког пола, који су тренутно стационарани у Окружном затвору у Суботици, као и 100 испитаника мушког пола чији су релевантни подаци, уз дозволу етичке комисије, преузети из архива затвора од стране испитивача. Примењени су новоконструисани Упитник социодемографских карактеристика (Грубач-Стаменовић, 2017) и Упитник криминолошких карактеристика, који су дистрибуирани испитаницима у папир-оловка формату. Анализа дескриптивних показатеља и резултати хи-квадрат теста за независне узорке указују на то да пенолошки рецидивисти предњаче у погледу незапослености, ниског образовног статуса и социоекономског статуса, лошије комуникације с породицом, повећане конзумације алкохола, више изречених санкција (новчаних и казне затвором) и осуђиваности у криминолошкој историји, као и у погледу броја извршених кривичних дела у поређењу са кривично-правним рецидивистима. Резултати овог истраживања дискутовани су у контексту модела и теорија рецидива, при чему аутор у завршном делу рада ставља акценат на препоруке за даља истраживања и примену резултата у кривично-правној делатности.

Кључне речи: рецидивизам, криминалитет, социјалне карактеристике осуђеника, демографске карактеристике осуђеника, криминолошке карактеристике осуђеника.

ABSTRACT

The recidivism of the perpetrators of crimes in our literature is still underdeveloped social phenomenon. This is evidenced by the fact that the rate of recidivism is increasing from year to year and exceeding the crime rate. This paper is an attempt to look at certain important issues related to recidivism from different angles, and first of all it is related to the sociodemographic and criminological characteristics of the convicted persons. The aim of this research is to examine the socio-demographic and criminological characteristics related to the penological and criminal-legal recidivism and which of these characteristics are distinctive between these two profiles of convicted persons. The survey involved 100 male respondents who are currently stationed in the District Prison in Subotica, as well as 100 male examinees whose relevant data, with the permission of the Ethics Commission, were taken from the prison archives by the examiner. A newly constructed Questionnaire of Socio-Demographic Characteristics and Questionnaire of Criminological Characteristics were applied, which were distributed to respondents in paper-pencil format. The analysis of descriptive indicators and the results of the hi-square test for independent samples indicate that penological recidivists are leading in terms of unemployment, low educational status and low socioeconomic status, poorer communication with the family, increased alcohol consumption, more pronounced sanctions (fines and sentences) and convictions in criminological history, as well as in terms of the number of crimes committed in comparison with criminal-law recidivists. The results of this research are discussed in the context of models and recurrence theory, with the author emphasizing, in the final part of the paper, recommendations for further research and application of results in criminal-legal practice.

Key words: *recidivism, criminality, social characteristics, demographic characteristics, criminological characteristics*

САДРЖАЈ

1. Увод	5
I Теоријски део	9
2. Рецидивизам осуђених лица	9
2.1. Појам рецидивизма	9
2.2. Преваленца рецидивизма	11
2.3. Правна природа рецидивизма	111
2.4. Рецидивизам као кривично-правни концепт	12
2.5. Криминолошко схватање рецидивизма	13
2.6. Рецидивизам из пенолошке перспективе	16
2.7. Теорије о природи рецидивизма	16
2.8. Рецидивизам у савременим законодавствима европских држава и у Србији	23
3. Узроци рецидивизма	25
3.1. Општи узроци криминалитета и рецидива	25
3.2. Посебни узроци који доводе до понављања извршења кривичних дела	26
4. Социодемографске карактеристике осуђених лица и рецидивизам	28
4.1. Повезаност породичних односа осуђених лица са рецидивизмом	30
4.2. Брачни статус осуђених лица и рецидивизам	34
4.3. Ставови друштвене заједнице, рурална и урбана средина као фактори повезани са рецидивом осуђених лица	36
4.4. Старосна доб осуђених лица као фактор појаве рецидива	38
4.5. Повезаност нивоа образовања, радног и социоекономског статуса осуђених лица са рецидивизмом	40
5. Криминолошке карактеристике осуђених лица и релације са рецидивизмом	49
5.1. Повезаност кривичног дела насилног карактера са рецидивом осуђеника и значај за третман осуђеника који су починили кривично дело насилног карактера	52
5.2. Насилно понашање у затворским установама- повезаност са кривично-правним и пенолошким рецидивом	53
5.3. Санкција- појмовно дефинисање, класификација и повезаност са рецидивизмом осуђених лица	55
5.3.1. Појмовно одређење и класификација санкције	55
5.3.2. Појам казне	55
5.3.3. Казна затвора	59
5.3.4. Дужина затворске казне и рецидивизам	60
5.3.5. Новчана казна	63
5.3.6. Условна осуда	65
5.4. Алкохол и наркотици као криминогени фактори и фактори рецидива	68
5.4.1. Алкоголизам- проблем појединца и друштва	68
5.4.2. Алкохол као криминогени фактор и фактор рецидива осуђеника	69

5.5. Дрога као криминогени фактор и фактор рецидива	76
5.6. Претходна осуђиваност и рани почечи извршења кривичних дела као фактори повезани са повратом осуђених лица	81
5.6.1. Претходна осуђиваност.....	82
5.6.2. Рани почечи извршења кривичних дела	86
5.7. Повезаност броја почињених кривичних дела са рецидивом осуђених лица.....	89
5.8. Награда и казна у затвору- повезаност са рецидивом осуђеног лица.....	91
II Емпиријски део	97
1. Методологија истраживања.....	99
1.1. Методе за прикупљање емпиријских података.....	99
1.2. Методе обраде података.....	99
1.3. Просторни оквир истраживања	99
1.4. Узорак истраживања.....	99
1.5. Извори података, начин прикупљања података, технике испитивања и инструменти	96
2. Резултати	97
3. Дискусија.....	104
4. Закључна разматрања.....	131
5. Препоруке за будућа истраживања.....	136
6. Литература.....	140
7. Прилози	165

1. УВОД

Криминалитет је негативна, масовна, друштвена појава под којом се подразумева укупност свих злочина у одређеном времену и простору (Игњатовић, 1998). Криминално понашање и насиље се у људској цивилизацији сматрају претњом за опстанак цивилизованог друштва, а кроз историју ова два феномена људског понашања су већином доследно кажњавана. Људи у више или мање развијеним цивилизацијама живе по одређеним законским прописима; они поштују законе и воде своје животе у складу са правилима друштва и друштвеним вредностима. Међутим, свако друштво прописује сопствена правила понашања и одређује које понашање ће се сматрати (не)легитимним и (не)легалним. Они који не поштују правила и крше их сматрају се криминалцима, а популација криминалаца је по својим карактеристикама хетерогена, као и популација која не спада у групу криминалаца. Не чине сви криминалци иста кривична дела, немају сви исте особине личности, развојне околности, срединске услове итд. Неки од њих почине само једно кривично дело, те се врате типичном, „нормалном“ понашању, док други чине кривична дела једно за другим. Они се називају рецидивистима и имају препознатљив образац понашања: истрајавају у почињавању кривичних дела, чак и након кажњавања. Након издржане казне, многи од њих чине дела другачијег карактера, неки чине иста кривична дела, док мали број њих показује знаке ремисије.

Иако се у теорији и пракси већ дуго времена тражи решење за сузбијање криминалитета кроз оштрије санкције у казненом систему и спровођење различитих пенилошких третмана, чини се да наведено нема једнозначан ефекат. Зато је од круцијалне важности испитати, разматрати и проучавати узроке криминалитета. Сматра се да ће се откривањем узрока и спровођењем превентивних или интервентних мера смањити стопа кривичних дела. Чини се, на основу наведеног, као да се до сада узроци криминалитета нису ни испитивали, али напротив, на узроцима се ради већ годинама уназад. Међутим, поставља се питање шта ће се добити откривањем узрока? Јер, нису сва кривична дела последица истих узрока, већ су, најчешће комбинација више међусобно испреплетаних. Такође се поставља питање на који начин треба спроводити превентивне и интервентне мере како би се стопа криминалитета смањила?

Криминалци који истрајавају у вршењу кривичних дела и враћају се криминалном понашању и након кажњавања чине мали део људске популације, али

велики део популације криминалаца. Досадашња истраживања указују на постојање малог броја свеобухватно спроведених студија и метаанализа на тему рецидива. Генерално, не постоје конзистентни резултати у вези са тиме ко су заправо рецидивисти и које карактеристике они имају, како живе, итд. С обзиром на то да закључци одређених студија указују на репетитивност вршења кривичних дела, јасно је да је група рецидивиста хомогена по одређеним карактеристикама. Најчешће испитиване карактеристике јесу карактеристике породице, друштва, економских услова и криминалне каријере (Farrington, Coid, & West, 2009), те се на основу претходних домаћих и страних истраживања, може доћи до података шта би све могли бити узроци рецидивизма (нпр. Јованић, 2010; Кнежевић-Томашев, 2009; Мацановић, 2009; Ruggiero, Dougherty, & Klofas, 2015; Wormith & Goldstone, 1984). Многобројна истраживања, која ће бити разматрана у даљем тексту, дају увид у сагледавање општег стања проблема рецидивизма на нивоу Републике Србије (нпр. Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић и Костић, 2009) али и страних држава (нпр. Fazel & Wolf, 2015). Узимајући у обзир све до сада наведено, може се закључити да је испитивање узрока рецидивизма широка област из које, проучавајући је, може се доћи и до потенцијалних решења овог глобалног проблема криминала и повратништва. Зато је циљ овог истраживања испитати повезаност социјалних, демографских и криминолошких карактеристика осуђених лица са рецидивизмом.

Закон о извршењу кривичних санкција¹ прописује обавезу завода да у оквиру програма поступања утврди програм припреме за отпуст и програм помоћи након отпуштања (чл. 185. и 186.). Када се говори о припреми за отпуст, мисли се на више корака у самом процесу. Пре свега, осуђеник се припрема усмено да ускоро излази из затвора, те од тог тренутка почиње активно учествовање осуђеника, заједно са особљем затвора, његовом породицом, пријатељима, у процесу прилагођавања на новонастале услове. Процес отпуштања у крајњој тачки подразумева припрему осуђеника за ресоцијализацију уз помоћ осталих људи од значаја из његове околине. Циљ припреме за отпуст јесте веровање да, након извршене казне и постпеналне интервенције у циљу ресоцијализације, осуђеник више неће чинити кривична дела. Сам поступак пружања помоћи лицу после извршене казне затвора уређен је Законом о извршењу

¹“Сл. гласник РС“, бр. 55/2014.

ванзаводских санкција и мера², којим су установљене основе система прихвата и социјалне реинтеграције осуђених лица.

Досадашња сазнања о поврату указују једнозначно да „повратак“ у друштво није лако за самог, сада већ бившег, осуђеника. Пред њега се постављају различити захтеви: од новог запослења, успостављања старих и нових социјалних контаката, успостављања стандардне пословне способности, поновно активно учествовање у свим старим улогама (породична, пословна...). Тачније, од осуђеника се захтева да се врати старом животу, као да се криминално дело није ни десило и то у циљу да се криминална дела не би понављала од стране истог појединца.

Према статистичким подацима Управе за извршење кривичних санкција у периоду од 2011. до 2013. године, 58% осуђених лица у Србији чине повратници (УИКС, 2011-2013, према Лукић, 2015), док је ситуација слична и у другим државама, попут Француске (Kensey & Venaouda, 2011), Сједињених Америчких Држава (Durose, Cooper, & Snyder, 2014), Новог Зеланда (Nadeau, 2009) и других. Ово је јасан показатељ да велики број осуђених лица не успева да испуни очекивања друштва и да напори за реинтеграцију у социјалну средину не доносе увек позитивне резултате. Постоји низ разлога због чега се то дешава, али најчешће је то стигматизација од стране друштва у комбинацији са нарушеним социо-економским статусом појединца; често не проналазе нови посао, не успостављају адекватне односе са својом породицом, те се услед социо-економске депривације враћају старом занату: криминалу. Како би се смањила стопа рецидивизма, уведене су измене у закону. Члановима 185. и 186. Новог Закона о извршењу кривичних санкција постулира се обавеза Завода да образује програме припреме за отпуст на крају извршења казне, као и програме за помоћ лицима након отпуштања. Програм припреме израђује се на основу процењених потреба осуђеног и спроводи уз његов пристанак и активно учешће. Стандардизованим упитником се разматрају капацитети, ризикофактори и фактори вулнерабилности који могу да утичу на даљи живот појединца након изласка из затвора. Најчешће, уз социјалну средину коју чине породица и пријатељи, од велике важности за реинтеграцију осуђеника јесу институције од јавног значаја попут здравствених установа или центара за социјални рад (Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић и Костић, 2009).

²“Сл. гласник РС“, бр. 55/2014.

Како је већ наведено, низ фактора утиче на то да ли ће бивши осуђеник поновити преступништво, односно, да ли ће доћи до рецидивизма. Ти фактори могу бити нека унапред дата човекова диспозиција, а могу бити и одређени динамички процеси који се одвијају у човековом окружењу или интрапсихичком стању. Предмет овог истраживања је усмерен ка испитивању социјалних, демографских и криминолошких фактора који могу утицати да се бивши осуђеник врати криминалним радњама. С обзиром на то да су утицаји социодемографских и криминолошких карактеристика, о којима ће се говорити у даљем тексту главне карице при анализирању проблема у овом раду који испитује, превасходно, повезаност наведених карактеристика осуђених лица са рецидивизмом, ово истраживање могло би дати одговоре на нека питања претходних домаћих истраживања (Васиљевић-Продановић, 2011; Соковић, 2011): на који начин се може ојачати мрежа подршке у оквиру програма помоћи отпуштеним лицима из затворске установе? Да ли ће се, ојачавањем мреже подршке у непосредном окружењу осуђеника који је пуштен на слободу, смањити стопа рецидивизма?

Поставља се питање, у чему лежи срж проблема, ако се пође од чињенице да се, последњих година, у већини установа за издржавање кривичних санкција спроводе одређене мере, односно третмани, како до рецидивизма не би дошло. Са друге стране показало се да је већина осуђених којима је изречена казна другачије природе, такође склона да понови једно или више истих или различитих кривичних дела. Стога се, како је већ речено, може наслутити да су социодемографске и криминолошке карактеристике веома испреплетане, уско повезане и да интерактивно утичу на појаву рецидивизма осуђених лица. Већ је споменуто да се, при напуштању затвора, од бившег осуђеника очекује да преузме све одговорности и прихвати моралне норме, како би се укључио у систем ван затворског. Међутим, показало се да велики број осуђених не успева да испуни ова очекивања у друштву и да, самим тим, напори за реинтеграцију не доносе увек задовољавајуће резултате (Петровић, 2014; Стевановић и Играчки, 2011; Shinkfield & Graffam, 2009).

I ТЕОРИЈСКИ ДЕО

2. РЕЦИДИВИЗАМ ОСУЂЕНИХ ЛИЦА

2.1. Појам рецидивизма

Рецидивизам, односно поврат, је термин који се користи у различитим областима науке и праксе. Потиче из латинског језика (lat. *recidivus*, -i, masc.) и означава повратника, односно, особу која поново чини исто или слично кривично дело (према Henslin, 2008). Прегледом релевантне литературе о поврату, односно рецидивизму, може се констатовати да не постоји јединствени консензус у вези са његовом операционализацијом и дефиницијом (Zara & Farrington, 2016). Рецидивизам се дефинише на различите начине, у складу са критеријума и перспективом друштва у ком се одвија, а најчешће се дефинише као поновно вршење кривичног дела након одслужене и издржаване казне (нпр. & King & Elderbroon, 2014). Иако не постоји консензус између различитих дефиниција рецидивизма, аутор Малц (Maltz, 1984) наводи заједничке карактеристике свих дефиниција рецидива:

1. Садрже део са поновним хапшењем осумњиченог;
2. Садрже део са поновним суђењем осумњиченом и
3. Садрже део са поновним осуђивањем осумњиченог за поновно вршење кривичног дела.

Међутим, као најрелевантнији резултати користе се они који се добијају у метааналитичким студијама, те се на наведене недоумице најчешће може одговорити из метааналитичке перспективе. Метаанализа јесте методолошки поступак који сумира истраживања релевантне теме користећи и упросечавајући резултате претходних студија које су се бавиле истим феноменом. Вилсон и сарадници (Wilson, Gallagher, & MacKenzie, 2000) наводе четири мере рецидивизма у својој метаанализи: поновно затварање, хапшење након условног отпуста, нове осуде и опозив паралелног надзора, при чему у 66% случајева као мера рецидивизма се користи поновно затварање, а Скакавац (2014) наводи да је термин „рецидивизам“ контекстуално, средински условљен својом применом у односу на то који стручњак се њиме бави (правник, социолог, криминолог, дефектолог, психолог...).

Међутим, постоје два проблематична питања у вези са дефиницијом рецидивизма (Harris, Lockwood, & Mengers, 2009):

1. Питање „поновног вршења кривичног дела“, које се потеже у случајевима када починилац почини одређено дело за које се не може са сигурношћу утврдити да ли је и кривично те појединац не може бити осуђен (пристрасност суда);
2. Питање починиоца кривичног дела, уколико се не може установити са сигурношћу да ли је раније вршио криминалне радње, без доказа осуђености за иста (сива и тамна бројка криминала).

Већи проблем представља друго питање, с обзиром на то да судови обично не показују карактеристике пристрасности при суђењу. Наиме, починиоци кривичних дела бивају детектовани у званичној документацији државних институција попут затвора, суда, итд. Међутим, постоји одређена стопа криминалаца који врше кривична дела, а никада не буду осуђени за то, понекад чак не буду ни детектовани. Стога се стопа рецидива може израчунати само на основу званичних података (Blumstein & Larson, 1971). Из тог разлога се истраживања рецидивизма често базирају на прикупљању података из криминалног досијеа у комбинацији са подацима добијених самоизвештајима (Farrington et al., 2009; Jolliffe & Farrington, 2014).

Поједини аутори сугеришу неке опште карактеристике лица која врше поврат, а које су инкорпориране у саму дефиницију поврата: репетитивно вршење кривичних дела и неадекватност казне која резултује непоправљивошћу понашања појединца (Петровић, 2014; Стевановић и Играчки, 2011; Shinkfield & Graffam, 2009). Међутим, због постојања низа различитости у психолошким, економским, правним и другим елементима, као и у етиологији и околностима извршеног кривичног дела, до сада нису установљене и неке друге заједничке или специфичне карактеристике свих рецидивиста.

2.2. Преваленца рецидивизма

Висока стопа рецидивизма уочљива је у свим казнено-поправним системима и, према различитим изворима, креће се у просеку од 43% до 80% (Caldwell, 2010, према Јованић, 2010). Међутим, у неким државама рецидивизам је знатно испод просека. Тако на пример, он износи 20% у Норвешкој (Graunbøl et al., 2010), или по 27% на Исланду и у Сингапуру (према Fazel & Wolf, 2015). У другим земљама тај проценат је значајно виши те, на пример, достиже 79% у Великој Британији (Ministry of Justice, 2012).

Стопа рецидивизма у Републици Србији износи нешто изнад 50%, мада варира у зависности од извора и мере рецидивизма. Најнижа стопа у нашој држави забележена је 2008. године када је износила 53,6%, док је 2009. године износила 60% (Илић и Јованић, 2011), да би се, 2013. године стопа смањила, у односу на 2009. годину, на 53.7%.

2.3. Правна природа рецидивизма

Када је у питању рецидивизам осуђених лица, посебно посматрано са аспекта кривичног права, често се полази од дефинисања рецидивизма, а потом и третирања рецидивизма као отежавајуће околности приликом одмеравања казне или околности које утичу на оцену кривице учиниоца. Постоје различите дефиниције рецидивизма осуђеника, али се све свде на суштинску чињеницу: рецидивизам је поновно почињење истог или различитог кривичног дела (Urahn, 2011). Постоје истраживања која указују на аспекте које треба разматрати приликом одмеравања казне рецидивистима (Blumstein & Larson, 1971; Harris, Lockwood & Mengers, 2009). Према наведеним истраживањима, рецидивизам се „мери“ у смислу накнадних пресуда, упућивања на суд или поновног затварања у казнено-поправне институције. Зато се за ову негативну друштвену појаву каже да представља назадовање, односно, враћање у претходно криминално понашање (McKean & Randsford, 2004).

Последњих деценија води се полемика о томе да ли казна треба да буде строжа, када су у питању повратници, па се самим тим намећу и различита схватања при чему се најприхваћеније схватање у кривичноправној литератури темељи на чињеници да поврат није само околност која указује на повећану кривицу учиниоца, већ су лица која су склона да поново почине кривична дела „опаснија“ по друштво (Elliot, 1962). Према

томе, строже кажњавање је последица повећане друштвене опасности повратника и његове кривице, које су међусобно повезане. Присталице овог схватања заступају став да поврат указује на то да је учинилац посебно склон вршењу кривичних дела, те да је у питању временски стабилна карактеристика личности појединца која сама по себи представља извесну опасност по друштво, а не само сплет околности (Жегарац, Бауцал и Гвозден, 2005).

Са друге стране, присталице блажег кажњавања акценат стављају на мотивационе процесе који се односе на појединца, сматрајући да строжа казна не делује чим појединац поново врши кривично дело. Строжа казна заснива се на само једној објективној околности- поновном извршењу кривичног дела, а да се при том не узима у обзир читав низ индивидуалних карактеристика личности учиниоца кривичног дела (Златарић, 1968). Могло би се рећи да је овај „блажи приступ“ данас прихваћенији, јер се вековима уназад радило на поштравању казне за повратнике, што је за последицу имало контраефекат- односно поновно почињење кривичног дела. Међутим, овакве закључке треба узети са резервом и, када је рецидивизам у питању, потребно је посматрати сваког појединца индивидуално узевши у обзир, између осталог, његове когнитивне карактеристике и карактеристике личности.

2.4. Рецидивизам као кривично-правни концепт

Према кривично-правном схватању рецидивизма, разликују се специјални и општи поврат (Игњатовић и Симеуновић-Патић, 2011). Према цитираним ауторима, *општи поврат* представља поновно извршење било ког кривичног дела после осуде за раније извршено кривично дело, а *специјални поврат* представља поновно вршење истог кривичног дела после раније осуде за то кривично дело. Специјални поврат представља тежу врсту поврата, јер указује на склоност учиниоца да врши одређена кривична дела (O'Donnell, Baumer, & Hughes, 2008). С обзиром на временски размак између извршених кривичних дела, кривично право разликује временски одређен и временски неодређен поврат (Abrifor, Atere, & Mioghalu, 2007). Временски одређен поврат односи се на ново кривично дело које је извршено у одређеном року после изречене или издржане казне за раније извршено дело и тај временски размак може износити од 5 до 10 година. Временски неодређен поврат односи се на ново кривично дело које учинилац изврши у било ком временском периоду након претходно изречене

или издржане казне. С обзиром на број извршених кривичних дела разликује се једноструки и вишеструки поврат (Игњатовић и Симеуновић-Патић, 2011). Ако се узме у обзир да ли је претходно издржана казна или није, разликује се прави од привидног поврата (Игњатовић, 2002). Прави поврат је поврат у кривичноправном смислу и односи се на поновно почињење неког кривичног дела, након већ издржане казне за раније учињено дело, док је привидни поврат поновно учињење кривичног дела после изречене пресуде за раније кривично дело, без обзира да ли је ова казна издржана или није.

Кривични законик Републике Србије³ у члану 55. прописује да поврат постоји када лице после издржане, застареле или опроштене казне, или ослобођења од казне, по протеку рока за опозивање условне осуде или после изречене судске опомене поново изврши кривично дело. Застарелост извршења кривичних санкција подразумева да се изречене кривичне санкције не могу извршити, протеком законом прописаних рокова, који теку од дана правоснажности пресуда којима су изречене. Ослобођење од казне је могућност да се под законом прописаним условима у одређеним случајевима ослободи од казне учинилац који је крив. Према члану 58, горе наведеног Законика, суд може ослободити од казне учиниоца кривичног дела само када то закон изричито предвиђа. Суд може ослободити од казне и учиниоца кривичног дела учињеног из нехата кад последице дела тако тешко погађају учиниоца да изрицање казне у таквом случају очигледно не би одговарало сврси кажњавања. Суд може ослободити од казне и учиниоца кривичног дела за које је прописана казна затвора до пет година, ако после извршеног кривичног дела, а пре него што је сазнао да је откривен, отклони последице дела или надокнади штету проузроковану кривичним делом.

2.5. Криминолошко схватање рецидивизма

Када се говори о криминолошком поимању поврата, Дуриси и сарадници најбоље описују један утопијски циљ посла криминолога: практични задатак криминологије биће испуњен када се једном реши проблем поврата (Dugosi, Cooper & Snyder, 2014). Дакле, из наведеног постаје јасно да се криминолози баве искорењивањем поврата, али савремени резултати истраживања, како наводе домаћи аутори, указују на закључке да рецидивизам остаје у истом обиму или расте. Чини се да је стопа поврата од 20-60%

³“Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

далеко од практичног циља криминолога савременог друштва (Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић и Костић, 2009). Криминолошко схватање рецидивизма почива на премиси осуђености за ново кривично дело, иако можда ранија извршена дела, која не морају бити исте природе као дела за које је лице осуђено, нису детектована у досијеу осуђеног лица (Јовашевић, 2010; Радоман, 2003). Такође, извршена дела не морају да се „поклапају“ са делом за које је лице осуђено по етиолошкој бази нити по степену просефионализације извршења. Рецидивизам у криминолошком смислу значи да неко лице које је извршило законом утврђено кривично дело и за то било осуђено или на други начин третирано од стране друштва, изврши ново кривично дело- повратник *stricto sensu* и да неко лице које је извршило законом утврђено кривично дело или било за то осуђено или на други начин службено третирано, поново предузме криминалну делатност због свог „опасног стања“- повратник *lato sensu* (Кандић, 1992). Појам поврата се у криминолошком аспекту дефинише знатно опширније јер му се поред елемената кривичноправне дефиниције додају и елементи попут личности учинилаца кривичног дела, али и елементи који се односе на потенцијалну опасност по друштво од стране криминалне личности.

Савремена криминолошка литература, како наводи Скакавац (2014) диференцира три категорије повратника. Иако је у раду Скакавца направљена подела делинквентних повратника, иста паралела се може повући са одраслим узорком:

- Повратници из навике које одликују недостаци у психичкој сфери, исфрустрираност и почињена кривична дела у периоду малолетства;
- професионални повратници и
- делинквенти по тенденцији (који имају „практични“ циљ: наследство, утаја итд).

Бошковић (2015) у својој литератури детаљно наводи карактеристике поменутих рецидивиста. Делинквентима из навике сматрају се рецидивисти антисоцијалне, алијентне и асоцијалне природе код којих се постепеним понављањем преступничког понашања ствара криминална навика, односно учвршћује се стабилан образац криминалног понашања (Бошковић, 2015: 338). Код ових рецидивиста, навика ка извршењу кривичног дела се може детектовати још у раној младости, услед изражених антисоцијалних црта, ниског прага фрустрационе толеранције, израженог неуротицизма

или друге црте личности као што је тражење сензација, ниских интелектуалних способности и осталих временски стабилних психолошких карактеристика. Најчешће је у питању лице које његова неприлагођеност да живи у друштву води поновљеним конфликтима са средином, конфликтима који, у овом случају, узимају форму престапа против закона који се у тој средини поштују од стране већине (Бошковић, 2007: 223). Делинквенти по тенденцији или делинквенти из страсти, су особе чија је криминална каријера узрокована субјективним персонолошким чиниоцима. Дакле, код ове врсте поврата, на испољавање поврата делују и неке црте личности којима се бави и савремена психијатрија. То су најчешће лица која имају детектовану дијагнозу, по савременим класификацијама менталних поремећаја. Из наведеног се може претпоставити да повратник има (или ће имати након осуде) историју хоспитализација у адекватним здравственим установама са изреченим мерама безбедности и медикаментним третманом (Бошковић, 2015: 338). Код професионалних делинквената, криминално дело представља једну врсту „сталног запослења“ и то најчешће у циљу обезбеђивања сопствене егзистенције или стицања материјалних добара упркос пригодном социоекономском статусу. Они такође одлично поседују једну или више криминалних техника (Бошковић, 2015: 339). Може се рећи да су у питању извршиоци кривичних дела који су по неким особинама слични повратницима из прве категорије, али су и с посебностима рационалне криминалне оријентације, односно избора извршења кривичних дела као професије, занимања и мотивом користољубиве природе, која код прве категорије није увек изражена. Када се говори о професионалним рецидивистима, не може се са сигурношћу одредити степен њихове неприлагођености. Они се наине криминалом баве као својом професионалном делатношћу, а често нису „остручени“ у једној области преступништва већ се баве широким дијапазоном криминалних радњи. Један од типичних примера из праксе, који је познат и широј јавности, јесте пример када макро, који се бави подвођењем сексуалних радница, уједно дилује дрогу и бави се утајама пореза.

Значај криминолошких класификација рецидивиста огледа се у томе што могу да послуже пенолошком третману рецидивиста управо из разлога јер указују и на значај особина личности (Скакавац, 2014).

2.6. Рецидивизам из пенолошке перспективе

Пенолошки, рецидивизам се посматра као феномен који је детерминисан поновним враћањем осуђеног лица у институцију за одузимање слободе, под условом да је лице раније већ било на извршењу казне затвора (Илић и Јованић, 2010; Јованић, 2010). Пенолошко схватање рецидивизма се не бави персонолошким карактеристикама осуђеног са аспекта са ког наступају кривично-правна или криминолошка сфера. Кнежевић (2007) наводи да са пенолошког аспекта рецидивизам се посматра као исходиште два потенцијална предиктора поврата: неадекватна друштвена реакција и неуспели процеси ресоцијализације. Неадекватна друштвена реакција односи се на непримерен избор кривичне санкције или неадекватан третман васпитања, док се неуспели процес ресоцијализације односи на неодговарајући третман у казнено-поправним и васпитно-поправним установама у којима се издржавају кривичне санкције (Кнежевић, 2007). Један од пенолошких фактора рецидивизма је и неадекватан постпенални третман, у ограниченој могућности или чак у немогућности делинквента да се након издржане казне укључи у ширу друштвену заједницу.

2.7. Теорије о природи рецидивизма

Према једном од многобројних схватања узрока криминалитета, етиолошки фактори криминалитета сагледавају се кроз три најосновније групе теорија, а то су биолошке, психолошке и социолошке теорије (Крстић, 1996). Међутим, до сада је развијен низ појединачних теорија које се базирају на почетним премисама ове три велике групе теорија.

Биолошке теорије темеље се на мишљењима да су биолошке предиспозиције основне детерминанте криминогеног понашања. Ту се, пре свега, убрајају чиниоци биосоматских процеса попут урођених, наследних, органских, физиолошких и других биолошких функција које условљавају делинквентно понашање код појединаца. Данас су као биолошке теорије најзаступљеније *теорије наслеђа*, које почивају на генетичким, бихејвиорално-генетичким и молекуларно бихејвиорално-генетичким студијама, као и на адоптивним студијама или породичним (трансгенерацијским) студијама. Наведене теорије полазе од претпоставке да су за испољавање одређеног

фенотипа (у овом случају криминалног понашања) заслужни утицаји гена, али делимично и средине. Наиме, одређени фенотип долази до изражаја уколико постоји генска основа за понашање, али под утицајем дељених и недељених срединских чинилаца ово понашање бива подстицано или потискивано. Тачније, фенотипско понашање организма продукт је дејства како генских тако и срединских чинилаца појединачно, али и њиховог интерактивног деловања, јер гени и средински фактори континуирано утичу једни на друге. Бихејвиорална генетика се најчешће служи са три врсте методолошких истраживања. То су близаначке студије, адоптивне студије и породичне студије при чему близаначке студије представљају доминантан метод проучавања. Испитивањем парова монозиготних близанаца, који деле 100% генског материјала, и дизиготних близанаца, који деле око 50% генског материјала, пореде се индивидуе различитих фенотипова при чему се утицај дељене средине држи константним, јер се полази од претпоставке да су близанци, како монозиготни тако и дизиготни, одрасли у истим условима. Логика проучавања близанаца почива на претпоставци да уколико би улога хередитета била значајнија, код монозиготних близанаца би требала да постоји већа сличност у понашању него код дизиготних близанаца. С обзиром на то да монозиготни близанци могу да манифестују различите фенотипове иако деле исти генски материјал, различитост у фенотипским карактеристикама може се објаснити утицајем недељених срединских чинилаца који су јединствени за сваку индивидуу (Тусић и Матић, 2002). Централно питање које се односи на наследне и срединске факторе који утичу на понашање тиче се улоге њихове интеракције у обликовању одређеног фенотипа. Корелација између средине и генотипа представља корелацију између генски условљеног понашања особе и њене изложености одређеним срединским условима (Moffit, Caspi, & Rutter, 2005; Silberg & Eaves, 2004). Мере породичног окружења обично имају значајну генску основу ако се третирају као фенотипска варијабла у близаначким и адоптивним студијама. Иако се овакав закључак може учинити парадоксалним и контраинтуитивним, мере окружења показују генске ефекте и то на начин да генски условљене карактеристике особе могу бити процењене кроз мере срединских околности (Plomin, Reiss, Netherington, & Howe, 1994). Досадашња истраживања утврдила су да испољавању рецидивизма гени доприносе од 40% до 58%, док средински чиниоци доприносе овом варирању од 60% до 42% (Barnes, Beaver, & Boutwell, 2011). Стога бихејвиорално-генетичке теорије могу да дају почетну тачку у даљим истраживањима криминогеног понашања, дајући

одговор о томе да ли ревидивизам има утемељење у генској основи појединца, али и о томе да ли је и у којој мери могуће вршити третман. *Теорија сазревања* (Glueck, 1974) постулира став да сазревање организма и промене које настају сазревањем (психичке и физиолошке) могу допринети криминогеном репетитивном понашању. Односно, ова теорија сматра да стагнирање у развоју одређених можданих структура води већој вероватноћи ка рецидивизму. Најчешће коришћени експланаторни модели позивају се на проблеме при неуропсихолошком сазревању префронталног кортекса и лимбичких структура (Barnes et al., 2011), као и на физичке повреде мозга (Filipović-Đurđević i Zdravković, 2013). Додатна објашњења долазе из филогенетско-еволуционог приступа изучавању рецидивизма који говори о томе да се рецидивизам одржава као феномен код људи услед његове корисности (Figueredo, Gladden, & Hohman, 2011). *Хромозомске теорије* иду корак ниже у хијерархији биолошког материјала заслужног за испољавање рецидивизма и криминалног понашања. Ове теорије полазе од претпоставке да су одређене генске абнормалности заслужне за испољавање криминогеног понашања и репетитивног рецидивизма, нпр. услед Јакобсовог синдрома (нпр. Попић-Палјић, 2009). Тако се и развила хипотеза да је вишак хромозома Y у вези са криминалним понашањем, нарочито насилним (према Hull, Forrester, Brown, Jobe, & McCullen, 2000). Овај синдром (XYY) се назива Јакобсов синдром, и често се у истраживањима сретао код мушке затворске популације, а његова преваленца у мушкој популацији износи 1:1000 (Gravholt, 2013; Milunsky, 2010; Попић-Палјић, 2009; Zergollern et al., 1994). С обзиром на то да је криминогена популација бројчано редукованија од типичне, постоје схватања да је Јакобсов синдром чак 50-60 пута више заступљенији у затворској популацији у поређењу са типичном (Попић-Палјић, 2007; Zergollern et al., 1994). Додатно, у прилог биолошким теоријама иду и *ендокринолошке теорије* које постулирају закључак да је за поврат заслужан неурохуморални апсект функционисања организма (Slijerčević, Vujić, & Nestorović, 2002), али ове теорије не могу опстати као самосталне, с обзиром на то да је функционисање неуроендокриних жлезда у тесној вези са когнитивно-афективним функционисањем појединца, као и с обзиром на то да за сада не постоје једностране закључке о узрочно-последичној вези између когнитивних процеса и афективних стања. Истраживања из области когнитивне неуропсихологије потврђују наведене налазе (Filipović-Đurđević i Zdravković, 2013).

Психолошке теорије наглашавају утицај психичких процеса на испољавање криминогеног понашања и потенцијалног поврата. Ове теорије најчешће нису

„самосталне“ с обзиром на то да се у великој мери ослањају на биолошко-психолошко релације, односно релације између биолошких детерминанти и психичких процеса који настају као последица биолошких промена. Ова спрега између биолошког и психолошког утицала је на формирање *биоконституционалне теорије* (према Бошковић, 2015), која сматра да ће се одређени психолошки феномен, који води рецидивизму, испољити само у случају ако постоји генска предиспонираност за његово испољавање, али и стимулишућа средина. Најпознатија психолошка теорија у објашњењу криминала и рецидивизма јесте психоаналитичка теорија Сигмунда Фројда. Ова теорија тврди да се одређени агресивни импулси испољавају услед нерешених конфликта у несвесном делу људске психе, а пролонгирано нерешавање тог конфликта води ка поновном испољавању неадекватног понашања и испољавања агресије (према Corn & McCorkle, 1964). Пре свега, овде се мисли на феномен потискивања неадекватних агресивних импулса или недозвољених сексуалних радњи у део несвесног. Међутим, нерешавањем конфликта, потиснути садржај, посредством структуре Ида (Id) улази у предсвесно, а затим и у свесно, након чега долази до поновног вршења недозвољеног кривичног дела. *Теорија фрустрационе толеранције* у објашњењу рецидива постулира став да рецидивисти имају низак степен фрустрационе толеранције. Наиме, услед постојања конфликта у свести ових особа активира се импулсивни бихејвиорални одговор, непримерен друштвеним правилима (према Hull et al., 2000). Одређена драж се перципира као стимулативна од стране појединца, те се фрустрација решава долажењем до те дражи, која је за типичну популацију, заправо, аверзивног карактера. На пример, услед ниског економског статуса, криминалац доживљава тензију, јер нема основна средства за живот. Он посеже затим за инструментом задовољења потреба (крађа), и на тај начин снижава своју фрустрацију. Но, крађа је за већину типичне популације аверзивна драж, она је забрањена законом, недолична је као решење проблема, те се за њом, као за инструментом задовољења потреба уопште не посеже (Hull et al., 2000). Услед развоја психологије као научне дисциплине, као и њених појединих праваца, најстаје бихејвиористика. Ова грана психологије темељи се на претпоставци да је одређено понашање научено од стране појединца, а процес учења је заснован на закону имитације, односно на учењу по моделу, и радовима о агресији из експеримената Алберта Бандуре (Bandura, 1978, према Smederavic i Mitrović, 2006), по коме је делинквентно понашање узроковано као и свако друго посредством тзв. опсервационог учења или викаријског учења. То учење

се, дакле, одвија угледањем на модел, који може бити присутан како у ужој породици, тако и у ширим факторима животне заједнице (нпр. нека позната личност, навијачи на трибинама, итд.), а предност овог приступа у сагледавању рецидивизма је што пружа основу за ресоцијализацију, с обзиром на то да свако учење које је научено или условљено, може бити „научено уназад“ или контраусловљено (Akers, 1985). Из сфере клиничке психологије, долазе и *теорије психопатије*, које су данас најзаступљеније у лаичком сагледавању криминала. Често се може чути да је неко „психопата“, уколико врши континуирано кривична дела. Ова теорија постулира став да су одређене особине личности карактеристичне за вршиоце кривичних дела, као што су мањак емпатије, дисфункционалност афективних стања, неадекватност испољавања афективитета, дезинхибираност понашања и нарцизам, који су уједно и детерминанте поремећаја личности (Patrick, Fowles, & Krueger, 2009; Skeem, Polaschek, Patrick, & Lilienfeld, 2011). Као што се може приметити, наведене психолошке теорије имају већином и афективни карактер, а не само когнитивни. Једна од најважнијих когнитивних теорија у психологији која објашњава рецидив јесте *теорија рационалног избора* (Cusson, & Pinsonneault, 1986). Према овој теорији, криминална радња је сврсисходна активност која за циљ има постизање добара, али нерационалним доношењем одлука, услед одређених лимита, како персонолошких (нпр. мањак интелигенције), тако и контекстуалних (нпр. живот у картелу), при чему појединац има мањак информација о томе како се та добра могу постићи, а да не укључује криминалну радњу.

Социолошке теорије рецидива данас су најраспрострањеније. Разлог томе јесте ште се управо социолошке гране највише баве рецидивом, с обзиром на то да је рецидив, као и криминал, првенствено проблем друштва. Социолошке теорије уз личност посматрају и друштвене узроке, који формирају личност као такву, као и утицај личности на друштвене односе, економске, социјалне и друге детерминанте. Неке од најпознатијих социолошких теорија рецидивизма су:

1. *Теорија аномије* Емила Диркема (Durkheim, 1897, према Бошковић, 2015) која сматра да до вршења кривичних дела долази услед лоших ситуационих чинилаца попут ратова, природних катастрофа и других ванредних стања, која узрокују „љуљање“ дотадашњих друштвених норми, дестабилизације читавог друштва и успостављања анархије у којој сваки појединац тражи себи својствене начине превазилажења настале ситуације (Опалић, 2006; Rock,

2006). Неки појединци, услед попуштања социјалних стега, посежу и за криминалним делима и врше их континуирано и репетитивно.

2. *Теорија „поломљеног прозора“* је социолошка теорија која се базира на конформизму. Наиме, кроз анегдоту о поломљеном прозору на згради, аутори ове теорије (Wilson & Kelling, 1982) сугеришу да ће појединац извршити кривично дело уколико га је неко већ пре њега извршио, а при томе не постоји доказ о кажњавању. Појединац ће на згради на којој је поломљен прозор, ради сопственог бенефита поломити други, ући у зграду и опљачкати је. Ова теорија је највећу примену нашла у области социологије масе. Наиме, услед непознавања казне, потенцијалног скривања идентитета, људи у маси ће се почети понашати агресивно, нарочито уколико процене да ће проћи некажњено.
3. *Теорије социјалне контроле и суздржавања* (Short & Nye, 1958) које говоре о томе да ће се рецидивизам развити у оним друштвима у којим недостаје одређена контрола понашања кроз једну од четири инстанце: 1. директна кроз процес кажњавања погрешног понашања и награђивања пожељног од стране ауторитета; 2. интернална, која је интрапсихичког карактера и позива се на то да у једном тренутку човека „гризе“ савест уколико континуирано врши кривична дела; 3. индиректна путем освешћивања понашања појединца који врши криминална дела кроз наговештавање последица коју може да трпи он сам, као и њему блиски људи попут родитеља и пријатеља и 4. контрола путем задовољења потреба, која почива на премиси да се особи од стране друштва обезбеди потребно добро, како би неадекватно понашање у циљу постизања задовољства било елиминисано из бихејвиористичког спектра понашања. Грубо гледано, теорије социјалне контроле се позивају на то да ће појединац најпре одустати од криминалног понашања услед жеље да одржи добре односе са њему ближњим особама. Други назив за ову теорију јесте *теорија суздржавања*, управо из наведеног разлога. Заправо, ова теорија почива на премиси да се људско понашање координише у контексту међусобних утицаја два облика контроле, спољне и унутрашње (Ngo, Paternoster, Cullen, & Mackenzie, 2011). Суздржавање ће имати чвршћи карактер услед потпунијег процеса поистовећивања за људима од значаја, као

и са вредностима и нормама друштва које је поставило конкретне границе понашања и одговорности за појединца. Међутим, те границе се руше у ситуацијама где је појединац стављен пред свршен чин у коме границе не морају да се поштују (ратни услови, природне катастрофе, револуције, демонстрације против владајуће власти...). У тим ситуацијама, теорија суздржавања губи на значају као почетна тачка објашњења и почиње да доминира теорија аномије у контексту објашњења чињења кривичних дела репетитивног карактера (Sampson & Laub, 2003).

4. *Теорија друштвених стега* полази од претпоставке да ће се континуирано насилно понашање од стране појединца дешавати у ситуацијама притиска од стране других појединаца или друштва у целини. Зачетник ове теорије је такође Емил Диркем, еминентни социолог, али најмодерније схватање ове теорије износи Бернбург (Bernburg, 2002). Заправо, под утицајем социјалних стега, појединац се охрабрује да чини одређена криминална дела под ореолом корисности, иако генерално гледано то понашање није од користи. Пример за то је финансијска добит од диловања дроге или од проституисања. Обе врсте наведених понашања могу бити наметнута већ од чланова породице, иако генерално гледано та понашања нису адаптивна за појединца упркос томе што потенцијално доносе материјалну добит. Притиске на појединца могу да врше и друштвене структуре попут владајуће странке или неке више структуре у срединској хијерархији, али и сам појединац сам на себе (Merton, 1965). Једна од субтеорија ове струје јесте и *теорија субкултуре* (Kaminski, 2008). Наиме, припадност одређеној субкултури доноси са собом и одређене критеријуме понашања. Хијерархијска структура субкултуре којој појединац припада тако директно или индиректно намеће своја правила и притиска појединца да се понаша на одређен начин, који често може бити погрешан. На овој претпоставци се могу објаснити агресивна понашања навијача, уличних банди (енг. gang) или појединаца који су чланови фашистичких организација.
5. *Теорија етикетања* рецидивизам објашњава као последицу „епитета“, „етикете“, односно карактеристике који је појединцу наметнут од стране друштва или других појединаца. Развијена је од стране групе социолога током 60-тих година 20. века, а једна од најзанимљивијих манифестација јесте

Зимбардов експеримент са „затвореницима“. Наиме, психолог Филип Зимбардо је групи момака задао задатак да проведу месец дана у подруму Станфордског универзитета, с тим да су били подељени на „затворенике“ и „чуваре“. Свакој групи је дата одређена одећа, а „затвореници“ су били смештени у импровизованим ћелијама. Иако није постојала инструкција за агресивно понашање, испитаници су већ првог дана показали понашање у складу са одећом коју су носили; затвореници су постали бунтовни, а чувари агресивни. Експеримент је прекинут након само неколико дана услед психолошких последица које су имали момци у оделу „затвореника“ (Zimbardo, 1973, према Haney & Zimbardo, 1998). Сада постаје јасно да етикета, односно обележје које појединац носи, може изазвати криминално и агресивно понашање, иако конкретне инструкције и лична добробит није присутна. Код рецидивиста, етикета криминалца може да прати појединца након изласка из затвора до краја живота. Услед постојања тог обележја, појединац може репетитивно да врши кривична дела.

6. *Теорија социјалног учења* је делимично и психолошка теорија која се темељи на експерименту Алберта Бандуре. Овој теорији припадају она схватања која узроке делинквентног понашања налазе у имитацији, идентификацији, односно, у подражавању модела у друштвеној средини о чему је већ било речи када се говорило о учењу по моделу Алберта Бандуре (видети: Smederevac i Mitrović, 2006). Из ове теорије се развија *теорија диференцијалне асоцијације* која почива на претпоставкама да је делинквентно понашање узроковано билатералним утицајима појединца и група којима он припада, те се по моделу имитирања групног понашања стичу одређене карактеристике попут криминалних мотивација, ставова и техника, посредством позитивног и негативног поткрепљења за учињено дело, односно манифестовано понашање (Akers, 1985). Из ове теорије се развила и *теорија социјалног наслеђа*, која говори о томе како старије генерације преносе у наслеђе своје особине на млађе потомке. Према таквим схватањима, најпре се мисли на одређене улоге које појединац има у породици или некој широј друштвеној заједници, те се према учењу по моделу (Bandura, 1963, према Smederevac i Mitrović, 2006) улоге преносе са генерације на генерацију.

Имајући све претходно у виду, може се закључити да ниједна наведена теорија не одражава самосталност, већ је за потпуно разумевање феномена рецидива потребно сагледати проблем из више перспектива. У свакој теорији, било да потиче из биолошког, психолошког или социолошког спектра, може да се наслути преплитање са неком другом теоријом из истог или различитог спектра. Данас најкоришћенија теорија криминалног понашања и рецидивизма је *Мофитова развојна теорија криминалитета* (Moffitt, 1993) која не ставља у први план узроке криминалног понашања, већ кластере учинилаца кривичних дела. Он их дели на адолесценте који чине криминална дела само током адолесценције, и на „дугоживотне“ криминалце, који одржавају ово понашање и након завршетка пубертета и адолесценције до краја живота.

2.8. Рецидивизам у савременим законодавствима европских држава и у Србији

Као што је већ наведено, институт поврата није на исти начин дефинисан у свим друштвима. Може се рећи да постоје три различита схватања савремених законодавстава када је у питању дефинисање института поврата. Скакавац (2014) у свом прегледу литературе наводи три групе законодавстава:

1. Она која детектују само једну врсту повратника, те рецидивизам третирају као отежавајућу околност приликом одмеравања казне (најчешће у земљама бившег „Источног блока“, односно Варшавског пакта);
2. Она која сматрају да се према обичним повратницима примењује само строжа казна, док се према делинквентима из навике примењује и казна и посебна мера безбедности (најчешће у Немачкој, Италији...);
3. Она која поред рецидивиста и делинквената из навике познају и категорију професионалних делинквената, односно мултирецидивиста, који вршењем кривичних дела себи обезбеђују егзистенцију (нпр. Грчка и Данска).

Досадашња истраживања говоре о томе да немају све европске државе званичне извештаје о повратништву. У истраживању из 2006. године, утврђено је да су истраживања рецидивизма до сада званично финансирана од стране државног министарства у Норвешкој, Финској, Данској, Шведској, Естонији, Немачкој, Холандији, Великој Британији, Француској, Швајцарској, Аустрији и на Исланду, док се то није десило у Литванији, Летонији, Пољској, Украјини, Чешкој, Словачкој, Италији, Албанији, Македонији, Грчкој, Белгији, Луксембургу, Шпанији и Португалу (Wartna & Nijssen, 2006). Иако велики број земаља није био обухваћен овим истраживањем (Русија, Белорусија, Мађарска, Словенија, Хрватска, Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Румунија, Бугарска и Молдавија) може се закључити да се овом феномену не посвећује довољно пажње од стране надлежних органа великог броја европских држава.

Први помени о кажњавању се у Србији јављају у Душановом закону. Тек се у Душановом закону (1349.) који се, уз Законоправило Светог Саве, сматра најзначајнијим законом средњовековне Србије, налази на поуздане одредбе о поврату

као поштравајуће околности код неких имовинских кривичних дела (Миладиновић, 1983: 296).

Након скоро седам векова ситуација је, наравно, много јаснија, с обзиром на развој законских правила у Србији. У Кривичном законнику Републике Србије (Кривични законик Републике Србије, Сл. гласник бр. 104/13, 2013: 14), према члану 54, суд ће „учиниоцу кривичног дела одмерити казну у границама које су законом прописане за то дело, имајућу у виду сврху кажњавања и узимајући у обзир све околности које утичу на то да казна буде већа или мања“. Приликом одређивања казне суд се води са неколико критеријума који обухватају степен кривице, разлоге учињеног дела, личне околности учиниоца, и остале околности које су утицале на развој личности особе која је детектована као вршилац кривичног дела. Може се установити да закон Републике Србије прати савремен приступ изучавању рецидива, те да његова дефиниција у члану 55. Кривичног законика Републике Србије (Кривични законик Републике Србије, Сл. гласник бр. 104/13, 2013: 14), обухвата све наведене аспекте повратништва: „Кад суд одмерава казну учиниоцу за кривично дело које је учинио после издржане, опрштене или застареле казне, или ослобођења казне, по протеку рока за опозивање условне осуде или после изречене судске опомене, може ту околност узети као отежавајућу, ценећи при томе посебно тежину раније учињеног кривичног дела, да ли је раније кривично дело исте врсте као и ново, да ли су оба дела учињена из истих побуда, околности под којима су дела учињена и колико је времена прошло од раније осуде, односно од изречене, опрштене или застареле казне, ослобођења од казне, од протеча рока за опозивање раније условне осуде или изречене судске опомене“.

3. УЗРОЦИ РЕЦИДИВИЗМА

3.1. Општи узроци криминалитета и рецидива

Већ је споменуто да је рецидивизам негативна друштвена појава уско везана за криминалитет који се, такође, сматра негативном друштвеном појавом. Као ризикофактори који утичу на појаву и континуирано одржавање рецидива код појединца, најчешће се разматрају две групе фактора: општи и специјални, односно статички и динамички.

Општи (статички) фактори (Andrews, Bonta, & Wormith, 2011) који доводе до испољавања рецидивизма јесу они фактори који су по самој својој природи непроменљиви или су променљиви само у једном правцу, услед модераторске улоге времена (односно, варијабле се природно мењају услед протока времена).

Као најчешће испитиване конструкте који се убрајају у опште, односно статичне, факторе појаве рецидивизма, многи истраживачи (Andrews & Bonta, 1994; Zara & Farrington, 2016) наводе:

1. Антисоцијално понашање и криминална каријера код предака;
2. Проблеми понашања који су се десили у детињству;
3. Историја злостављања у породици;
4. Неуропсихолошка структура и базична структура личности;
5. Остале социодемографске варијабле (године, пол, државне прилике...).

Као што се може установити, сви наведени статични фактори заправо су фактори контекста развоја појединца, који се не могу променити ретроактивно или су генерално неподложни променама. Оно што је важно нагласити јесте да ови фактори заправо дају подлогу, односно базу, за развој криминалитета и рецидивизма, уколико остали ризикофактори диманичке природе ступају у интеракцију са њима. Како Букелић (1988), Стојановић (2015) и Скакавац (2014) наводе, ови услови, посредством њихових последица, утичу на развој рецидива кроз персонолошке карактеристике које могу да дођу до изражаја у посебним условима (нпр. у случајевима економске кризе, која је статичан фактор, одређене особине личности, нпр. антисоцијална личност, спешашиће појаву и одржавање рецидива код појединца).

3.2. Посебни узроци који доводе до понављања извршења кривичних дела

У претходном делу, споменути су специјални, односно диманички, услови који могу да доведу до појаве рецидивизма и његовог одржавања у бихејвиоралном спектру појединчевог понашања. Ови узроци се називају диманичким услед тога што они не показују доследну временску стабилност, већ се израженост ових фактора не може са

сигурношћу проценити у свакој временској тачки, с обзиром на то да су они подложни променама у оба смера: ка бољитку или ка погоршању (Andrewset al., 1990).

Најчешће се као диманички фактори наводе одређене психолошке карактеристике појединца, али и криминолошке навике које појединац свакодневно упражњава. Према неким ауторима (Andrews & Bonta, 2010; Zara & Farrington, 2016), најчешће навођене карактеристике које се убрајају у диманичке, односно специјалне, факторе су:

1. Криминолошке тежње појединца;
2. Афективна лабилност;
3. Когнитивне дисторзије и пристрасности;
4. Мањак емпатије и неприхватање дужности и одговорности;
5. Прокриминално понашање;
6. Недостатак самоконтроле;
7. Социо-патолошке девијантности (необузdana агресивност, коришћење психоактивних супстанци);
8. (Не)реаговање на казну и награду, односно хиперсензитивност личности.

Из наведених примера, може се закључити да су посебни динамички фактори заправо карактеристике појединца које их разликују од типичне популације. Међутим, потребно је нагласити да неће свако ко има наведене карактеристике постати криминалац или, на даље, рецидивиста. Оно што је потребно да се деси како би до тога дошло јесте садејство општих и посебних фактора, те ће посебни фактори деловати криминогено само у случају присуства базичних фактора који утичу на јављање рецидива код појединца (Живановић, 2004).

Константиновић-Вилић (1977) наводи неколико најважнијих општих и посебних фактора рецидивизма. Заправо, наводе се закључци који говоре у прилог томе да су са повратништвом највише повезани дисфункционална породична средина, мањак или потпуни недостатак образовања, лоши материјални услови и економски статус, одбацујућа социјална средина, неадекватност казне током боравка у затвору, криминолошко дејство затворске заједнице, али и малолетничка делинквенција у историји понашања. У даљем тексту биће обрађен сваки од наведених фактора, кроз призму социједемографских и криминолошких одлика појединца.

4. СОЦИОДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОСУЂЕНИХ ЛИЦА И РЕЦИДИВИЗАМ

Иако се у много чему разликује од појма криминалитета, очигледно је, на основу свега што је до сада наведено, да рецидивизам има доста сличности са појмом криминалитета и да се може рећи да су ове две појаве, готово, неодвојиве и међусобно испреплетане демографским, социјалним и другим чиниоцима. Да би се дошло до тачних узрока рецидивизма код појединца, потребно је утврдити због чега је појединац поново дошао у сукоб са законом, упркос ранијем негативном искуству које је имао због извршења кривичног дела. Са појавом рецидивизма, како је већ и речено, повезан је низ различитих фактора, спољашњих и унутрашњих, од којих је највећи број утицаја појединих фактора остварен пре саме појаве рецидива (Стојановић, 2015:316).

Можемо разликовати спољне и унутрашње факторе (Calhoun, 2002; Calhoun, 2013; Wadsworth, 2000) који доводе до рецидива, на основу већ поменутих подела статичких и динамичких фактора. Спољни фактори су најчешће социјалне природе, и они могу бити статичке и динамичке природе. Пример за спољни статички фактор био би, на пример, социоекономски статус, државно уређење или место живљења, док је спољни динамички фактор, на пример, подршка породице. Када се говори о унутрашњим факторима они такође могу бити статички и динамички, у зависности од степена промене који могу да прођу током развоја појединца, а најчешће су интрапсихичке природе. Тако, на пример, интелигенција би пре била статички фактор, с обзиром на то да се она као конструкт показује временски стабилним од почетка двадесетих до завршетка четрдесетих година живота појединца (Zarevski, 2012). С друге стране, навике, мотиви и емоције су подложнији променама од интелигенције, те се стога могу сматрати динамичким факторима који утичу на појаву и одржавање рецидивизма. Обе групе фактора могу деловати на особу дуже или краће време, а најчешће у интеракцији једни с другима.

Разни облици девијантног, односно, криминогеног понашања, а самим тим и поновног чињења кривичног дела, повезани су с неуспелим процесом социјализације. Под социјализацијом се подразумева развијање норми, ставова и вредности појединца у складу са контекстом у ком је вршено његово образовање, васпитање и у контексту у ком се одвијао његов живот у глобалу (Macionis & Gerber, 2010). Када се говори о

социјализацији, најпре се мисли на садејство многих фактора који егзистирају у животу појединца током његовог развоја. Социјализација, у суштини, представља читав процес учења током живота и представља централни фактор који доприноси понашању, уверењима и раду одраслих, као и деце (Cromdal, 2006; Pinker, 2002). Тај процес учења зависи од великог броја чинилаца који се налазе у спољашњој средини: од социоекономских фактора до персонолошких карактеристика.

Домаћи истраживачи (Перовић, 1993; Скакавац, 2014) слажу се у тврдњама да код криминолошке популације постоји одређени дисфункционални образац у процесу социјализације, те да се усвојене норме и правила понашања, услед маладаптивног процеса социјализације, умногоме супротстављају опште прихваћеним друштвеним нормама и законима. Генерално, може се рећи да категорију рецидивиста најчешће чине особе без изграђених позитивних схватања о друштвеним вредностима са јасно израженим негативним ставовима, навикама и низом других негативних својстава личности, што настаје као последица неповољних услова у формирању личности појединца.

Многобројна домаћа и страна истраживања указују на значај социодемографских карактеристика осуђеника, односно, на повезаност ових карактеристика са појавом рецидивизма (Fazel & Wolf, 2015; Мацановић, 2009; Скакавац, 2014; Петровић, 2014; Song & Lieb, 1994; Zamble & Quinsey, 1997). У даљем тексту биће набројани неки од социодемографских фактора добијених прегледом домаће и стране литературе (Brewster & Sharp, 2002; Callan & Gardner, 2007; Hartney & Vuong, 2009; Makarios, Streiner, & Travis, 2010; Скакавац, 2014; Song & Lieb, 1994; Tripodi, Kim, & Bender, 2010; Uggen, 2000), попут старости криминалаца, брачног статуса, породичног статуса, социоекономског и материјалног статуса, места живљења, комуникационог процеса са породицом и односа са породицом уопште пре и након осуђивања, и осталих.

Даљи текст базираће се на социодемографским и криминолошким карактеристикама које се могу, потенцијално, довести у релацију са рецидивизмом учинилаца кривичних дела. Иако је личност учиниоца кривичног дела веома важан и, још увек, недовољно истражен аспект, овај рад се неће фокусирати на овом проблему истраживања.

4.1. Повезаност породичних односа осуђених лица са рецидивизмом

Породица представља најстарији облик социјалне заједнице заснован на биосексуалним, репродуктивним, економским и социо-заштитним функцијама и представља биопсихосоцијалну заједницу родитеља и њихове деце (Митровић и Петровић, 2008). По свом садржају она је универзална и типична, најхомогенија, најчвршћа и најтрајнија заједница у свим историјским типовима друштва. Породична средина представља полазну тачку васпитања и сматра се једном од битних детерминанти понашања личности. Она је фактор нормалног развоја појединца и важна је детерминанта функционалности појединца, али и извор стреса и конфликта. Према Бошковићу (2015) породица има више функција, које се, најпре, огледају у трајности и функционалности односа међу њеним члановима, стицању моралних и естетских компетенција, интелектуалном, емотивном и социјалном утицају на потомство, али и у маладаптивном обрасцу утицаја који могу да воде у дисфункционално поимање света или дисфункционално понашање.

Породица представља и најближе окружење осуђеног лица и место где ће се највећи проценат осуђеника вратити након одслужења казне. Одлазак члана породице у затвор остварује најмање два значајна ефекта на саму породицу (Travis, Solomon & Waul, 2001; Visher & Courtney, 2006; Visher, Kachnowski, La Vigne & Travis, 2004):

1. Породица мора да пронађе ресурсе за превладавање проблема једног њеног члана који је упућен у затвор;
2. Од породице се очекује изражена афективна потпора и разумевање новонастале ситуације, посебно од деце и партнера, током трајања казне.

Породични фактори су се у више истраживања показали као значајни за превенирање појаве рецидивизма, и то најпре непостојање криминалитета у породици и потпуна породична структура (Gendreau, Little, & Goggin, 1996), као и висок ниво емотивне подршке и остајање у блиском контакту са члановима породице, током и на крају одслужене казне затвора (Travis et al., 2001). Према неким ауторима (нпр. Wright & Wright, 1992) породица има билатералне утицаје на рецидивисту, с обзиром на то да утиче на два начина:

1. Ефекат прошлости – сви они породични утицаји који су се манифестовали у детињству или прошлости појединца; и
2. Ефекат садашњости – тренутни утицаји породице који се односе на садашњост и који ће утицати на будућност појединца.

Према Тревису и сарадницима (Travis et al., 2001) особе које су на служењу казне затвора имају велике шансе да остану у ремисији и никад више не почине кривично дело, с обзиром на то да су резултати њихових истраживања, спроведених над затвореницима током и након одслужења казне, указали на то да :

1. 51% испитаника је имало финансијску подршку породице након изласка из затвора;
2. 80% испитаника се враћа животу у породичној кући;
3. 89% испитаника тврди да је породица адекватно одговорила на њихова очекивања које су имали током издржавања казне

Слични налази налазе се и у извештајима других домаћих (нпр. Скакавац, 2014; Срњић, Симић, Даниловић и Вулевић, 2016) и страних (нпр. Sullivan, Mino, Nelson, & Pope, 2002; Travis et al., 2001; Visher & Courtney, 2006; Visher et al., 2004) истраживача. Према једном прегледу домаће литературе од стране ауторке Маљковић (2015) осуђеници у затвору су, у већини случајева, рекли да су породица и блиске особе спремни да им помогну по изласку из затвора (73,4%) и да су спремни да их прихвате назад и пруже им подршку (63,9%). Од свих испитаника, 88,3% изјаснило се да ће се вратити у место где су живели пре одласка у затвор, 80% њих има редовне посете у затвору, а скоро 40% испитаника изјаснило се да ће посао тражити преко породице и пријатеља. Очекује се да, поред емотивне и финансијске, породица пружи подршку и у превазилажењу здравствених проблема осуђених лица након издржавања казне затвора (Griffiths, Dandurand & Murdoch, 2007). Постоје многобројни разлози за финансијском подршком, међу којима се истиче пре свега чињеница да у првим недељама слободне тек треба да пронађу посао, да обезбеде себи смештај, храну и остале важне животне компоненте. Снажна подршка породице позитивно утиче и на проналажење посла, јер се посао уз подршку брже и лакше пронађе (Smith, Grimshaw, Romeo, & Knapp 2007). Типична ситуација за ослобођене преступнике је да долазе кући са врло мало новца, ресурса или друштвеног капитала, при чему због учињеног кривичног дела нису

у могућности да пронађу посао и стан. Због наведених дефицита, неретко се дешава да је укључивање затвореника у друштвену заједницу, неуспешно (Petersilia, 2003). Не може се очекивати да ће њихова реинтеграција бити успешна, уколико немају задовољене основне потребе након изласка из затвора.

Још један проблем са којим се осуђеници сусрећу је решавање стамбеног питања. Истраживања показују да код оних који имају решено стамбено питање мањи је ризик да дође до криминалног рецидивизма. Највећи број оних који су имали породицу у тренутку затварања враћају се, након одслужења казне, најпре у породицу. Финансијски разлози су такође разлози због којих се најпре враћају у породицу, јер услед недостатка финансијских средстава, нису у могућности да себи обезбеде други смештај (Petersilia, 2003; Smith, Grimshaw, Romeo & Knapp, 2007). Уколико су породични односи нарушени или дисфункционални сами по себи, и не реше се убрзо након изласка из затвора, могу да проузрокују додатне проблеме. У том случају, боравак у породичној кући није најбоље решење (Klinterberg, Almsquist, Beijer & Rydellis, 2011; Murray, Farrington, Sekol & Olsen, 2009; Rydelius, 1981; Siegel & McCormick, 2006; Smith et al., 2007; Travis, Solomon, & Waul, 2001) на шта указују и резултати наведених истраживања.

Као што је речено, породична ситуација утиче на рецидивизам путем више фактора. Екстензивним прегледом доступне литературе установљено је да се као најважнији предиктори рецидивизма, који су у вези са породицом, издвајају:

1. Насилништво у породици према партнеру, детету или према и партнеру и детету (нпр. Archwamety & Katsiyannis, 1998; Worling, 2001), као и криминални досије блиског члана породице (Moore, Pauker, & Moore, 1984);
2. Дисфункционалне релације (са изостанком насилне интеракције) и лоша/неадекватна комуникација или изостанак квалитетне комуникације у примарној породици (Hoge et al., 1996; Jung & Rawana, 1999; Niarhos & Routh, 1992);
3. Недостатак контакта или мањак контакта и социјалне подршке од стране породице и ближег социјалног окружења након пуштања појединца из затвора (Payne & Payne, 2008);

4. Историја менталних поремећаја и злоупотреба психоактивних супстанци од стране најближих чланова породице (Repo & Virkkunen, 1997);
5. Једнородитељска породица или постојање више стресогених фактора у породици у кратком временском периоду (Hollander & Turner, 1985).
6. Изостанак посета од стране породице, док се осуђеник налазио стационаран у затвору (Mears, Cochran, Siennick, & Bales, 2012) и
7. Несигурна везаност родитеља за дете, хладно-попустљиви васпитни стил родитеља и незаинтересованост за дете (Chockalingham, 1983), при чему ће овакво понашање родитеља проузроковати већу вероватноћу за јављање рецидивизма уколико се то понашање одвија за време адолесцента који ће у будућности постати криминалац (LeBlanc, 1994).

Иако поједина истраживања не проналазе повезаности између брачног и породичног живота, с једне стране, и рецидивизма, с друге (нпр. Ouimet & LeBlanc, 1996) значајно већи број истраживања стоји на страни закључака да је функционална породица значајан чинилац у редукцији појаве рецидива. Несумњиво је да ће повољнија породична ситуација, с аспекта васпитања и социјализације, повећати вероватност успешније адаптације осуђеника.

Здрава породица је показатељ да осуђеник, у начелу, има мањи број оних облика понашања које је потребно мењати или отклањати у пенилошком третману. Наравно да је породични статус нужно посматрати са укупним социјалним статусом који укључује материјалне и стамбене прилике, радну активност, образовање и слично. Задовољавајући материјални и стамбени услови, као и радна активност, могу спречавати појаву неких облика девијантности који неповољно делују на опште прихватање осуђеника током третмана, независно од деловања фактора који су у вези са породичним или брачним животом рецидивисте (Lykken, 1996).

4.2. Брачни статус осуђених лица и рецидивизам

Јованић (2014) наводи да брачно стање осуђених лица представља фактор који може имати утицаја на испољавање негативних последица извршења казне затвора, са

чиме се слажу и резултати појединих иностраних истраживања (Agnew, 1999; Visser, 2003). Уколико се осуђена лица налазе у браку, усклађеност контаката са брачним партнером може утицати и на појачано испољавање других облика деприватности. Често је осуђени и хранилац породице, па се тиме ситуација погоршава. Укупна ситуација зависи од квалитета брачних односа који су постојали пре доласка на извршење казне затвора. Брига за очување брачне заједнице, је додатни оптерећујући фактор за осуђена лица. Казне које трају дужи период представљају посебан „тест“ за брачну заједницу. Како је већ наведено, укупна ситуација зависи од квалитета брачних односа који су постојали пре доласка у казнено-поправну установу. Поремећаји у брачним односима сматрају се једним од микросоцијалних фактора девијантности, како код супружника тако и код деце и ,поред наведеног, могу да утичу и на појаву алкохолизма, прељубе, суицидалних поступака и томе слично.

Неколицина лонгитудиналних истраживања утврђивала су и испитивала постојање утицаја који брак врши на појаву и одржавање рецидивизма. Може се рећи да су резултати истраживања опречни, с обзиром на то да постоје налази који говоре у прилог повезаности брачног живота и рецидива, али и налази који говоре у прилог непостојања ове везе. Метаанализа Хенсона и Бусијера (Hanson & Bussière, 1998) тврди да је већа афективна повезаност са супругом један од предиктора успешног превладавања рецидива, док је самачки живот, заправо, прекурсор поновног вршења кривичног дела. Додатно, Врајтови (Wright & Wright, 1992) тврде да је успостављање задовољавајуће комуникације и обнављање романтичне везе са брачним партнером након изласка из затвора предиктор превенције рецидивизма. О томе да су рецидивисти процентуално више од нерацидивиста затупљени у популацији разведених или никад жењених говоре и резултати осталих истраживања (Paolucci, Violato, & Schofield, 2000; Sampson & Laub, 2010; Turley, Thornton, Johnson, & Azzolino, 2004; Zamble & Quinsey, 1997).

Иако постоје разлике у типовима односа у које ступају супружници (брак или кохабитација), сваки тип задовољавајућег брачног односа доприноси смањењу вероватноће поновног вршења кривичног дела (Ouimet & LeBlanc, 1996), али само након средњих двадесетих година. Резултати домаћих истраживања који су се тicali релација брачног живота и рецидивизма подржавају ове закључке (Међедовић, 2009; Скакавац, 2014)

Посебан проблем представља и отежано заснивање партнерске везе након изласка из затвора. Постоје контрадикторни ставови у погледу питања да ли је брачни статус фактор повезан са појавом рецидивизма (нпр. Lievore, Scalora, Garbin, Baron, & Straus, 1987, према Лукић, 2015). Узроци овог проблематичног становишта у вези са релацијама брачних односа и рецидивизма најчешће се односе на то да ли је довољно проценити само постојање брака (односно заједничког живота) код осуђеног или проценити и квалитет и задовољство брачним односом код истог. Стога многи аутори сматрају да постојање брака само по себи није довољан протективни фактор јављања рецидива, већ је потребно сагледати и квалитет и снагу односа који супружници имају (нпр. Farrall, Godfrey, & Cox, 2009). Додатно, истраживачи тврде да јака емоционална веза између партнера, од којих је један на издржавању казне, јесте предиктор превенције рецидива (Cobbina, Huebner, & Berg, 2010), али не ако онај који издржава казну одлучи да се ожени након изласка из затвора (van Schellen, Apel, & Nieuwbeerta, 2012).

Најчешћа објашњења ових релација почивају на две премисе. Прва потиче из информационе теорије социјалне контроле, која објашњава брак као протективни фактор у том смеру да се ступањем у брак заправо особа тешће везује за друштвена правила која, од момента ступања у брак, особу предвиђају за вођење здравог и адаптивног начина живота са својим супружником (Laub et al., 1998; Sampson & Laub, 2003). Друго објашњење темељи се на теорији повезаности са узрасном групом. С обзиром да брак изискује снагу за додатно улагање особе за провођење квалитетног времена са партнером, то време иде на уштрб времена које се проводи са „вршњацима“ са криминалном прошлошћу. Ова теорија полази од претпоставке да се криминал обично врши у групи, те да је мања социјална стимулација од стране „лоших“ вршњака који могу да допринесу поновном вршењу кривичног дела заправо последица већег распона времена проведеног са супружником (Giordano, Cernkovich, & Holland, 2003; Warr, 1998).

4.3. Ставови друштвене заједнице, рурална и урбана средина као фактори повезани са рецидивом осуђених лица

Веома важну улогу у процесу прилагођавања бившег осуђеника на живот на слободи има став друштвене заједнице, али и структура окружења у које се враћа (Kirk, 2009; Kubrin & Stewart, 2006; Wehrman, 2010; Sampson, Morenoff & Gannon-Rowley, 2002).

Према неким ауторима (нпр. Manski & Nagin, 1998) ефекат средине у коју се повратник враћа из затвора може да се оствари на три начина:

1. Ендогени социјални ефекти који су узроковани избором појединца, односно ефекти оних средина у које појединац самостално жели да се врати;
2. Егзогени социјални фактори који утичу на појединца путем групних процеса; то су утицаји оних група људи којима појединац припада (нпр. породица) и
3. Корелациони социјални ефекти који се манифестују заједничким понашањем групе појединца којима рецидивиста припада (нпр. улична банда).

Повратак у социјалну средину није лак за рецидивисту. Како наводи Петерсилија (Petersilia, 2005) многи појединци се враћају у социјалну средину без материјалних ресурса, решеног стамбеног питања и адекватног запослења. Зато друштвена заједница има неколико задатака који се стављају пред њу у циљу спречавања поновног вршења кривичног дела. Ти задаци се могу груписати у неколико категорија:

1. Ојачати социјалне везе са рецидивистом и успоставити одређену врсту контроле над потенцијалним будућим вршењем кривичног дела (Sampson & Laub 1993);
2. Смањити социјални притисак на појединца који потенцијално настаје услед изложености почињеног дела ужој или широј јавности (Adams 1992; Agnew 1999) и
3. Помоћи појединцу у превладавању стигме и епитета „криминалца“ и „затвореника“ (Maguna & Toch, 2005; Uggen, Manza, & Thompson, 2006).

Међутим, није свака социјална средина иста, као ни њени припадници. У прихватању и социјалној реинтеграцији повратника, урбана и рурална средина се доста разликују. Иако резултати појединих истраживања указују на то да популација, у просеку, има позитивне ставове према бившим затвореницима (Микшај-Тодоровић и

Буђановац, 2000), одређени чланови социјалне заједнице ипак показују негативније ставове (Лотар, Каменов и Лебедина Манзони, 2010). Како наводе неки аутори (Коцеић и Шимпрага, 2013) у зависности од окружења неће се исто посматрати криминалци који су починили криминална дела другачије природе (нпр. не посматрају се исто криминалци који чине имовинске деликте и крвне деликте).

Вратити се у сеоску средину након издржавања казне има различите позитивне и негативне ефекте: склона је осудама и непраштању за учињено дело, али су људи тешње повезани и усмерени једни на друге, те је лакше обновити старе обрасце социјалних интеракција (Ковчо, Малоић и Рајић, 2013). Град као место живљења доноси већу анонимност након изласка из затвора, али даје већу прилику за поновно вршење криминалних дела услед већег броја људи, израженијег сиромаштва и незапослености (Бошковић, 2007; Лотар и сар., 2010).

Иако не постоји консензус око тога да ли више повратника има стално место живљења у граду или на селу (Ђуричић, 2011; Матаија, 2014), јасно је да повратак у средину која је криминална (независно од тога да ли је у питању град или село) даје велику вероватноћу да ће рецидивиста поново учинити кривично дело (Andrews, Bonta & Wormith, 2006, 2011; Gendreau, Little, & Goggin, 1996; Hagan, 1993; Sampson, Morenoff & Gannon-Rowley, 2002; Visher & Travis, 2003). Овакви налази објашњавају се „ефектом просторне заразе“ - живети у близини или у заједници са онима који су склони понављању кривичних дела, повећаће вероватноћу понављања таквих дела код појединца (Mennis, Harris, Obradovic, Izenman, Grunwald & Lockwood, 2011). Стога и наведене околности треба узети у обзир при анализирању поврата учиниоца кривичног дела.

4.4. Старосна доб осуђених лица као фактор појаве рецидива

За појаву рецидива, поред наведених фактора, према неким истраживањима, значајна је и старосна доб рецидивисте пре извршеног првог кривичног дела. Како је претходно наведено, старост припада групи статичких фактора који појединца предиспонирају за рецидивизам (Andrews & Bonta, 1994), а истовремено се показала као варијабла са највишим коефицијентом корелације коју остварује са повратништвом (Cottle, Lee, & Heilbrun, 2001). Велики број студија указује на то да су рецидивизму склонији млађи починиоци кривичних дела (нпр. Archwamety & Katsiyannis, 1998; Katsiyannis & Archwamety, 1997; Myner et al., 1998; Wierson & Forehand, 1995), што је у конгруенцији са домаћим резултатима истраживања (нпр. Игњатовић, 2011; Мацановић, 2009), као и са резултатима спроведених метааналитичких студија у иностранству. Када је старост починиоца кривичних дела у питању, добијен је налаз да је старост двоструко повезана са рецидивом код рецидивиста у зависности од постојања „сиве и тамне бројке криминала“ (Cottle, Lee, & Heilbrun, 2001):

1. Негативна повезаност рецидивизма са старошћу када је први пут извршено кривично дело (односно, рецидиву су склонији појединци који су своја прва кривична дела извршили као млађи) и
2. Негативна повезаност рецидивизма са старошћу када је први пут појединац дошао у званичан конфликт са законом услед извршеног кривичног дела.

Дакле, истраживања говоре о томе да су и старосна доб првог преступа и број претходних хапшења, добри предиктори рецидивизма, а тај податак важи како за малолетне, тако и за одрасле повратнике (Furby et al., 1989).

Лукић (2015) у свом прегледу литературе износи два становишта о повезаности старосног доба извршиоца кривичног дела и рецидивизма. У прегледу литературе, који се односи на кривична дела против полне слободе, Лукић наводи податак да неке студије показују да је више од половине испитаника прво кривично дело тог типа починило пре пунолетства, док резултати других студија говоре у прилог томе да тај период наступа након 30-те године живота (Лукић, 2015, према Nisbet, Peter, Wilson, & Smallbone, 2004). Међутим, општи консензус јесте да је рано ступање у вршења кривичних дела заправо предиспозиција за рецидивизам у каснијем добу, односно каснијој криминалној каријери, а о томе се говори како у домаћим (Ђорђевић, 2011; Милутиновић, 1988; Скакавац, 2014), тако и у страним (нпр. Sampson & Laub, 2003) истраживањима. Додатно, истраживање спроведено у Аустралији тврди да је шанса за

вршење криминалних дела у одраслом добу већа за 75% уколико се извршилац нашао више пута пред судом као малолетник, а да је критичан период предиспонирања појединца за рецидивизам смештен у прво извршење кривичног дела од 17-те до 21-е године (Payne & Payne, 2007). Мандел и сарадници (Mandel et al., 1965) у својој студији су добили податак да је чак 81% рецидивиста заправо млађе од 25 година.

Међутим, старост је варијабла која је повезана различито са врстама кривичних дела. Тако, на пример, најмлађи починиоци кривичних дела јесу силоватељи (25-29 година), затим насилници у породици (30-34 године), а последњи су они који врше сексуалне деликте у кругу породице (35-40) како наводи Хенсон у својој лонгитудиналној студији (Hanson & Thornton, 1999). Старост је као варијабла такође повезана и са бројем извршених кривичних дела. Повезаност старосне доби осуђеног лица и броја претходних хапшења била је позитивна са рецидивизмом: процењено је да је 94,1% осуђеника старосне доби од 18 до 24 године, са 11 или више претходних хапшења, поново ухапшено у року од 3 наредне године (Beck & Shipley, 1997). Рецидивизам је обрнуто повезан са старошћу затвореника у време пуштања на слободу: што је старији затвореник у том моменту, то је нижа стопа за вероватноћу манифестације рецидивизма. Више од 75% затвореника старости млађе од 17 година су рецидивирали, у поређењу са 40,3% оних затвореника који су рецидивирали, а имали су 45 или више година (Beck & Shipley, 1997).

Једно од најчешћих објашњења тога зашто су рецидивисти већином млађи криминалци, потеже питање „криминолошког изгарања“ (Cloninger, Reich, & Guze, 1978; Hoffman & Beck, 1984; Wright & Wright, 1992). Наиме, наведени истраживачи тврде да се након одређеног времена, криминалци „засите“ вршења кривичних дела, или просто превише времена проведу вршећи их, да их то просто „умори“, након чега сваки следећи покушај вршења кривичног дела буди осећај оптерећености и потребе за променом у дотадашњем начину живота, у смеру да се одустане од будућих кривичних дела. Млађи рецидивисти томе нису склони и, у комбинацији са израженим хормонима и снагом година, они и даље врше кривична дела (Gray, Feldman, McKinlay, & Longscope, 1991).

Као што је већ наведено намерно је, у овом делу рада, наведен и део истраживања везан за рано ступање у извршење криминалних радњи, зарад поређења ова два фактора. Наиме, изгледа да фактор раног ступања има већу улогу у појави рецидива од

старосне доби у тренутку извршења кривичног дела. Већина истраживања, и овде наведених, али и оних који ће бити наведени у наставку рада, указује на чињеницу да је рано ступање и те како важан фактор када је у питању рецидив осуђених лица. Посматрајући резултате истраживања, може се закључити да старосна доб представља више „статистички податак“ него фактор који се може довести у везу са појавом рецидива.

4.5. Повезаност нивоа образовања, радног и социоекономског статуса осуђених лица са рецидивизмом

Затворска казна, сама по себи, не може да осигура да неће доћи до поновног извршења кривичних дела, стога се најадекватнијим чини да време проведено у затвору треба искористити на најбољи могући начин у погледу кључних фактора ризика који се могу довести у везу са појавом рецидива, као што су ниво образовања, социоекономски и радни статус (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013).

Често се, међу теоретичарима, поставља питање да ли је подстицај на образовање затвореника, током боравка у казнено-поправним установама, вредно труда и за затворенике и за друштво? Општи консензус је-да није! Међутим, нека истраживања указују на супротно становиште, те на чињеницу да образовање има веома значајну улогу када је рецидивизам у питању (Tracy, 1995; Shuler, 2002). Резултати наведених истраживања показују да је мања вероватноћа да ће затвореник, који учествује у процесу образовања док је у затвору, бити поново ухапшен, односно, поново осуђен за кривично дело након изласка из затвора. образовање је, како се до сада показало, одиграло веома битну улогу у друштвеној мисији затворских установа, на тај начин што је осуђеницима пружена, можда, и пропуштена прилика да се едукују. Улога образовања обликује се и у системском сукобу између сигурности, кажњавања и „лечења“, где се под „лечењем“ подразумева да учинилац, након изласка из затворске установе, неће више чинити кривична дела (Silva, 1994). Наведено се објашњава чињеницама да се, кроз образовање, стичу социјално прихватљиве навике, начин живота и понашања. Основна сврха образовања је развој навика ума који ће подстицати добробит друштва (Hill, 2015).

Затвори, пружањем позитивног окружења за учење, могу да утичу на осуђеника да паметно искористе време проведено у установи, попуне празнине у њиховом знању, учењу и навикама и побољшају могућности запошљавања по изласку из установе (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013). Образовање осуђенику обезбеђује стицање образовног нивоа који је пропуштен током ранијег школовања, пружа непроцењиво радно искуство, развија радне и моралне навике и подиже ниво самопоштовања чиме доприноси успешнијој социјалној реинтеграцији и лакшем укључивању у процес рада на слободи. На тај начин могуће је елиминисати управо оне факторе који су довели до извршења кривичног дела (Tripodi et al., 2010). Резултати бројних истраживања показују да је образовање у затвору повезано са смањеном стопом рецидива (Brown, 2000; Gerber & Fritch, 1995; Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013; Spearlt, 2016), као и слабо и непотпуно образовање пре затварања у казнено-поправну установу (нпр. Tripodi et al., 2010)

Иако подаци указују на то да у структури делинквената преовладавају особе са нижим степеном образовања, у теорији није доказано да се недостатак образовања закономерно мора одразити девијантно, као ни то да је са већим степеном образовања искључена тенденција криминалне оријентације (према Бошковић, 2015). Резултати истраживања указују на чињеницу да структура испитаника према образовању осуђених говори да се криминалитет не може приписати само неуким, ниско образованим људима, већ се неретко дешава да се у криминалне активности најчешће упуштају лица просечног образовања. Слична констатација може се пронаћи у истраживању криминалитета малолетника (Јованић, Жунјић и Илић, 1999), где се такође образовна структура помера ка централним вредностима, у овом случају ка средњој стручној спреми.

Када су у питању казнено поправне установе, образовни програми који се спроводе у њима, имају потенцијал да повећају стопу запослености преступника у установи, али и да повећају шансу за проналажење посла након изласка из затвора (John Howard Society of Alberta, 2002, према Cho & Tyler, 2013). Верује се да је незапосленост фактор ризика криминалног понашања. Ову претпоставку потврђује истраживање које наводи да је у тренутку хапшења, чак 60% преступника било незапослено (Motiuk, 1996). Сличне ставове износи и Кронин (Cronin, 2011) који наводи да је запошљавање преступника након изласка из затвора уједно и најјачи

заштитни фактор, те да су стопе поврата двоструко мање, ако се пореде бивши осуђеници са сталним запослењем и бивши осуђеници без посла. Резултати једне студије која се бавила проучавањем рецидивизма осуђених лица, указују на то да су лица која су од раног живота била социјално маргинализована због ниског степена образовања и социоекономског статуса, била склонија поновном почињењу кривичних дела након изласка из затворске установе. Показало се да, чак 89% ових лица, ни једном у животу није било у радном односу (Harrison & Beck, 2002). Када је у питању однос незапослености и поврата учинилаца кривичних дела, слични резултати добијени су и у другим истраживањима (нпр. Hartney & Vuong, 2009; Tripodi et al., 2010; Uggen, 2000).

Иако не постоје валидни докази који указују да је недостатак образовања један од фактора ризика за извршење кривичног дела, неоспоран је податак да су осуђена лица нижег нивоа образовања од незатворске популације, као и да им недостају основне вештине читања и рачунања (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013).

Веома је забрињавајућ податак да је већина затворске популације ниског образовања, са врло мало вештина неопходних за проналажење посла, на шта указује и истраживање спроведено у САД (Hill, 2015). Резултати овог истраживања показују да је скоро половина осуђених на казну затвора, са ниском стопом образовања, која је одбила да се едукује у затворској установи, поновила кривично дело, за разлику од 13% осуђеника који су се едуковали током боравка у затворској установи. И резултати других истраживања указују на забрињавајуће податке о ниском степену образовања и писмености, када је у питању затворска популација (Cho & Tyler, 2013; Morgan & Kett, 2003; Norwegian Ministry of Education and Research, 2004, према Duwe & Clark, 2014).

Када су у питању истраживања спроведена у Републици Србији, резултати истраживања спроведених у казнено-поправним заводима указују да је међу осуђеницима који се налазе на извршењу затворске казне најзаступљенија категорија осуђених са неким обликом средњошколског образовања (54%), док је без икаквог стручног образовања чак 37% осуђених. За петину је предвиђено стручно оспособљавање што не задовољава ни минималне захтеве у правцу оспособљавања оних који су без квалификација (Јованић, 2010).

Према подацима истраживања (Илијић и Јованић, 2014) спроведеног у Казнено-поправним заводима на територији Републике Србије, по питању школске спреме,

испитаници се распоређују по принципу Гаусове кривуље, што указује на то да се екстреми појављују најређе, а централне вредности су најизраженије. Са завршеном средњом школом највише је испитаника (41%). Подједнако су заступљени испитаници са незавршеном средњом школом (18%) и завршеном основном школом. Завршен неки облик стручног усавршавања у виду заната има 12,6% испитаника, док високообразовани осуђеници учествују са 6%. Осуђени са непотпуном основном школом су најмање заступљени са 3,8% у испитиваној популацији.

Поред наведених, још мноштво истраживања указује на чињеницу да ниво образовања утиче на појаву рецидивизма (Duwe & Clark, 2014; Ђуричић, 2011; Илијић и Јованић, 2014; Кнежић и Савић, 2013; Скакавац, 2014). Према неким истраживањима, већина вишеструких повратника је без основног образовања и са минималним основним образовањем (Duwe & Clark, 2014; Жунић-Павловић, 2004). Зато се, последњих деценија инсистира на образовању осуђеника ради оспособљавања истих за друштвено прихватљив начин живота (Соковић, 2011; Мацановић и Надаревић, 2014). Већина осуђеника, како је већ наведено, има нижи ниво образовања, обавља повремене послове или је незапослена, а поједина истраживања указују на то да постоји директан утицај незапослености на поврат сексуалних преступника (Lievoreet al., 1987)

Истраживања, даље, указују на чињеницу да добијање високо квалитетног запослења значајно смањује стопу рецидива (Uggen, 1999; 2000). Очигледно је, дакле, да запошљавање представља важан предуслов успешне реинтеграције у друштвену заједницу. Проналаском посла и остваривањем прихода, бивши затвореници могу остварити успехе и на осталим подручјима живота, стећи радно искуство, навику одговорности према радном месту и постати пуноправни чланови заједнице. Јачање социјалних и породичних веза помаже код личног раста и развоја, усвајања прихватљивих образаца понашања и живота на слободи у складу са законима и нормама друштва (Малоић и Рајић, 2012; Матаија, 2014).

У прилог наведеном иду резултати истраживања спроведеног у САД где се показало да чак 70% лица осуђених на казну затвора нема завршену ни средњу школу (Center of crime, communities and culture, 1997, према Chappell, 2003), што иде у прилог до сада наведеном аргументу да су образовање и криминална понашања у негативној корелацији. Стога се сматра да је веома важна подршка друштва у програмима

реhabилитације осуђених лица. Нажалост, често се подршка реhabилитационим програмима посматра као „попуштање“ криминалу (Gaylin, 1978).

У домаћим (Кнежић и Савић, 2012), а и страним истраживањима испитивано је и да ли постоји мотивација код осуђених лица за наставак неке врсте образовања (Gordon & Weldon, 2003). Резултати наведеног страног истраживања указују да су осуђеници који су учествовали у програмима едукације током боравка у казнено-поправној установи, имали стопу рецидивизма од 4%. Ово се изузетно разликује од стопе рецидивизма од 65% која се односи на лица која нису учествовала у програмима едукације током боравка у затвору. Аустралијски институт за криминологију (Australian Institute of Criminology, 2008, према Hill, 2015) у спроведеној студији указује да, појединац који је мотивисан да се едукује, мотивисан је и да након изласка из затворске установе тражи посао у складу са својим образовањем. Дакле, ови резултати поново иду у прилог чињеници да, што је виши степен образовања, нижа је стопа рецидива. Када је у питању истраживање на просторима Републике Србије (Кнежић и Савић, 2012) занимљивим се чини податак да је 55% испитаника изјавило да жели да настави школовање док су у затвору. Мотиви за наставак школовања су, између осталих, жеља за образовањем, могућност запослења по истеку казне, квалитетно коришћење слободног времена, завршетак започетог школовања и жеља за променом посла. Резултати бројних истраживања указују на постојање корелације између учешћа осуђеника у процесима образовања и професионалног оспособљавања и унапређења животних вештина, као и редукције ризика рецидивизма (Cho & Tyler, 2008; Hull, Forestar, Brown, Jobe & McCullen, 2000; Steurer, Smith & Trasy, 2001).

Осуђена лица, као што је већ наведено, имају образовне потребе. Према неким ставовима, постоји уска повезаност образовања са занимањем, а занимање је у многим случајевима услов за извршење кривичних дела (Petersilia, 2003). Образовање се сматра узрочником делинквенције самим тим што нека истраживања указују на то да је, сразмерно степену образовности, криминалитет присутнији у неким друштвеним срединама. Статистички подаци потврђују ове тезе, поготово када су у питању деликти насиља (Petersilia, 2003; Travis, Solomon, & Waul, 2001; Visher & Travis, 2003). Иако је недостатак образовања маркер за појаву криминала и рецидива, нека криминална дела, попут организованог или технолошког криминала, захтевају високо обучен кадар (према Бошковић, 2015).

Недостатак посебног образовања и стручног оспособљавања доводи, како је већ наведено, до немогућности запослења или неадекватног запослења што условљава лоше материјалне услове живота, беду и сиромаштво. Све то, донекле, представља узрок поврата. Сиромаштво представља стање одсуства потребних економских, социјалних и културних услова за задовољавање основних биолошких и других људских потреба, односно егзистенцијалних услова живота (Алексић и Шкулић, 2002; Илијић, 2014). Однос између лошег социоекономског статуса, односно, сиромаштва и криминалитета наизглед је објективно реципрочан однос, али се не може закључити да је сиромаштво изолован фактор који делује независно од других чинилаца утицаја на људско понашање. Оно делује у стицају других фактора, при чему је неким узрок, или услов, а неким последица. Сиромаштво вишеструко репродукује друге криминогене услове, јер неповољан социјални и материјални статус негативно делује на породичну стабилност. Важан економски чинилац који се у посредном смислу то може сматрати када, у стицају са сиромаштвом, генерише делинквентне склоности, јесте незапосленост. Појава чије је обележје да мањи или већи део радно способног становништва, против своје воље, није ангажован у производњи или другим друштвено корисним делатностима, с правом се сматра једним од посредних социјалних криминогених фактора, будући да многа истраживања указују на то да су имовински деликти управо сразмерни појави незапослености (Скакавац, 2014; Laub & Sampson, 2003; Uggen, 2000; Western, Kling, & Weiman, 2001).

Већ је речено да се у литератури наводи да је лош социоекономски статус преступника повезан, како са криминалитетом, тако и са рецидивизмом осуђених лица (Lievoreet al., 1987; Nelson et al., 2015; Скакавац, 2009; Скакавац, 2014). Будући да се незадовољство материјалним стањем може јавити на свим нивоима, опажање властитих материјалних услова и њихово поређење са материјалним условима других, показују се важнијим за криминално понашање од објективних показатеља (Agnew, 1999). Упадање у „зачаран круг“ услед сиромаштва, може да има за последицу поновно вршење кривичног дела, односно поврат осуђеног лица. Како осуђеник, у највећем броју случајева, услед стигматизације бива неприхваћен од стране друштвене средине и жигосан као „робџаш“, то му смањује могућност запослења, што најчешће доводи до беде и сиромаштва. Услед тога, бивши осуђеник поново постаје склон вршењу кривичних дела (Agnew, 1999).

Међутим, да ли ће осуђено лице рецидивирати или неће, зависи од низа фактора који се међусобно преплићу, а не само од социоекономског статуса. Тако се и за сиромаштво, као посебан фактор, не може рећи да нужно доводи до криминалитета. Чак и ако дође до извршења кривичног дела, услед лошег социјалног статуса, не значи да ће исти учиниоц поновити исто или различито кривично дело. И ако понови, не значи да је то нужно због лошег социоекономског статуса (Бошковић. 2015: 126).

Образовање, незапосленост, а самим тим и низак социоекономски статус могу, у великој мери, утицати готово на све сегменте живота. Пре свега, међусобно дејство наведених фактора може негативно да утиче не само на социјални и економски статус појединца, већ и његове породице, уколико је има. Низак социоекономски статус и незапосленост, готово увек утичу на погоршавање положаја појединца, доводећи га временом у инфериорнији положај у односу на запослене. Економски и социјални статус неповољан је што, поред осталог, код појединца може довести до незадовољства, разочарења и слично. Незапосленост може довести до вишеструког вршења криминалних радњи, посебно ако је учинилац кривичног дела осуђен на казну затвора. Већ је споменуто да је прихватање бившег осуђеника у друштвену средину изузетно тешко и да се често дешава да осуђеник буде жигосан као „робијаш“, те му се тиме не даје прилика да се уклопи у средину ван затворске. Ово доприноси томе да је учиниоцу кривичног дела тешко да пронађе посао те се дешава да, уколико нема подршку породице и окружења, поново почини кривично дело, из вишеструких разлога. Зато је најбоље никада не узимати у обзир само један фактор приликом објашњавања узрока рецидива осуђених лица, јер најчешће узрок није само један фактор већ низ међусобно испреплетаних фактора социјалне средине и других (Крстић, 1996).

5. КРИМИНОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОСУЂЕНИХ ЛИЦА И РЕЛАЦИЈЕ СА РЕЦИДИВИЗМОМ

Иако друштво и закон, понекад, знају да буду немилосрдни према учиниоцу кривичног дела из разлога да би се сачувао ред и поштовала правила понашања у друштву, многобројни фактори се доводе у везу са рецидивом бившег осуђеника. Осим социодемографских карактеристика о којима је већ било речи, постоје и криминолошке карактеристике осуђеника које су у великој мери повезане са појавом рецидивизма. Из до сада наведеног, може се закључити да се начин санкционисања учиниоца кривичног дела може довести у везу са рецидивом. У затвору, као комплексној творевини која има јасно дефинисана правила и принципе, људи издржавају казну због почињеног кривичног дела. Неретко се дешава да, у једној таквој депримирајућој средини, већина осуђених без обзира на напоре и настојање пенолошког особља, изађу непромењени, а често и гори него што су били пре доласка у затвор. По изласку из затвора они се поново враћају криминалном начину живота. Разлози за неуспех њихове ресоцијализације су бројни, а најиндикативнији су утицај затвореничког кодекса, етикетирање од стране друштва, стање у друштву, опредељење да се баве криминалом као професијом, чињеница да је појединцима боље у затвору него на слободи. Ову последњу констатацију потврђују примери затвореника који смишљено, у току лета, направе мањи број кривичних дела, најчешће крађа, да би на издржавање казне били упућени у зимском периоду, јер немају где да бораве. Све то указује да је стање у затворима, заправо, одраз стања у друштву (Мацановић и Надаревић, 2014). Уколико се, као разлог примене казне затвора, одреди примена програма преваспитања, поставља се питање смисла краткотрајних казни затвора. Да ли се за кратко време боравка у затвору може утицати на особу да промени своје насилне обрасце понашања?

Једно истраживање спроведено у Србији на узорку од 225 осуђеника у 19 установа за издржавање кривичних санкција, имало је за циљ утврђивање постојања корелационих веза и односа рецидивизма са криминолошко-пенолошким карактеристикама осуђених лица (Јованић, 2012). У испитиваној популацији осуђених лица већином су заступљена она осуђена лица којима актуелна пресуда није прва (53%), наспрам осуђених којима је први пут изречена кривична санкција (47%). У испитиваној популацији осуђених лица 21% је имало претходних искустава са боравком у затвору. Без обзира да ли је реч о кривично-правним или пеналним

рецидивистима, подаци су показали да преко половине популације осуђених лица чине рецидивисти. Такође је утврђено постојање статистички значајних корелација различитих криминолошко-пенолошких карактеристика са рецидивизмом. Потврђено је да рецидивисти чешће имају суђења за нова кривична дела за време извршења казне затвора, најчешће врше имовинска кривична дела, у затвору се чешће распоређују у затворенији тип третмана, мање се залажу уколико су радно ангажовани у затвору, чешће су кажњавани дисциплински од примарних осуђеника, а истовремено су ређе награђивани од њих и склони су насилном понашању у затворској установи. Када су у питању сексуални преступници, један од веома важних показатеља рецидивизма је ранија осуђиваност (према Лукић, 2015). Како Лукић (2015) наводи, под највећим ризиком рецидивирања су сексуални преступници који су раније били осуђивани за та дела, али и за имовинске прекршаје, у поређењу са онима који нису рецидивирали. То не значи да су сви учиниоци кривичних дела против полне слободе истовремено и повратници. Анализом резултата истраживања спроведеног на популацији насилника у породици, дошло се до закључка да одбацивање пријава насиља од стране жртве (из различитих разлога) утиче на то да насилник прође некажњено, што води даљем вршењу кривичних дела од стране насилника. Овде је реч о криминолошком рецидиву (Грозданић, Шкорић и Виња, 2010). Постоје ставови да је највећи апсурд изрицање новчане казне (Николић-Ристановић, 2002). Тиме што се починиоцу кривичног дела изрекне новчана казна, без његовог даљег праћења, или упућивања на терапију која би се бавила разлозима због којих је починио одређено дело, још више повећава вероватноћу рецидива. Притом, када је реч о кривичном делу насиља у породици, висина изречене новчане казне креће се од 10.000-100.000 динара. Када исплати своју казну, а без обавезе да иде на неку врсту терапије, насилник врло лако може поново да исказује насилничко понашање према члановима своје породице. Такође, изрицањем ове казне, он не бива склоњен из близине својих чланова макар на неко време. Овакво изрицање казне, може изазвати гнев код насилника, који би могао бити узрок поновног насиља. Резултати неких истраживања, иду у прилог чињеници да су преступници кажњавани новчаном казном, били склони да понове исто кривично дело (Николић-Ристановић, 2002). Резултати једног домаћег истраживања ауторке Скакавац (2014), указују на чињеницу да су 50% осуђених на казну малолетничког затвора повратници у вршењу кривичног дела, док је друга половина на ту казну осуђена због првог кривичног дела. Међутим, треба узети у обзир чињеницу да се осуђеним лицима нигде

не евидентирају кривична дела која су извршили пре навршених 14 година живота, тј. док су имала статус детета у кривичноправном смислу. Дакле, то је само привид, јер је евидентно да у установи у којој је спроведено истраживање повратници у вршењу кривичних дела чине преко 80% осуђених. Од укупног броја осуђеника, 25% осуђено је на максималну казну малолетничког затвора. Преко 50% старијих малолетника је осуђено на казну малолетничког затвора од пет година или тежу. Веома је занимљив податак када је реч о признању учињеног дела и кајања због последица. Преко 40% лица осуђених на казну малолетничког затвора признало је кривицу, али уопште није исказало покајање због извршења кривичног дела. Отуда и не чуди чињеница о претпоставци да 80% лица у установи чине повратници у вршењу кривичних дела (Скавац, 2014). Најзад, поставља се питање, да ли постоји и која је то довољно јака казна која ће спречити поврат? Да ли је само „довољно добра” казна предуслов непонављања кривичног дела? Да ли постоји један универзалан третман и превентивна мера у раду са осуђеницима који би спречили поврат? Изгледа да су одговори на ова питања релативни, односно, зависе од индивидуе до индивидуе. Међутим, чињеница је да се друштву треба приказати јаснија слика о стопи рецидивизма, како би целокупан друштвени систем радио на спречавању поврата. Да ли треба поштрити казне или не, је питање на које, такође, не постоји конкретан одговор. Чињеница је да су и социодемографске и криминолошке карактеристике повезане са рецидивизмом осуђених лица, те да постоји и међусобна интеракција наведених карактеристика, чиме се долази до закључка да је овај проблем заиста комплексан и озбиљан. Из наведеног се може приметити да су социодемографске и криминолошке карактеристике починиоца кривичних дела испреплетане и да су и једне и друге, неоспорно повезане са рецидивом осуђеника. Даља разматрања биће фокусирана на криминолошким карактеристикама осуђених лица и повезаност са рецидивизмом, при чему ће се узети у обзир следеће: насилно понашање у затворским установама (али ће бити речи и о вршењу кривичног дела насилног карактера), дисциплинско кажњавање у казнено-поправној установи, учесталост конзумирања алкохола и психоактивних супстанци, број извршених кривичних дела, рано ступање у извршење кривичних дела и претходна осуђиваност. У даљем раду биће разматране и санкције, односно, врсте казни и њихов ефекат на осуђено лице, при чему ће се узети у обзир новчана казна, условна осуда и казна затвором.

5.1. Повезаност кривичног дела насилног карактера са рецидивом осуђеника и значај за третман осуђеника који су починили кривично дело насилног карактера

Последњих деценија, међу теоретичарима и истраживачима, води се полемика о томе могу ли рехабилитација у затворским установама и корективни друштвени програми утицати на смањење стопе рецидива која, чини се, из године у годину постаје процентуално све већа као и криминалитет (Capaldi & Patterson, 1996).

Како неке студије наводе, чини се да су пол, криминална историја и старост по ослобађању казне затвора главни покретачи рецидива (Durose, Cooper & Snyder, 2014; Cartier, Farabee, & Prendergast, 2006; Harris, Rice, & Quinsey, 1993). Још једно од низа питања, која су у вези са рецидивом осуђеника, о ком се полемише међу истраживачима јесте да ли су насилни преступници склонији понављању кривичних дела, у већој мери од ненасилних преступника? У једном истраживању наводи се да постоји статистички значајна разлика у дубини укључености у криминални животни стил између испитаника који су починили кривично дело насилног карактера од осталих испитаника обухваћених овим истраживањем (Долежал, 2009). Резултати наведеног истраживања указују на чињеницу да су учиниоци кривичног дела насилног карактера склони да понове исто кривично дело, чиме се класификују у групу рецидивиста. Најчешће су у питању лица која су способна за учињење најтежих кривичних дела, оних против живота и тела. Стога и не чуди податак да се многобројна истраживања баве управо овом групом починиоца кривичних дела (нпр. Capaldi & Patterson, 1996; DeLisi & Conis, 2008; Olson & Stalans, 2001; Polaschek, Calvert & Gannon, 2009). Ипак, резултати неких студија показују супротно. У једном истраживању (Green & Romeroy, 2007), показало се да не постоји битна разлика, конкретно, када је у питању повезаност кривичног дела насилног карактера са рецидивом. Када се разматрају типови насилних злочина, резултати наведеног истраживања показују да је већа вероватноћа да ће лица која су осуђена за напад поново починити исто кривично дело, за разлику од лица која су починила кривично дело убиства, међутим процентуална разлика није велика. Истраживање је чак показало да су починиоци кривичних дела попут крађа и провала у највећем проценту склони поновном почињењу истог, односно сличног, кривичног дела (82,8%). Интересантан је податак истраживања (Durose, Cooper & Snyder, 2014) спроведеног у САД-у да су починиоци кривичног дела насилног

карактера, који су били осуђивани на казну (федералног) затвора склонији рецидиву, у односу на починиоце других кривичних дела. Чак се показало да су починиоци кривичног дела убиства, након изласка из федералног затвора, поново починили исто кривично дело (38% осуђеника је поново починило кривично дело убиства, у периоду од три године након изласка из затвора).

Поставља се питање да ли затворска установа, односно, третмани који се спроводе у затворским установама, имају утицаја на осуђенике и ако имају, колики је тај утицај? Чињеница да су учиниоци кривичних дела насилног карактера дубоко у криминалном животном стилу, те да су склони понављању кривичних дела не сме бити запостављена и као таква веома је значајна за третманско особље у казнено-поправним установама. Обзиром на чињеницу да су у питању починиоци најтежих кривичних дела, попут убиства, оправдано је претпоставити како ће управо они представљати опасну групу осуђених лица на коју се мора усмерити посебна пажња свих запослених лица у оквиру установе, посебно службе обезбеђења, јер постоји велика вероватност да ће бити насилни и према осталим осуђеницима, као и према запосленима у затвору. Узевши у обзир све прикупљене податке о осуђеним лицима, стручна лица у затворским установама могу прилагодити индивидуални програм издржавања казне затвора. Тиме се учинковитост пенолошког третмана значајно повећава, што може утицати на смањење стопе криминалног поврата (Долежал, 2009). У свакој дискусији о рецидивизму осуђеника, теоретичари и истраживачи се изнова враћају на питање- у којој мери рехабилитација и корективни програми могу смањити проценат поврата? Одговор је да могу, али не много. Када су програми успешни, показало се да је смањење стопе рецидива у опсегу до 10%, што значи да се огроман проценат бивших осуђеника поново враћа у правосудни систем (McLellan, 2003). Из свега наведеног може се закључити да је побољшање програма рехабилитације и даље највећи изазов у криминологији.

5.2. Насилно понашање у затворским установама- повезаност са кривично-правним и пенолошким рецидивом

Према подацима истраживања спроведеног у Великој Британији (Howard League for Penal Reform, 2010) пораст напада у затвору, за 61%, догодио се у периоду од

2000. до 2009. године. У односу на поједине врсте насиља у затвору, бележе се следећи подаци, за наведено раздобље:

1. Напади с оружјем- пораст за 44%;
2. Напади који захтевају болнички третман- пораст за 61%;
3. Фрактуре и сломљене кости/зуби- пораст за 27%;
4. Жртве које нису припадници беле расе- пораст за 138%;
5. Странци су 197% чешће жртве напада;
6. 41% пораста насилног понашања затвореника према особљу у мушким затворима;
7. 59% пораста озбиљног насиља затвореника према особљу у мушким и женским затворима.

У прилог наведеном иде и истраживање у ком се наводи да се фреквенција насилног понашања у шкотским затворима значајно повећала од почетка 20. века (Cooke, Wozniak & Johnstone, 2008). Ипак, у резултатима наведеног истраживања, констатовано је да се смањио број озбиљнијих напада, опасних по живот. У Америци је у федералним и државним затворима (Bureau of justice statistics, 2000, према Wolff & Shi, 2009) у 2000. години био 51 случај смртних исхода који су били резултат насиља међу затвореницима, те стопа од 28% физичких напада на 1000 затвореника. Према једном америчком истраживању (Sung, 2010), наведено је да је више од 32% затвореника у државним затворима било повређено од тренутка пријема у затвор. Ово су само нека од истраживања која указују на повишену стопу насилног понашања у затворским установама, међутим, поставља се питање која затворска популација доминира када је насилно понашање у питању?

У истраживању које су спровели Волф и сарадници (Wolff, Blitz, Shi, Siegel & Bachman, 2007), на узорку од 22.898 затвореника, закључено је како њихово истраживање потврђује стереотип да су затвори насилна места. У истраживању је, такође, потврђено да су насилном понашању склоније особе мушког пола, као и лица која су и раније била на извршењу казне затвора. Резултати једног истраживања показују да су старији затвореници мање склони насилном понашању, у односу на

млађе затворенике (Cunningham & Sorensen, 2007). У истраживању спроведеном на узорку од 24514 испитаника у Флориди, наводи се да су млађа доб, краћа затворска казна, претходно одслужење казне затвора, чланство у затворској банди и претходно насилно понашање у затвору добри предиктори за насилно понашање (Cunningham i Sorensen, 2007). У истраживању које су спровели Ковчо Вукадин и сарадници (Ковчо Вукадин, Рајић и Баленовић, 2009), на узорку од 295 лица на извршењу казне затвора, наводи се да су најмлађа популација затвореника (18-21 годину), као и најстарија (51 годину и више) популације код којих је у најнижем проценту изражено насилно понашање.

У истраживањима се често наводи да је и врста почињеног кривичног дела ради којег су затвореници осуђени на казну затвора корелат насилног понашања међу затвореницима, при чему се предиктивна вредност, углавном, приписује кривичним делима насилног карактера (McManimon, 2004). У односу на врсту кривичног дела насилног карактера, такође, се наводе различити резултати. Стога неки аутори наводе веће стопе кршења дисциплине и насилног понашања у затвору код вишеструких учиниоца имовинских деликата, него код починитеља убиства (Cunningham, Sorensen & Reidy, 2005). Фланаган наводи како се инциденти код затвореника најчешће дешавају код оних који су осуђени на кратку казну затвора, као и код оних који су поново на извршењу казне затвора (Flanagan, 1980). Добијене резултате објашњава тиме што су затвореници са краћим казнама затвора још увек ментално „ван затворске установе“, док су рецидивисти често склони да, насилним понашањем, изражавају протест и незадовољство третманом у затвору. Фланаган је, такође, закључио како затвореници осуђени на дугу затворску казну, имају другачију перспективу у односу на издржавање казне. Схватајући да ће провести дуго времена у затвору, они се понашају на начин који ће им омогућити стицање одређених погодности у затворској установи.

На основу наведених истраживања о повезаности насилног понашања са одређеном затворском популацијом, може се закључити да се насилно понашање у затвору у многим истраживањима доводи у везу са лицима која су раније била на извршењу казне затвора, односно, са пенолошким рецидивистима.

5.3. Санкција– појмовно дефинисање, класификација и повезаност са рецидивизмом осуђених лица

5.3.1. Појмовно одређење и класификација санкција

Од седамдесетих година прошлог века, употреба санкција промовисана је као ефикасно средство за сузбијање криминалног понашања (Wilks & Martinson, 1976). Интересантна је чињеница да тада нису постојала кохерентна емпиријска образложења на који начин би се подржала примена ових стратегија у поступку сузбијања криминалитета. Самим тим, нису постојали ни докази који би подржавали неки облик санкције као ефикасан вид кажњавања починиоца кривичног дела.

Друштво, на кршење закона у погледу вршења кривичних дела, реагује различитим санкцијама стога се може рећи да је најважнији вид друштвене реакције на криминалитет, заправо, кривична санкција. Појам санкција се различито дефинише, а води порекло од латинске речи „*sanctio*“ чије је дословно значење учинити светим или непоредивим у религијском смислу (Лукић и Кошутић, 2009; Мрвић-Петровић и Ђорђевић, 1998). Посматрајући са правног аспекта, санкција представља део законске одредбе који садржи правне последице кршења закона. Правне санкције деле се на оне које се примењују према физичким и према правним лицима, а ако се посматрају са становишта у којој је области права дошло до деликта, тада се деле на грађанске, прекршајне, кривичне и сл. Појам санкција користи се и за означавање економских, политичких и војних казних мера које се примењују према кршитељима међународних уговора (Ристивојевић, 2011).

Већ је споменуто да је најважнији вид друштвене реакције на криминалитет-кривична санкција. Кривичне санкције дефинишу се као репресивне мере које се примењују према учиниоцу противправног дела, предвиђеног у закону као кривично дело, на основу одлуке суда донете након спроведеног кривичног поступка (Стојановић, 2015). Према Кривичном законнику Републике Србије, систем кривичних санкција садржи четири врсте кривичних санкција и то: *казне, мере упозорења, мере безбедности и васпитне мере*. Општа сврха прописивања и изрицања кривичних санкција (Кривични законик Републике Србије, Сл. гласник бр. 104/13, 2013: 1) је сузбијање дела којима се повређују или угрожавају вредности заштићене кривичним законодавством. Према истом законнику, кривичне санкције не могу се изрећи лицу које, у време када је дело учињено, није навршило 14 година. Васпитне мере и друге кривичне санкције могу се изрећи малолетнику под условима прописаним посебним законом. Према наведеном законнику, мере упозорења су условна осуда и судска

опомена, при чему се наводи да условном осудом суд учиниоцу кривичног дела утврђује казну и истовремено одређује да се она неће извршити ако осуђени за време које одреди суд, а које не може бити краће од једне нити дуже од пет година (време проверавања) не учини ново кривично дело. Судска опомена се, према истом законнику (Кривични законик Републике Србије, Сл. гласник бр. 104/13, 2013: 20), може изрећи за кривична дела за која је прописан затвор до једне године или новчана казна, а учињена под таквим олакшавајућим околностима које их чине нарочито лаким.

Када су мере безбедности у питању, наводи се да је сврха мера безбедности да се отклоне стања или услови који могу бити од утицаја да учинилац убудуће не врши кривична дела. Неке од мера безбедности које се изричу учиниоцу кривичног дела су (члан 79): обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи, обавезно лечење наркомана, алкохоличара, одузимање предмета, забрана управљања моторним возилима итд.

Криминалистичка истраживања су од изузетног значаја за криминалистичку политику и праксу. Неке студије бавиле су се испитивањем стопе успеха система кривичног правосуђа у погледу криминалног поврата. Кроз такву анализу, добијани су репрезентативни материјали о вероватноћи рецидивизма након изрицања кривичних санкција. Једна таква студија је студија спроведена у Немачкој (Tetal & Grundies, 2007) у којој су учествовали сви појединци који су током 2004. године или добили осуђујућу пресуду (условну казну или друге корективне мере) или су пуштени на слободу (из затворске установе) током те године. Ове особе надгледане су током трогодишњег периода да би се утврдило да ли су се касније поново појавиле у регистру судских осуђујућих пресуда. На основу ових података, добијен је свеобухватан преглед рецидивизма који зависи од врсте санкције, врсте кривичног дела и ранијих пресуда.

Обзиром на то да је фокус овог истраживања базиран на рецидивизму учиниоца кривичних дела, у овом делу рада биће више речи о новчаној казни, условној осуди и казни затвора, јер су наведене санкције обухваћене овим истраживањем. Такође ће се говорити и о повезаности наведених санкција са рецидивизмом осуђених лица.

5.3.2. Појам казне

Посматрано са лаичког аспекта, казна представља одређену количину друштвеног прекора које је једно од средстава одвраћања потенцијалних учинилаца

кривичних дела од упуштања у чињење кривичног дела. Да би казна постигла своју сврху мора бити извесна. Та сврха се, са једне стране односи на лица која би се одвраћала од упуштања у чињење кривичних дела, док се са друге стране сврха кажњавања односи на чињеницу да би особа, починилац кривичног дела, требала да зна која ће јој казна уследити, одлуком суда, на основу тежине учињеног кривичног дела, чиме се стиче поверење у суд, искључивањем привида арбитрарности суда при изрицању казни (Кос, 2003).

Казна је и данас остала основна и најважнија кривична санкција, иако је систем кривичних санкција проширен и обogaћен и другим врстама санкција (Стојановић, 2010). Циљ сваке казне је у специјалној и генералној превенцији (Срзетић, Стајић и Лазаревић, 1990; Вуковић, 2014).

Специјална превенција састоји се у очекивању да ће казна бити од утицаја на осуђеног у тој мери да се он спречи да врши нова кривична дела, док генерална превенција подразумева утицај на друге да не чине кривична дела, кроз јачање морала и обавезе поштовања закона.

Најважнија разлика у овом појму у односу на појам кривичних санкција јесте та што се овде као претпоставка за примену казне тражи да је учињено кривично дело (Стојановић, 2015: 38). Осим што је основна и најважнија, казна је и најстарија кривична санкција и дефинише се као зло које се наноси учиниоцу кривичног дела (Стојановић, 2011: 112). Иако се применом казне причињава одређено зло учиниоцу, то не значи да се казна своди на голу репресију.

Мултипли циљ кажњавања, према Кривичном закону Републике Србије подразумева спречавање учиниоца да чини кривична дела и утицање на њега да убудуће не врши кривична дела, утицање на друге да не чине кривична дела, изражавање друштвене осуде за кривично дело, јачање морала и учвршћивање обавезе поштовања законом (Кривични законик Републике Србије, Сл. гласник бр. 104/13, 2013, члан 42: 9).

У члану 43, истог законика, наводи се да се учиниоцу кривичног дела могу изрећи следеће казне:

- Казна затвора;
- Новчана казна;

- Рад у јавном интересу;
- Одузимање возачке дозволе.

Према наведеном закону, казна затвора може се изрећи само као главна казна, док се новчана казна, рад у јавном интересу и одузимање возачке дозволе могу изрећи и као главна и као споредна казна. Ако је за једно кривично дело прописано више казни, само се једна казна може изрећи као главна казна.

Поставља се питање колико је казна делотворна, одвраћа ли учиниоце кривичних дела од поновног извршења истих и колико уистину испуњава своју сврху, а то је рехабилитација осуђеника у друштвену заједницу. У даљем раду, како је већ наведено, биће приказана повезаност одређених казни, односно санкција, са рецидивизмом.

5.3.3. Казна затвора

Примена различитих санкција од стране правосудног система има за циљ контролу и смањење стопе криминалног понашања. Како би се постигао тај циљу САД-у је, деведесетих година прошлог века, постојао тренд честог изрицања казне затвора учиниоцу кривичног дела (Gendreau, Goggin & Cullen, 1999). Смисао казне затвора састоји се у томе да учиниоца кривичног дела измести из друштва, тј. да га казни одузимањем слободе, те да га у току трајања казне подвргне одређеном третману у циљу његовог преваспитања. Посматрано са психолошког аспекта, очекује се да ће казна елиминисати постојеће, друштвено неприхватљиво, понашање. Ипак, познато је да нема казне која изграђује ново понашање. Због тога се очекује да ће стручне службе у затвору, применом различитих метода андрагошког, психолошког или социјалног рада изградити код осуђеног друштвено прихватљиве обрасце понашања (Стојановић, 2015: 284).

Насупрот горе наведеном тренду, данас постоје гледишта која указују на чињеницу да је казна затвора, понекад, неизбежан облик кажњавања, међутим, институционализација укључује и низ негативних последица посебно у односу на постпеналну социјалну интеграцију, те високу стопу повратништва (Тот, 2007). Наиме, осуђена особа је на дуже или краће време уклоњена из друштвене заједнице чиме јој је онемогућено активно учешће у истој. На личном плану долази до стигматизације, социјалне деградације, призонизације и других штетних последица, што значајно утиче

на циљеве рехабилитације. У прилог свему до сада наведеном иду и теорије три школа, које се односе на казну затвора. Са становишта прве теорије, затвори дефинитивно сузбијају криминално понашање, док друга теорија заступа супротан став у односу на прву, те је у њој образложено да затвори утичу на повећање стопе криминалитета. Са становишта треће теорије утицај затвора, односно, затворског окружења на осуђеника је минималан (Blackman, 1995). У прилог првој теорији иде истраживање које је спроведено у САД-у (Fabelo, 1995). Резултати добијени у овом истраживању указују да се, тек након повећања учесталости изрицања затворске казне за 30% у свим америчким државама, стопа криминалитета смањила за 5%. Фабело (Fabelo, 1995) у оквиру свог истраживања истиче чињеницу да казна стварно кажњава. Резултати истраживања које, донекле, иде у прилог другој теорији указују на чињеницу да су негативне последице институционалног кажњавања посебно очигледне код издржавања краткотрајних казни затвора. Кратко трајање казне, између осталог, ограничава и многе пенолошке поступке и програме, онемогућава индивидуализацију третмана и изузетно финансијски оптерећују државу уз истовремено мало позитивних утицаја (Nagin, 1998). Нека истраживања дошла су до резултата да је „умерено“ дозирање казне затвора-оптимално (DeJong, 1997).

Када је у питању дужина затворске казне, у Кривичном законодавству Републике Србије одређен је општи минимум и општи максимум казне затвора, односно њено трајање. Према наведеном законнику, казна затвора не може бити краћа од 30 дана, нити дужа од 20 година. Ипак, постоји законска могућност извршења казне затвора, учиниоцу кривичних дела, у трајању од тридесет до четрдесет година и то за најтежа кривична дела, односно, најтеже облике тешких кривичних дела (на пример, код тешког убиства из члана 114 Кривичног законика). Код краткотрајних казни лишења слободе могуће је изрицање казне затвора и на дане. Дуже казне затвора изричу се на пуне године и месеце. Кривично законодавство Републике Србије предвиђа институт условног отпуста, односно наредбу суда да се осуђени разреши издржавања казне након половине одслужене, уколико постоје индикације да у другој половини прописане казне исти осуђени неће починити ново дело, те да неће вршити никакве акције које би могле да угрозе опште добро друштва.

Стојановић у својој публикацији „Кривично право – општи део“ из 2015. године, наводи базичну статистику у вези са применом казне затвора:

- Примена казне лишења слободе у већини европских земаља креће се од 15-20% изречених кривичних санкција;
- Ако се не би узеле у обзир казне затвора чије је извршење условно одложено, онда је тај проценат знатно мањи, нпр. у Немачкој само 5.2% (Streng, 2012 према Стојановић, 2015: 285),
- У Србији је исте године проценат казни затвора износио 23,88%, а у 2014. години чак 34,75% .

Иако је, како се може и претпоставити на основу наведеног, могуће предвидети више врста казни лишења слободе, у кривичном законнику Републике Србије постоји само једна врста ове казне, а то је казна затвором (Стојановић и Делић, 2013). Стога ће у даљем раду акценат и бити на овој врсти казне лешења слободе.

5.3.4. Дужина затворске казне и рецидивизам

Данас је рецидивизам глобалан проблем јер је стопа порасла на 80% у великом броју земаља (Игњатовић и Симеуновић-Пантић, 2011). Ово је озбиљан проблем, јер се намеће питање очувања безбедности, како затвореника тако и шире друштвене заједнице. Намеће се и питање шта треба да буде мерило одређења најоптималније алтернативне санкције и смањења појаве рецидивизма? Повећање стопе рецидивизма често наилази на оштру реакцију државе и друштва, при чему држава обично прибегава строжијим санкцијама како би се смањила ова негативна појава. Али, да ли поштравање казне заиста утиче на смањење стопе рецидивизма? Да ли третмани у затворској установи утичу на смањење ове појаве и који су то најадекватнији третмани? На нека од ових питања још увек нема поузданих одговора, али се често у теоријским круговима поставља питање због чега се толико користи казна лишења слободе, када она треба да буде крајња мера и треба да се примењује за учиниоце тешких кривичних дела и рецидивисте, а не да буде опште решење за проблем криминалитета у држави. Показало се да само мали број држава успева да одоли „пеналном популизму“, односно да задржи имунитет у односу на њега (Pratt, 2007). Према неким истраживањима (Akers, 1985; Campbell & Muncer, 1994; Радуловић, 2004), све су бројнији затвореници са све дужим казнама затвора. Претпоставља се да се држава определила за овакве санкције, како би грађане уверила да су безбедни и да неће бити у ситуацији да се сретну са учиниоцем кривичног дела, а политичаре да су одлучни и успешни у

смањењу стопе криминала. Међутим, може се наслутити битна контрадикторност- са једне стране постоји поштравање казне, које се врши најчешће повећавањем дужине трајања затворске казне, а са друге стране постоји тренд наглог пораста стопе рецидивизма. Поставља се питање да ли и у ком обиму дужина трајања затворске казне утиче на појаву рецидивизма?

Радикалан преокрет у затворској политици и пракси уследио је након прегледне студије о резултатима затворске казне која обухвата разне третманске програме (Martison, 1974, према Pratt, 2007). Закључак наведене студије био је да су третмански програми у извршавању казне подједнако неуспешни као и „обична“ затворска казна, када је у питању спречавање поврата. Последица таквог става била је изрицање јако високих казни затвора, при чему се није водило рачуна о социјалном статусу делинквената, њиховој личности и последицама које затвор може да проузрокује. Тиме је потпуно напуштено начело ресоцијализације и индивидуализације казне затвора, што је за последицу имало вишеструко повећање затворске популације. Теоретичари често дискутују о дужини затворске казне и поврату. Неки од њих су става да дужи боравак у затвору смањује шансу за поврат, обзиром да су они који дуже бораве у затвору подложнији корективним третманима, док други теоретичари разматрају најоптималнију дужину затворске казне која ће утицати да не дође до поврата (Branham, 1992). Мишљења су, генерално гледано, подељена око дужине затворске казне и њеног утицаја на рецидивизам и неки аутори наводе добре стране затворске казне, а неки оне негативне. Једно истраживање (Cusson & Pinsonneault, 1986) указује на то да затворска казна производи најмање четири врсте позитивних реакција код осуђеника међу којима је и повећање вероватноће да неће доћи до поврата. Са друге стране постоје тврдње да се са дужим боравком у затвору повећава вероватноћа за рецидивизмом, услед повећања степена „призонизације“. Треба напоменути да дуге затворске казне трајно изолују осуђеника из социјалне средине, кидају се друштвене везе у породици, на радном месту, губи се осећај за интерперсоналне односе, а то су све латентни фактори који доводе до преступничког, односно, криминалног понашања. Из наведеног се може претпоставити да дуге казне затвора утичу на рецидивизам, али и да се степен „призонизације“ и слабљење друштвених веза услед дугог боравка у затвору, не морају нужно повезивати са рецидивизмом (Стојановић, 2015: 284).

Резултати истраживања указују да сама казна затвора и њена висина нису ефикасни у погледу смањења криминалног рецидивизма. Спровођењем истраживања у којима су испитивани однос дужине затворске казне и стопе поврата по издржаној казни, указали су да затвореници који су издржавали дуже затворске казне имају благо повећан криминални рецидивизам (2-3%), што је у супротности са очекивањима теоретичара и практичара који махом заступају став да ће дуже затворске казне одвраћати осуђенике од поврата (Smith, Goggin & Gendreau, 2002). Објављивањем низа метааналитичких студија у периоду од 1958. до 2000. године које су обухватале преко 2000 истраживања ефикасности третмана, констатовано је да постоји, просечно, смањење рецидивизма између 5-10%, при чему се највећи проценат смањења односи на малолетне осуђенике (McGuire, 2000). На основу наведеног може се донети закључак да ништа није ефикасно када је у питању смањење стопе рецидива. У истраживању које је спроведено крајем 20. века и које је обухватало 104182 испитаника (Gottfredson & Hirschi, 1990) разврстаних у 14 категорија кривичних дела са различитим висинама затворске казне, показало се да су осуђеници са дужим казнама затвора, за време трајања условног отпуста, чешће понављали кривична дела од осуђеника који су мање времена провели у затвору. Степен повезаности између дужине времена проведеног у затвору и рецидивизма варира у различитим категоријама осуђеника према врсти кривичног дела. Када су у питању имовински преступници, чешће су рецидивирали они који су за исто кривично дело дуже боравили у затвору. Осуђеници који су осуђени за кривично дело оружане пљачке, а који су дуже време боравили у затвору, ређе су рецидивирали, од истих који су краће време боравили у затвору (Gottfredson & Hirschi, 1990). Студија спроведена на узорку од преко 1500 осуђеника указује да није било значајних разлика између дужине времена проведеног у затвору и стопе рецидивизма (Beck & Hoffman, 1976). Већ је наведено да су се разматрали различити ставови о оптималној дужини казне и рецидиву. У једном истраживању тестирана је ова теорија, при чему је испитивано 1425 преступника отпуштених из затвора (Orsagh & Chen, 1988). Од укупног узорка, 40% их је било осуђено за кривична дела крађе или провале. Осуђеници су праћени током две године и показало се да је оптимално време борава у затвору око 1,8 година за одрасле осуђенике, док дужи боравак доводи до повећане стопе рецидива. За целу испитивану групу осуђеника који су осуђени за различита кривична дела, најоптималније време борава у затвору процењено је на 1,2 године. Када је време проведено у затвору мање од 1,2 године, стопа рецидивизма се смањује, а

када је веће, ризик од рецидивизма се повећава. Истраживачи (Orsagh & Chen, 1988) који су спровели наведено истраживање закључили су да је време проведено у затвору повезано са стопом рецидивизма, али и да стопа рецидивизма зависи од више елемената (врсте кривичног дела, узраста, типа затвора и слично).

Генерално гледано, када је у питању рецидивизам и дужина затворске казне, треба узети у обзир више елемената - које је кривично дело починио учинилац, личност учиниоца, да ли је пре наведеног кривичног дела због кога је на извршењу затворске казне починио тежа или лакша кривична дела и тако даље. Неретко се дешава да починиоци кривичних дела који добију дугу затворску казну често бивају кивни због пресуде сматрајући је неправедном, што може да проузрокује проблеме у затворској установи, у смислу да исти могу бити насилни према осталим осуђеницима и стручном особљу у затвору. Сматра се да се прави пут ка озбиљнијем супротстављању криминалитета огледа у проналажењу нових мера превенције криминалитета, спровођењу ванинституционалног третмана и увођењу алтернативних кривичних санкција (Скакавац, 2014).

5.3.5. Новчана казна

Једна од најстаријих казни која се изриче за учињено кривично дело је новчана казна. Ипак, увођење и примена ове казне на широкој основи није било могуће све до средине деветнаестог века, а разлог томе било је сиромаштво друштва. Зато је било потребно направити рационалну разлику између новца богатих и времена сиромашних. Како не би дошло до пренасељености затворских установа услед неплаћене новчане казне, у новије време појавио се принцип отплате новчане казне на рате, чиме је постигнут жељени ефекат, при чему је од затвора сачуван највећи број осуђеника. Међутим, замена казне затвора новчаном казном успешна је само у ситуацијама ако осуђено лице има, макар минималне, изворе прихода (Игњатовић и Симеуновић-Патић, 2011). Новчана казна представља врсту прекршајне санкције, заједно са казном затвора, опоменом, заштитном и васпитном мером (Лукић и Кошуткић, 2009) а у новије време, према учесталости изрицања, намеће се и као „конкуренција“ казни затвора (Стојановић, 2015: 292).

Основне карактеристике новчане казне (Стојановић, 2015: 292) јесу да се новчана казна састоји од плаћања новчаног износа у корист државе, да је погодна за

лакша кривична дела и дела у зони средњег криминалитета. Још једна карактеристика ове казне је да је постала најприменљивија у многим земљама у тој мери да је у појединим државама истиснула казну затвора.

Већ је наведено да казна затвором може бити замењена новчаном казном, при чему се вредност једног дана проведеног у затвору због почињеног кривичног дела утврђује искључиво према имовинском стању учиниоца. Оваквом логиком, постиже се да новчана казна једнако погађа и богате и сиромашне учиниоце кривичних дела (Игњатовић и Симеуновић-Пантић, 2011), те тако казна погађа све социоекономске слојеве друштва, а не само најсиромашније. Данас се, увођењем „система дана“, сматра да подједнако погађа и богате и сиромашне учиниоце кривичних дела. Али, да ли је то заиста тако? Иако се закон трудио да уреди систем новчане казне, како она не би била везана само за одређену класу, постоје ставови да новчана казна може имати велике последице по одређене људе, јер подразумева значајна ограничења и лишавања, како за преступника, тако и за његову породицу. Ако преступник нема имовине него прима минималне новчане приходе, новчана казна за њега представља велики терет и има карактер праве казне (Мрвић-Петровић и Ђорђевић, 1998).

О ефекту новчаних казни на осуђено лице, нема пуно истраживања. Већ је било речи да је новчана казна раније сматрана казном намењеном одређеној друштвеној класи, те да није била адекватна за оно осуђено лице које нема средстава да је отплати. За оно лице које нема материјалних средстава, новчана казна биће казна у правом смислу те речи, те се може претпоставити да, након што је плати, више неће бити склоно да почини кривично дело. Међутим, лице које је материјално обезбеђено, новчану казну неће посматрати као „казну“, већ као дуг који треба да плати. Стога се претпоставља да ће, код таквог лица, постојати већа вероватноћа да почини исто или слично кривично дело, ако ће оно за последицу имати само новчану казну. Као и казна затвором и новчана казна има различит ефекат на осуђена лица, стога се не може тврдити да је иста поуздано „мерило“ рецидива осуђених лица (Николић-Ристановић, 2002).

Данас се настоји да учиниоци кривичних дела (Кривични законик Републике Србије, Сл. гласник бр. 104/13, члан 48) уплате одређени новчани износ у корист хуманитарне организације, фонда или јавне установе. На основу прикупљених података, организације, фондови или установе могу се поделити на образовне и

васпитне установе, здравствене установе, институције, центре или домове, удружења или друштва за помоћ оболелима и слично. Наведене организације, фондови или установе организоване су на различитим нивоима- од локалне самоуправе до републичког нивоа. Постоје мишљења да је овакав начин осуђивања оправдан из разлога целисходности и ефикасности, а сматра се да се на овај начин најбоље остварује сврха мере, јер она постаје лако уочљива грађанима и служи њима у корист. Анализом доступних података коју су извршили Бејатовић и сарадници 2012. године, утврђено је да се износ за уплату најчешће креће у распону од 10000 до 50000 динара (67,65% учинилаца кривичних дела осуђених на новчану казну). У само 8,33% случајева наложена је уплата од 50 000- 100 000 динара, док је у 1,47% случајева наложена уплата која прелази цифру од 100 000 динара. Одлука о висини износа новчане уплате, наравно, зависи од врсте кривичног дела, од имовинског стања учиниоца, као и од последица извршења кривичног дела. Поред наведеног, на висину новчане казне утиче и претходна осуђиваност и кажњаваност учиниоца (Бејатовић и сарадници, 2012). На основу наведеног, поставља се питање да ли је новчана казна, примењена на овакав начин, казна у правом смислу те речи? Претпоставка је да учинилац кривичног дела, у овој ситуацији, новчану казну неће посматрати на начин на који би требао да је посматра, те да она неће имати ефекат казне. Стога је велика вероватноћа да ће учинилац кривичног дела поново починити кривично дело, баш из наведеног разлога.

5.3.6. Условна осуда

Условна осуда је кривична санкција која се изриче кривично одговорним учиниоцима за лакша кривична дела и јавила се као замена за краткотрајне казне затвора. Сврха условне осуде је да се, без ограничавања права и слободе, учинилац одврати од даљег вршења кривичних дела (Драгојловић, 2017). Ова санкција није на исти начин регулисана у свим земљама, иако је широко прихваћена. Њена главна карактеристика је тежња за постизањем максималних резултата у сузбијању одређене врсте криминалитета, уз минимално ангажовање државе. Условном осудом се, пре свега, настоји постићи генерална превенција, односно васпитавање и преваспитавање делинквената. Посматрано са правног аспекта, условна осуда јесте самостална кривична санкција која представља меру упозорења. Приликом изрицања условне осуде, суд утврђује казну, али истовремено одређује да се она, потенцијално, неће

извршити, те се кроз одлагање казне учиниоцу даје могућност да кроз примерено понашање и испуњење наметнутих обавеза покаже друштву и држави да се поправио (Бабић и Марковић, 2008).

Када је реч о условној осуди, међу многобројнима, посебно се издвајају континентални и англосаксонски систем (Стојановић, 2015). Континентални систем подразумева претњу извршењем казне, док англосаксонски не прети конкретном казном, већ доношењем кривичног поступка у ком ће се тек одмерити и изрећи казна која ће се извршити. У нашем кривичном праву, условна осуда је најчешће коришћена кривична санкција, а уз то се сматра и веома ефикасном санкцијом (Николић, 2009). Анализом доступних података, Стојановић долази до резултата да је у 1998. години условна осуда била је изречена у 58,6% случајева од укупног броја правоснажно осуђених пунолетних лица у Србији (Стојановић, 2015: 325).

У Кривичном закону Републике Србије (Кривични законик Републике Србије, Сл. гласник бр. 104/13, члан 64: 17) наведено је да се сврха условне осуде састоји у томе да се према учиниоцу лакшег кривичног дела не примени казна, кад се може очекивати да ће упозорење уз претњу казне (условна осуда) или само упозорење (судска опомена) довољно утицати на учиниоца да више не врши кривична дела.

Елементи који одређују сврху и суштину условне осуде, јесу (Мрвић-Петровић и Ђорђевић, 1998) избегавање примене казне, утицај на учиниоца да више не врши кривична дела и упозорење уз претњу казне. Поред наведених, битни елементи условне осуде као самосталне кривичне санкције јесу и утврђена казна и време проверавања. Изрицање и извршење утврђене казне одлаже се под условом да условно осуђени у току времена проверавања које суд одређује у оквиру законског распона од једне до пет година, не изврши кривично дело. Код условне осуде казна се утврђује не са циљем извршења, већ представља претњу која се под одређеним условима може остварити. Поред главне обавезе да не изврши ново кривично дело, Кривични закон предвиђа могућност постављања и других обавеза условно осуђеном, чији рок проверава суд. Мере безбедности које се изричу уз условну осуду се извршавају, тј. не постоји могућност условног одлагања њиховог извршења (Стојановић и Делић, 2013).

Стога, у најужем смислу, сврха условне казне јесте избећи казну затвором уколико је то могуће и утицати на учиниоца кривичног дела да више не чини кривично

дело, те спречити појаву поврата. Условна осуда, поред наведеног, има за сврху и упозорење уз претњу казне (Алексић и Шкулић, 2002).

У домаћој литератури срећу се подаци да је условна осуда све чешће присутна као казнена мера јер је (Јовановић, 2003; Стојановић, 2015):

1. Јефтинија је за државни буџет;
2. Служи у циљу повећавања превенције у вршењу нових кривичних дела;
3. Пружа широк спектар могућности суду у случају да осуђени не испуњава наложене обавезе.

Условни отпуст јесте још увек недовољно истражена тема у контексту рецидивизма, упркос познавања његовог позитивног деловања на промену појединца-рецидивисте. Овој проблематици највише доприносе методолошка ограничења приликом израде самих нацрта истраживања у области криминологије.

5.4. Алкохол и наркотици као криминогени фактори и фактори рецидива

5.4.1. Алкохолизам- проблем појединца и друштва

Алкохол је психоактивна супстанца која има својства зависности. Потрошња алкохола и проблеми везани за алкохол варирају широм света, а терет болести и смрти остаје значајан у већини земаља. Према резултатима истраживања Светске здравствене организације из 2011. године, штетна употреба алкохола се налази међу првих пет фактора ризика за болест, инвалидитет и смрт широм света (WHO, 2011). То је узрочни фактор више од 200 болести и повреда, као што је описано у DSM-у и ICD-у (WHO, 2011). Пијење алкохола повезано је са ризиком од развоја таквих здравствених проблема као зависност од алкохола, јетрене цирозе, канцера итд (WHO, 2011; Vaan et al., 2007; Shield, Parry, & Rehm, 2013). Тако, штетна употреба алкохола чини 5,9% свих смртних случајева широм света.

Потрошња алкохолних пића порасла је у САД и у већини европских земаља (Hasin, Grant & Endicott, 1990). Четрдесетих година прошлог века, 30% популације у САД били су потрошачи алкохола, а 2% је имало проблема због прекомерног пијења. До 1970. године, 68% популације је пило, а 9% имало је проблема са прекомерним пијењем (Edwards, 1986). Већ након 1985. године, 86% популације САД изјавило је да пију, а око 12% да свакодневно конзумирају алкохол (NIDA, 1988, према Мирић, 2014). Употреба алкохола нарочито је честа код млађих одраслих. Забрињавајућ је податак да у Србији 40% становништва свакодневно конзумира алкохол, према истраживању Института за ментално здравље (Мирић, 2014).

Према извештају Светске здравствене организације (2010) најкоришћеније алкохолно пиће у Србији јесте пиво (51%), а за њиме следе вино (24%) и његови деривати (25%). Просечни мушки становник Србије испије годишње око 27 литара алкохола, док су жене у много мањем проценту конзумирале алкохол у истом периоду (9.9 литара), а тиме се Србија налази благо испод европског просека (WHO, 2011).

Алкохол представља велики трошак за државни буџет. Осим за лечење болести зависности у болницама, за проблеме злоупотребе алкохола сусрећу се и остале државне институције, којима се издваја новац из државне касе за сузбијање овог проблема, попут полиције, казнено-поправних завода, судова и институција социјалне заштите (Anderson & Anderson, 2006; Thavorncharoensap et al., 2009; Bouchery et al., 2011). Из наведених разлога, алкохолизам се сматра једним од највећих проблема данашњице (Abbeu, 2002; Budd, 2003; Лукић и Пејаковић, 1975; Rydelius, 1981).

Светска здравствена организација (СЗО) алкохолизам дефинише преко појма алкохоличара, као „особе која дуготрајно и прекомерно пије алкохолна пића, код које је зависност од алкохола таква да испољава поремећаје у области физичког и психичког здравља, поремећаје у односима са другим особама, као и поремећаје свог економског стања.“ (WHO, 2011). Из наведеног се може наслутити да се уживаоци алкохола, као и они који га злоупотребљавају, често сукобљавају са законом.

Акцент у овом раду је на конзумацији алкохола као једног од фактора поврата учиниоца кривичног дела. Стога је у овом сегменту споменут само појам алкохолизма као индивидуални и друштвени проблем који се доводи у везу са криминалитетом, али и насилним понашањем.

5.4.2. Алкохол као криминогени фактор и фактор рецидива осуђеника

Реакције под утицајем алкохола тешко је довести у везу као непосредним узрочником, јер је у питању сложен процес утицаја, при чему алкохолисаност може бити узрок, услов, стимуланс и ситуациони повод делинквентном акту. Већина аутора је сагласна да је алкохол једина супстанца за коју се поуздано може установити да концентрацијом извесних количина у крви изазива агресивно понашање (Abbey, 2002; Budd, 2003; Carpenter, 2003; Игњатовић, 1992; Капамација, 1981; Симоновић, 1991; Rydelius, 1981; Стајић, Слијепчевић и Вујовић, 2003; Водиленић, 1994). Међутим, треба имати у виду да алкохол није увек једини и директни узрочник агресивности, већ се у обзир морају узети и психолошки фактори, као и услови средине, локално окружење и слично. Но, у већини истраживања се као податак узима и заступљеност алкохолизма и учесталости коришћења алкохола од стране починиоца кривичног дела.

Досадашња истраживања указују на значајан проценат зависника од алкохола у групи починилаца кривичних дела који се могу окарактерисати као рецидивисти (Farrington et al., 2006; McCollister, French, & Fang, 2010). Иако проценти зависника од алкохола у групи рецидивиста варирају, најчешће се наводи податак од 60-80% (Karberg & James, 2005, Mumola, 1999). Према подацима једног истраживања, учешће алкохолисаних лица у извршењу кривичних дела креће се чак на 60%, подаци за Енглеску су 50%, док је Европски савет за алкохолизам установио да су узроци насиља према деци у око 60% случајева узроковани алкохолом (Andrews & Bonta, 1994). Ти проценти се крећу и ка вишим нивоима према неким истраживачима (Shover, 1996; Zamble & Quinsey, 1997). Однос између конзумирања, односно, злоупотребе алкохола и криминогеног понашања, тема је која већ годинама уназад окупира бројне истраживаче. У вези са питањем односа и међусобног утицаја појава алкохолизма и криминалитета, треба нагласити разлику између хроничног алкохолизма као узрока и лица која у припитом стању врше кривична дела. Довођење у везу хроничара с криминалитетом у статистичким истраживањима нема реалну подлогу за закључивањем о важној вези и узајамној условљености (Benson, Rasmussen & Zimmerman, 2001).

У једној иностраној студији, истраживачи су свеобухватно анализирали дескриптивне податке у вези са злоупотребом алкохола од стране рецидивиста (Zamble & Quinsey, 1997). У истој студији закључено је следеће:

1. 83% рецидивиста континуирано злоупотребљава алкохол на основу података који су добијени од стране породице;
2. 80.3% испитаних рецидивиста је самостално признало да користи и злоупотребљава алкохол;
3. Приближно 27% рецидивиста је навело да у просеку попије 6 пића на дневном нивоу;
4. Статистичком анализом добијен је податак да тих 6 пића износи 7.5 литара алкохола дневно;
5. Код 21% испитаних рецидивиста конзумација алкохола утицала је на појачан карактер насилништва приликом извршења кривичног дела;
6. 56% рецидивиста изјавило је да је пило алкохол у периоду од 24 часа пре извршења последњег кривичног дела због ког су лишени слободе;
7. 42% рецидивиста изјавило је да је у тих 24 часа пре извршења кривичног дела попило више од 6 пића
8. Измерено у литрама, наведених 6 пића под тачком 7., износи укупно око 18.6 литара.
9. У истом истраживању прављено је поређење рецидивиста са испитаницима који су први пут починили кривично дело. Показано је да се рецидивисти статистички значајно разликују од нерацидивиста по свим наведеним варијаблама, у смеру да је по свакој варијабли било више починилаца репетитивних дела, него оних лица лишених слободе који су починили кривично дело први пут.
10. Алкохол је био значајан чинилац чињења кривичних дела код рецидивиста, независно од старости испитаника и дужине претходне личне криминалне историје, а овај закључак важи највише у случају почињених кривичних дела која су имала агресиван и насилан карактер.
11. Од укупног броја рецидивиста, 87% њих изјавило је да је конзумација алкохола заправо отежавајући фактор у њиховим животима и делује на њихово криминално понашање, док само 13% њих изјављује да злоупотреба алкохола не интерферира са њиховом криминалном историјом.

У прегледу литературе Димитријевић-Ваван и Стевковић (Dimitrijević-Vavan i Stevković, 2012) наводе да бројна домаћа и страна истраживања указују на везу конзумирања алкохола и разних врста криминалних понашања и социјалних девијација. С обзиром на то да веза између конзумирања алкохола и криминалитета подразумева мешавину фармаколошких, психолошких, културалних, социјалних и ситуационих фактора (Budd, 2003; Gyimah-Brempong, 2003, према Dimitrijević-Vavan i Stevković, 2012), не изненађује податак да су резултати реализованих истраживања често контрадикторни. О важности алкохолизма и утицају злоупотребе алкохола у вршењу кривичних дела репетитивног карактера говори и то да данас постоје и различити упитници намењени процени утицаја алкохола у њиховом извршењу (нпр. Mayfield, McLeod, & Hall, 1974).

Конзумација и злоупотреба алкохола повезана је и са појединачним кривичним делима различитог карактера. У литератури се најчешће наводе следећа кривична дела која имају везе са претходном злоупотребом алкохола:

1. Злостављање деце (нпр. Firestone et al., 2000);
2. Насиље у породици и партнерско насиље (нпр. Hodgins et al., 2009; Moffitt et al., 2002);
3. Дела насилног карактера која се врше у контексту ван породичног окружења (нпр. Harris, Rice, & Quinsey, 1993);
4. Саобраћајни преступи (нпр. Beck, Rauch, Baker, & Williams, 1999; Marowitz, 1998; Michelson, 1979; Rauch et al., 2010; Willis, Lybrand, & Bellamy, 2009);
5. Убиства (нпр. Tiihonen & Hakola, 1994);
6. Инцест (нпр. Firestone et al., 1999);
7. Други сексуални деликти који не подразумевају инцест (нпр. Baltieri & de Andrade, 2008; Långström, Sjöstedt, & Grann, 2004);
8. Дела која подразумевају неконтролисане импулсе – пироманија (нпр. Repo & Virkkunen, 1997) и многа друга дела.

На основу наведених истраживања, може се закључити да злоупотреба алкохола представља фактор ризика рецидива и криминалног понашања, пре свега насилног и

имовинског, али и антисоцијалног, као и фактор лакшег ступања у сексуално-ризичне ситуације (Bucholz, Heath & Reich, 1996; Canino, Bravo & Ramires, 1999; Farrington, 1998; Obot, 2006). Алкохол је и додатни узрок код једне трећине свих самоубистава и такође, како је већ и споменуто, доноси проблеме у спровођењу закона- око једне трећине свих хапшења у САД је због понашања у алкохолисаном стању. Убиство је злочин повезан са алкохолом- верује се да је више од половине убистава почињено под утицајем алкохола. Такође се верује да је више од половине кривичних дела попут насиља у породици, односно, злостављања деце и супружника, те сексуалних деликата почињено у алкохолисаном стању (Chalub, Telles & LEB, 2006; Лукић, 2015; National Institute of Alcohol Abuse and Alcoholism, 1983, према Mohan, Ray & Sethi, 1995; Weissman & Myers, 1980).

Разна су веровања о учинцима алкохола: сматра се да алкохол смањује анксиозност, повећава дружељубивост, опушта и томе слично. Чини се ипак да су неки од краткотрајних учинака узимања малих количина алкохола исто тако снажно повезани са очекивањима о учинцима дроге особе која пије као и са његовим хемијских деловањем на тело. На пример, обично се сматра да алкохол подстиче агресивност и повећава сексуалну побудљивост (нпр. Стајић и сар., 2003). Међутим, истраживања су показала да ове реакције не морају бити повезане са самим алкохолом, него са веровањем особе која пије. У експериментима који доказују ово становиште субјектима је речено да конзумирају неку количину алкохола, а заправо им је дато безалкохолно пиће прерушеног укуса. Постепено су постајали агресивнији (Lang et al., 1975, према Wutzke, Conigrave, Saunders & Hall, 2002) и извештавали о повећаном сексуалном узбуђењу (Wilson & Lawson, 1976, према Edwards, 1986). Чак и субјекти који су заиста пили алкохол извештавали су о повећаном сексуалном узбуђењу, чак иако их је алкохол учинио физиолошки мање узбуђенима (Farkas & Wilson, 1976, према Edwards, 1986). На основу спроведених експеримената закључује се да и ставови имају снажан учинак на понашање, а не само конзумирање алкохола само по себи. Методолошки би будућа истраживања могла размотрити разликовање оригиналних ставова појединца од индукованих у плацебо експериментима ради стицања увида и у базичне особине и функционисање појединца ван експеримента који доводе до вршења кривичног дела.

Студије објављене крајем 90. година, од стране националног института за управу и правосуђе САД, показале су низ манифестних условљености између алкохола и

деликата насиља: убистава, наношења физичких повреда, насилништва над децом и међу супружницима. У вези алкохолизма и његовог утицаја на криминалитет наводе се следећи закључци: постоји велика заступљеност извршилаца кривичних дела и жртава деликата под утицајем алкохола; висок проценат хроничних алкохоличара налази се међу извршиоцима тежих кривичних дела; хронични алкохоличари склонији су понављању кривичних дела (Ристивојевић, 2011).

Димитријевић-Ваван и Стевковић (Dimitrijević-Vavan i Stevković, 2012) сумирају три схватања о повезаности алкохола и криминогеног понашања у свом прегледу литературе о улози алкохола у криминалном понашању:

1. Алкохол често не доводи до чињења насилних и других кривичних дела;
2. Алкохол јесте узрок појединих облика криминалитета;
3. Алкохол представља катализатор криминалитета, али не и његов узрок.

Додатна објашњења о улози алкохола у вршењу кривичних дела износи Шауер (Shover, 1996). Према истраживањима овог аутора, криминалци често воде неуредан живот који се може окарактерисати као „живот без правила са уживањима“. Овај живот подразумева да починиоци кривичних дела обично не преузимају никакве обавезе на себе, немају сталан посао, а „уживање“ обезбеђују употребом и злоупотребом алкохола и/или дрога. Стога се може закључити да је став наведен под тачком 3. да је алкохол катализатор криминалитета, највероватније емпиријски тачан.

Истраживања спроведена у иностранству умногоне потврђују став да се међу рецидивистима налазе у већини они који злоупотребљавају алкохол (нпр. Adler & Lidberg, 1995; Lindelius & Salum, 1976; Rice & Harris, 1995; Tiihonen & Hakola, 1994), док поједини истраживачи иду корак даље у расветљавању слике утицаја алкохола при вршењу специфичних криминалних дела (нпр. Brochu et al., 2001).

У последње наведеном истраживању, које је обухватило 8598 осуђеника рецидивиста са простора канадске државе, добијени су следећи резултати:

1. 13.3% осуђеника пило је алкохол сваки дан, док је 44.4% њих пило алкохол барем једном недељно;

2. Алкохол је коришћен заједно са другим психоактивним супстанцама у скоро 6% случајева сваки дан;
3. Највећи број алкохоличара детектован је у групи саобраћајних прекршилаца закона (83%);
4. Средњи број алкохоличара детектован је у случајевима
 - a. агресивних напада (38%)
 - b. убистава (31%) и
 - c. сексуалних преступника (30%);
5. Најнижи број уживалаца алкохола детектовано је у случајевима:
 - a. Провала (20%)
 - b. Крађа (19%)
 - c. Пљачки (15%) и
 - d. Ситних превара (10%).

Иако многи аутори наводе повезаност зависности од алкохола са криминалном каријером (нпр. Fazel, Bains, & Doll, 2006; Fazel & Danesh, 2002; Poldrugo, 1998), неки од њих наглашавају да алкохол никада није сам по себи иницијатор вршења криминалног дела, већ постоји у коморбидитету са неким другим чиниоцима који особу чине подложном рецидиву или да уопште нема везе са вршењем криминалних дела. Тако Фејзл и Данеш (Fazel & Danesh, 2002) у свом истраживању тврде да је рецидивизам био негативно повезан са алкохолом, и другим опиоидима (који не подразумевају хероин / метадон) и са халуциногеним лековима, те позитивно повезан са претходним психијатријским лечењем и насилним понашањем код групе испитаних рецидивиста. Релације су остале значајне чак и кад се контролише врста кривичног дела.

Методолошки проблем у раздвајању алкохола од осталих психоактивних супстанци представља то што се они често користе заједно, те постоји коморбидитет који је тешко ретроактивно анализирати. Међутим, појединим истраживачима је пошло за руком да анализирају независне утицаје психоактивних супстанци на рецидивизам:

1. Бонта, Лоу и Хенсон (Bonta, Law, & Hanson, 1998) утврдили су да је ризик за рецидивизам појачан уколико рецидивиста користи одређене дроге пре него ако користи алкохол, и уколико се говори о испитаницима са одређеним психичким абнормалностима;
2. Ларни и Мартр (Larney & Martire, 2010) говоре о томе да су аустралијски испитаници, који су окарактерисани као рецидивисти, такође били значајно склонији коришћењу опојних средстава (хероин и метамфетамини) него злоупотреби алкохола и
3. Хакансон, Шлајтер и Берглунд (Håkansson, Schlyter, & Berglund, 2011) говоре такође о томе да је криминални рецидивизам више повезан са употребом хероина и амфетамина него са злоупотребом алкохола.
4. Тревис и Вишер (Travis & Visher, 2005) извештавају о томе да је само 20% поновљених кривичних дела извршено под утицајем алкохола, не мешајући те утицаје са другим психоактивном супстанцама.

Упркос томе што је преваленца злоупотребе алкохола висока међу рецидивистима, мали број њих (само 2 од 5) се одлучи да се придружи некој од врста терапија за одвикавање (Beck & Mumola, 1999). Превенција путем рада у групама (нпр. анонимни алкохоличари) важна је инстанца за редуковање појаве рецидивизма. Наиме, одређени број студија (нпр. Urahn, 2011; Wexler, Melnick, Lowe, & Peters, 1999) сугерише закључке који говоре у прилог томе да су рецидивисти, који су се придружили некој од група за помоћ и превенцију, у много мањој мери поновно вршили кривична дела (од 5% до 27%), за разлику од оних који нису узели учешће у некој од врсти терапија и који су показали већу стопу рецидива (до чак 75%).

Имајући у виду све наведено, чини се да конзумација и злоупотреба алкохола доприносе испољавању рецидива. Стога ће се у овом истраживању покрити два фактора који су у вези са алкохолом: присуство злоупотребе алкохола и количина, односно учесталост конзумације алкохола у периоду пре извршења кривичног дела.

5.4.3. Дрога као криминогени фактор и фактор рецидива

Већ је речено да алкохол као психоактивна супстанца понекад долази у коморбидитету са различитим врстама дрога, када се говори о њиховој конзумацији од стране особа које рецидивирају у вршењу кривичног дела.

Под појмом „дрога“ подразумевају све све оне супстанце које се инхалирају, убацују у тело инјекцијом, конзумирају пушењем, преко исхране, преко коже или растопљене испод језика које узрокују краће или дуже физиолошке и психолошке промене организма (WHO, 2011). Дакле, под појмом дроге подразумевају се све супстанце које човек може да користи чак и у свакодневном животу, попут чаја или кафе. Међутим у овом раду, под појмом дроге ће се подразумевати само нелегално конзумиране супстанце, у облику лекова, прашкова, течности за убризгавање или налик дувану, које излазе из оквира свакодневне употребе и чије се конзумирање не може окарактерисати као понашање карактеристично за типичног појединца људске врсте.

Дроге се најчешће могу класификовати као (Murray & Pizzorono, 1997):

1. Депресори централног нервног система у које спадају:
 - a. Алкохол;
 - b. Хипнотици (Барбитурати и остали);
 - c. Транквилизатори (Бензодиазепини и остали);
 - d. Неуролептици
 - e. Аналгетици, односно опијати (опијум, морфијум, хероин, аналози...)
2. Стимулатори:
 - a. Слаби (кофеин, никотин);
 - b. Јаки (амфетамин, кокаин, анорексигени...);
 - c. Стимулатори расположења (односно антидепресивни медикаменти)
3. Пертубатори:
 - a. Индијска конопља (cannabis sativa);
 - b. Халуциногени (ЛСД, мескалин, псилоцибин и остали);
 - c. Испарљиви солвенци (етер, лепак и остали);
 - d. И остали производи који се не могу сврстати у ову класичну поделу.

Према истим ауторима, најчешће употребљаване дроге јесу индијска конопља и њени деривати (марихуана, хашиш и хашишово уље), амфетамини, кокаино-солвенци и кокаин, никотин и различити медикаменти који имају и психогено дејство (нпр. Тродон, Золофт, Метадон и остали лекови).

Када се говори у правним терминима, Закон о психоактивним контролисаним супстанцама из 2010. године предвиђа да су психоактивне супстанце (Закон о психоактивним контролисаним супстанцама Републике Србије, Сл. гласник бр. 99, 2010): опојне дроге односно наркотици; психотропне супстанце; производи биолошког порекла који имају психоактивно дејство и друге психоактивне контролисане супстанце (чл.2). Опојна дрога је свака супстанца биолошког, односно синтетичког порекла која се налази на Списку, у складу са Јединственом конвенцијом о опојним дрогама („Службени лист СФРЈ“, број 2/64), односно супстанца која делује примарно на централни нервни систем смањујући осећај бола, изазивајући поспаност или будност, халуцинације, сметње у моторним функцијама, као и друге патолошке или функционалне промене централног нервног система, док је психотропна супстанца свака супстанца биолошког, односно синтетичког порекла која се налази на Списку, у складу са Конвенцијом о психотропним супстанцама („Службени лист СФРЈ“, број 40/73), односно супстанца која делује примарно на централни нервни систем и мења мождане функције, због чега се мења перцепција, расположење, свест и понашање.

У раду је већ наведено како и дрога, као и алкохол може бити криминогени фактор. У општем смислу, криминалитет корисника психоактивних супстанци-делинквента, може се двојачко посматрати: као криминална радња и врста деликата наркомана да би дошли до дроге и као криминал наркомана под утицајем дроге. Наркоманија је криминогеног карактера у свим својим елементима почевши од производње и промета, преко илегалне продаје до чињенице да се криминалитет јавља и као последица потребе наркомана да по сваку цену дође до наркотичних препарата. Чак и само подстицање на употребу наркотика сматра се криминалном радњом (Brochu, Cournoyer & Motiuk, 1999).

Неки научници сматрају да уживање дрога може бити криминогени фактор, да се поједина лица услед конзумирања психоактивних супстанци, могу одати вршењу кривичних дела и других девијација као што су крађе, препродаја опојних дрога,

проституција и томе слично (Шпадијер-Џинић, 1996). Наведена схватања потврђују и мишљење да је наркоманија индиректан узрок криминалитета- да би се дошло до дроге посеже се за криминалним радњама (Brochu, Cournoyer, & Motiuk, 1999; Chalub & Telles, 2006; Милутиновић, 1973). Вршење кривичних дела и прекршаја од стране наркомана, веома је честа појава (Шовљански и Шовљански, 1971), при чему се претежно мисли на кривична дела која се врше у циљу прибављања дроге или новца и других средстава за набавку дроге, као на кривична и дела која су учињена под дејством дроге (Mulder, Vermunt & Brand, 2012; Stevenson, Tufts, Hendrik & Kowalski, 1999).

Зависност од психоактивне супстанце може бити психолошке и физиолошке природе. Уколико је код наркомана формирана јака физичка зависност од дроге, он неће питати за „цену“ на илегалном тржишту, јер није у стању да трпи тегобе апстиненцијалног синдрома. Да би дошли до новца, наркомани ступају у редове илегалних произвођача, преносилаца и трговаца дрогом. Делатност ових лица, будући да је противзаконита, несумњиво потпада под криминалитет који је највише повезан са наркоманијом као социопатолошком појавом (Desjardins & Hotton, 2004). Нека истраживања указују на чињеницу да су узроци и разлози конзумирања опојних дрога различити, а најчешће се спомињу проблеми у друштву попут: сиромаштва, незапослености, проституције, делинквенције, криминалитета, бескућништва и томе слично, уз напомену да је проблем зависности заступљен и у богатијим друштвима те је листа узрока много шира и комплекснија (Петковић, 2009).

Досадашња истраживања повезаности рецидивизма и употребе дрога сусрела су се са већ наведеном методолошком препреком: тешко је раздвојити употребу дрога од употребе осталих психоактивних супстанци (најчешће се мисли на алкохол). Међутим поједина истраживања успела су да рашчлане наведене утицаје, те су у својим резултатима изнели занимљиве претпоставке о томе какве су заправо релације коришћења дрога и поновног чињења кривичног дела.

Истраживање спроведено у Сједињеним Америчким Државама навело је цифру од 75% повратника који активно користе неку од психоактивних супстанци, при чему се најфреквентније користе кокаин и марихуана са њеним дериватима (Sterling et al, 2004). У неким од најсвеобухватнијих студија релација рецидивизма и коришћења наркотика (Cattaneo & Goodman, 2003; Demaris & Jackson, 1987; Eitle, 2005) наводи се сличан проценат испитаника који рецидивира у вршењу кривичних дела, а уједно

користи наркотику, иако поједине студије наводе бројку од 30-35%. Објашњења у већини студија наслањају се на већ постојећа знања из социологије и социјалне патологије у комбинацији са медицинским објашњењима зависности од психоактивних супстанци.

Међутим, потребно је споменути и оне студије које говоре у прилог супротним становиштима, да коришћење наркотика не подразумева само по себи и предиспозицију за вршење кривичних дела (нпр. Kingsnorth, 2006). Ови резултати, заједно са претходно поменути, објашњавају се најчешће у контексту типа дроге који се користи од стране рецидивисте. Наиме, налази могу бити резултат истраживања утицаја дроге и злоупотребе супстанци као кровне категорије (нпр. тако што се појам „дрога“ у истраживању односи на дроге уопште, а не на посебне категорије). За неке дроге је доказано да доводе до понашања које „траже дрогу“ (нпр. путем крађе, преваре итд.), док за друге ти докази изостају. Често они који користе "лакше дроге", попут марихуане и њених деривата, најчешће нису склони овим врстама понашања, као и одређени појединци који су на специфичним врстама "тежих дрога", као што је хероин. Међутим, корисници "тежих дрога" које су у вези са криминалом и рецидивизмом представљају низак проценат корисника дроге, што резултира у неким студијама (као што су оне које дефинишу категорију злоупотребе дроге не водећи рачуна о врсти), проналаском значајне повезаности конзумирања дроге и рецидивизма, а други истраживачи који не чине то - добијају супротне закључке у својим студијама (Scarbroug, 2012).

Домаћи аутори се слажу са овим тврдњама. Према Бошковићевом прегледу литературе (2015) различите врсте дрога изазивају различите деликте, у контексту њихових основних својстава. Тако депресори чине починиоца склоним провалним крађама, крађама и фалсификовању, а сами починоци обично нису склони насиљу, док стимуланси доводе до стања која су реална претпоставка кривичних дела насиља, при чему конзументи кокаина врше убиства из љубоморе, сексуалне деликте, а халуцинације их наводе на нападе на умишљене противнике (Chalub & Telles, 2006; Thornberry, 2005).

Симпсон и Марш (Simpson & Marsh, 1986) наводе да је за редукацију рецидивизма потребно задовољити три компоненте:

- престанак конзумирања дроге,

- смањење доласка у контакт са криминалним групама и
- повећана шанса запослења.

При овим закључцима потребно је напоменути да, када се говори о дрогама, мисли се на све врсте опојних средстава. Овај закључак Симпсона и Марша је изузетно важан за социјалну реинтеграцију лица које је изашло из затвора, с обзиром на то да резултати појединих истраживања сугеришу да је након изласка из затвора 29% повратника заправо поново узело одређену врсту дроге у периоду од 3 године, те поново осуђено на казну затвором услед новопочињеног кривичног дела (Hull et al., 2000).

Неке новије студије које користе савремене статистичке анализе, попут анализе преживљавања (Duwe, 2010) указују на значајни временски период од узимања дроге до чињења новог кривичног дела. У наведеној студији, показано је да уколико повратник конзумира дрогу, има 17-25% шансе да ће починити ново кривично дело убрзо након узимања. Стога је од изузетног значаја спровести превентивне и интервентне програме у контексту суздржавања од коришћења наркотика након изласка из затвора. У својој анализи 66 истраживања, Мичел и сарадници (Mitchell et al., 2007) потврђују овај став. Даљи значајни резултати у истом погледу откривени су за починиоце који су завршили едукативне програме засноване на терапији док су боравили у затвору, а нарочито за оне који су такође били део третмана после ослобађања из затвора (Inciardi et al., 2004; Mitchell et al., 2007) на шта указују и резултати једне метаанализе (Pearson & Lipton, 1999).

Имајући у виду наведене закључке у вези са релацијама између рецидивизма и конзумацијом наркотика, ово истраживање за један од циљева има да понуди одговор на питање: да ли је коришћење дрога и у којој количини повезано са различитим облицима рецидивизма осуђених лица?

5.5. Претходна осуђиваност и рани почечи извршења кривичних дела као фактори повезани са повратом осуђених лица

5.5.1. Претходна осуђиваност

Чињеница да је осуђено лице више пута чинило кривична дела, те да је због тога претходно осуђиван и да му је том приликом изречена нека од кривично-правних

санкција, говори да је реч о повећаном ризику за вршење нових кривичних дела. Чињеница да претходно изречене кривичне санкције нису оствариле жељени резултат, да је дошло до поновног вршења кривичног дела, указује на потребу преиспитивања интензитета и квалитета претходно преузетих мера током третмана. Резултати истраживања (Јованић, 2010) спроведеног на затворској популацији показују да су међу лицима осуђеним на казну затвора, већином заступљена она којима актуелна пресуда није прва (52%), наспрам осуђених лица којима је ово први пут изречена кривична санкција (47%). Подаци добијени овим истраживањем, могу се сматрати репрезентативним, јер се из извештаја Управе за извршење кривичних санкција за 2009. годину такође може запазити значајно присуство рецидивиста у популацији осуђених лица у скоро идентичном односу, односно, преко 50% осуђеничке популације. Према њиховим подацима, од укупно 7865 лица, повратнике су чинили 4393 (55,58%), док су 3472 осуђена лица била примарни починиоци кривичних дела (Управа за извршење кривичних санкција, 2009). Истраживање спроведено на узорку од 377 лица осуђених на казну затвора, указује на чињеницу да, од укупног броја испитаника обухваћених овим истраживањем, за 22 нема података о ранијој осуђиваности, 321 испитаника није било раније осуђивано, док је 34 испитаника било претходно осуђивано за неко кривично дело (Бејатовић и сар., 2012).

Нека страна истраживања иду у прилог чињеници да је ранија осуђиваност један од фактора поврата (Andrews & Dowden, 2007; Singhl & Fazel, 2010). У мета-анализи која је обухватила преко 2000 студија, Сингл и Фејзел дошли су 2010. године до закључка да се међу факторима који су идентификовани као предиктори рецидивизма налазе, између осталог, и недавно пуштање на слободу, претходно хапшење пол испитаника и године (Singhl & Fazel, 2010). Резултати заправо показују да су мушкарци склонији да почине кривично дело, али и да себе доведу у ситуацију да понове исто или различито кривично дело. Када су године у питању, резултати су показали да су млађи испитаници склонији рецидиву, од старијих.

У истраживању које је спроведено у 30 држава на простору САД-а у 2005. Години (Cunningham, Sorensen, & Reidy, 2005), показало се да је од укупног броја испитаника-осуђених лица у затвору, 67, 8% починило поврат и осуђено 3 године након казне затвора, док их је 76,6% починило поврат и ухапшено након 5 година од казне затвора. Од укупног броја испитаника праћених током година, 49,7% је починило кривично

дело са елементима насиља 3 године након казне затвора, док је 55,1% починило кривично дело са елементима насиља 5 година након затворске казне.

Истраживање је показало следеће:

- Око две трећине (67,8%) испитаника ухапшено је јер је починило ново кривично дело након 3 године, а три четвртине (76,6%) их је ухапшено након 5 година.
- Након 5 година 82,1% осуђеника починиоца имовинског кривичног дела ухапшено је због учињења новог кривичног дела, у поређењу са 76,9% осуђеника дилера дроге, 73,6% прекршилаца јавног реда и мира и 71,3% били су насилни преступници (Cunningham, Sorensen, & Reidy, 2005).

Пресуда неком лицу за чињење кривичног дела не мора увек имати за резултат одлазак на извршење казне затвора. То што је неко лице предмет кривично- правне реакције, може значити да је само укорено, да му је одређена новчана казна или условна, а у новије време и алтернативна казна. Како је већ напоменуто, казна затвора изриче се као крајња мера, када се претпоставља да друга кривична санкција не би остварила жељене резултате. Од сваке санкције која је предвиђена за учињено кривично дело, очекује се да конкретни учинилац буде кажњен за учињено дело и да се уздржи од даљег вршења кривичног дела (Бејатовић и сар., 2012). Уколико то није могуће постићи другим мерама, суд изриче безусловну казну затвора у временски ограниченом трајању. Када је неком осуђеном лицу наново изречена казна затвора, он се тада евидентира као пенални рецидивиста. У истраживању спроведеном на узорку од 225 осуђених лица (Јованић, 2010) наводи се да је учешће пеналних рецидивиста (21%) мање од кривичноправних (53%). Овај податак указује на чињеницу да судови нису спремни да неизоставно изричу затворске казне за извршена кривична дела, јер 32% разлике учешћа чине они који су претходно вршили кривична дела, били за њих осуђени, али пресуда није била казна затвора, већ нека друга кривична санкција. У актуелном стању, суд је проценио да тих 32% више не заслужује поверење да на слободи неће вршити кривична дела, те је изрекао затворску казну. Без обзира да ли је реч о кривично-правним или пеналним рецидивистима, евидентно је да је проблем поновног чињења кривичних дела присутан код више од половине затворске популације. У истом истраживању утврђено је постојање значајне повезаности рецидивизма са нижим нивоом образовања, вођењем новог кривичног поступка, кривичним делом, почетном категоријом третмана у затвору (рецидивисти се чешће

распоређују у затворенији тип третмана), залагањем на раду (рецидивисти се мање залажу). Такође су резултати овог истраживања показали да су рецидивисти чешће дисциплински кажњавани, али и да им се ређе додељује условни отпуст, у односу на примарно осуђена лица.

Резултати истраживања указују на чињеницу да је претходна осуђиваност на казну затвора повезана, конкретно, са пенолошким рецидивистима (Langan & Levin, 2002). Уочено је, такође, да се у популацији рецидивиста чешће запажа вођење новог кривичног поступка и за време док бораве на извршењу актуелне казне затвора. Резултати показују да је рецидивизам најчешћи код осуђених за имовинска кривична дела, као и да почетна категорија третмана у затвору може да утиче на рецидивизам- тако што се рецидивисти чешће смештају у затворенији тип третмана, док се они који су примарно осуђени чешће распоређују у отворенији тип третмана (Huebner & Berg, 2011; Kurlychek, Bushway, & Brame, 2006; Langan & Levin, 2002). Показало се и да се пенолошки рецидивисти мање залажу на раду у оквиру затворског третмана и чешће се дисциплински кажњавају у односу на примарно осуђене (Kurlychek, Bushway, & Brame, 2006; Langan & Levin, 2002). Примарно осуђени, чешће су награђивани у току затворског третмана од рецидивиста. Примарно осуђени чешће су рекатегоризовани у повољнији облик третмана, док се рецидивисти чешће рекатегоризују у неповољнији облик третмана у затвору. За рецидивисте се чешће констатују нереализовани третмани, док се за примарно осуђене чешће констатују успешност у корективним активностима и успешна реинтеграција у социјалну средину. Судови чешће предлажу доделу условног отпуста примарно осуђеним лицима (Јованић, 2010). Резултати су показали и да се суд чешће опредељује да примарно осуђеним лицима одобри доделу условног отпуста, док рецидивистима чешће одбијају ту молбу. Према резултатима једног истраживања, фактори ризика рецидивизма које у обзир узимају надлежни судови су: криминални ставови, нови кривични поступак, поремећаји личности, поремећаји у понашању, однос према ауторитету, запослење, финансијски проблеми, социјална интеграција, процењен ниво ризика, проблеми са алкохолом, проблем са дрогама и дисциплинско кажњавање (Јованић и Петровић, 2017). Наведена истраживања указују на чињеницу да у затворима, махом, доминира појава рецидивизма, посебно пенолошког рецидивизма, што представља додатни проблем за спровођење третмана осуђеним лицима.

5.5.2. Рани почечи извршења кривичних дела

У једном од претходних поглавља наведено је како је старост једна од варијабли која је повезана са вршењем рецидива, у смеру да млађи рецидивисти чешће понављају криминална дела. Међутим, оно што је такође напоменуто јесте да је време почетка вршења кривичних дела такође један од пресудних фактора који утичу на појаву рецидивизма.

Досадашњи налази упућују на закључак да криминално понашање појединца настаје најчешће у раној адолесценцији, повећава се до касне адолесценције, а затим показује тренд опадања кроз одрасло доба (Piquero, Farrington, & Blumstein, 2007; Sweeten, Piquero, & Steinberg, 2013). На то указују и резултати једне новије метаанализе коју су спровели Пикеро и сарадници (Piquero, Jennings, Diamond, & Reingle, 2015). У њиховој метаанализи, која је обухватала 31 спроведену студију, показана је негативна корелација између година рецидивисте и самог рецидивирања. Тачније, што је рецидивиста раније кренуо да врши кривична дела у својој личној историји, већа је била шанса да ће више пута рецидивирати у будућности. Слични налази се могу наћи и у старијим студијама (npr. Farabee, Hser, Anglin, & Huang, 2004).

Малолетници, који припадају групи рецидивиста карактеристични су по младим годинама у којим врше прва кривична дела, обично због комплексне интеракције биолошких, индивидуалних и фактора околине (Donker, Smeenk, van der Laan, & Verhulst, 2003). Због учесталости и озбиљности њиховог деликвентног понашања, малолетна група рецидивиста се сматра најпроблематичнијом за друштво. Стога је у раним почецима вршења кривичног дела потребно највише обратити пажњу на рецидивисту и сугерисати промене у понашању путем елиминасања специфичних ризикофактора који су присутни код њих (Andrews et al., 1990; Schumacher & Kurz, 2000). Из тог разлога, боље разумевање ових специфичних ризикофактора је нужно у циљу повећања ефекта третмана ради спречавања перзистенције криминалног понашања и смањења озбиљности рецидивизма, на шта указују и резултати појединих истраживања (Mulder, Brand, Bullens, & van Marle, 2010).

Према подацима са територије Сјединјених Америчких Држава, код малолетних починилаца кривичних дела мања је шанса за смањење рецидивизма у односу на пунолетне рецидивисте. Наиме, уколико је рецидивиста малолетан., постоји шанса да неће учинити поново кривично дело, али та шанса износи 9%, док је шанса код

пунолетних починилаца скоро дупла: 17% (Cottle, Lee, & Heilbrun, 2001). На неки начин то је и очекивано: млађи починиоци, који врло рано крену са вршењем кривичних дела, имају много више времена на располагању да почине ново кривично дело у поређењу са старијим рецидивистима. Из тога следи да је рано ступање лица у извршење кривичног дела корелат каснијег рецидивирања (Durham, 1996; Walters, 1996). Додатно, Мофит (Moffitt, 1993) наводи закључке о томе да што појединац раније крене у извршење кривичног дела, мислећи на старост појединца, то су 5-6% веће шансе да ће касније вршити криминална дела која ће бити озбиљнија и проблематичнија од оних криминалних дела које ће вршити старији криминалци који немају дугачку криминалну каријеру.

Мноштво страних (Archwamety & Katsiyannis, 1998; Katsiyannis & Archwamety, 1997; Myner et al., 1998; Wierson & Forehand, 1995) и домаћих (нпр. Скакавац (2014) најобухватније нуди преглед таквих истраживања) тврде наведене претпоставке о позитивној повезаности раног ступања у извршење кривичних дела и каснијег рецидивирања, истраживање Бордина и сарадника, које је спроведнео крајем прошлог века, тврди да што је криминалац раније имао контакт са законом, односно што је млађи осуђен за кривично дело, утолико има веће шансе да понавља континуирано кривична дела у одраслом добу (Borduinet al., 1995).

Имајући у виду наведене резултате истраживања у овом поглављу, чини се да је рани почетак вршења кривичних дела један од најконкретнијих маркера и детерминанти каснијег репетитивног криминалног понашања. Из тог разлога, ово истраживање ће покушати да инкорпорира варијаблу раног почетка вршења кривичних дела, која ће се добити путем скупљања података у виду самоизвештаја испитаника, као и из званичне архиве казнено-поправне установе.

5.6. Повезаност броја почињених кривичних дела са рецидивом осуђених лица

Када је у питању повезаност броја учињених кривичних дела са посматраним облицима рецидива (кривичноправним и пенолошким), са становишта лаика, могло би се претпоставити да је број учињених кривичних дела и те како повезан са обе врсте рецидива. Међутим, када су у питању резултати истраживања која су се бавила

проблематиком рецидивизма, укључивши сегмент о коме је управо реч, ставови су контрадикторни.

Поставља се питање да ли је уопште смислено испитивати релацију између броја учињених кривичних дела и рецидива? Шта би се тиме добило? На који начин би такви резултати утицали да се смањи стопа рецидива, односно, чему би допринело истраживање које би се бавило том проблематиком? Да ли би таква истраживања дала само податке да је број учињених кривичних дела повезан, или није повезан са облицима рецидива, односно, шта све таква истраживања треба да обухвате да би имала и практични, а не само теоријски значај? Значај истраживања која се баве проблематиком повезаности броја учињених кривичних дела са рецидивом, огледа се у констатацији повезаности наведеног криминолошког фактора са пенилошким, односно, кривично-правним рецидивом. Податак да ли је овај криминолошки фактор, уопште повезан (или није), са једним или оба облика рецидива, могао би да послужи за утврђивање популације међу рецидивистима која је склонија извршењу кривичних дела и фокусирању на ту популацију.

Резултати лонгитудиналног истраживања Фајрстона и сарадника, спроведеног на узорку од 192 испитаника, учиниоца кривичног дела насилног карактера, праћених у периоду од 7,8 година, који су били осуђени на казну затвора, указују да укупан број учињених кривичних дела јесте један од фактора повезаних са пенилошким рецидивом. Резултати су показали да су рецидивисти имали већи број почињених кривичних дела у односу на не-рецидивисте (Firestone et al., 2000). Студија објављена крајем осамдесетих година прошлог века, тачније 1989. године, која је обухватала интерпретацију резултата истраживања која су се бавила испитивањем фактора-предиктора рецидивизма осуђеника, указује да је у оквиру студије спроведене педесетих година прошлог века (Rogers, 1952, према Andrews, 1989) указано на постојање низа фактора који су доведени у везу са рецидивизмом учиниоца кривичних дела. Међу њима се, као предиктор пенилошког рецидивизма, наводи и број учињених кривичних дела. Међутим, у студији је акценатовано да се ови фактори не требају посматрати засебно, већ да су и они међусобно повезани када је рецидивизам осуђеника у питању.

У истраживању које су спровели Лисак и Милер (Lisak & Miller, 2002), на узорку испитаника починиоца кривичног дела насилног карактера (силовање), показано је да је рецидив ове врсте учиниоца кривичног дела изузетно висок, али да се проценат стварне стопе рецидива не зна, јер многа кривична дела силовања нису ни пријављена,

па је учинилац, у тим случајевима, остао некажњен. У овом истраживању дошло се до закључка да број учињених кривичних дела силовања није фактор који се доводи у везу са рецидивом, конкретно, ове врсте кривичног дела. Сматра се да је фактор који је повезан са рецидивом, управо неоткривеност учињења кривичног дела што, како је већ речено, утиче на то да учинилац остаје некажњен, што му даје „већу слободу“ да поново почини кривично дело. У прилог наведеном иде још једно истраживање које се бавило сексуалним преступницима, чији су резултати указали да је вишеструко претходно искуство у учињењу кривичног дела силовања, свакако предиктор рецидивизма, када је ово кривично дело у питању (Hanson & Thornton, 1999). Ови се резултати тумаче објашњењем да је, са сваким новим учињеним кривичним делом, учиниоцу све „лакше“ да пронађе „нову жртву“ и почини опет кривично дело силовања.

Нека од наведених истраживања која су се, махом, бавила кривичним делима насилног карактера, указују на постојање, директне или индиректне, повезаности броја учињених кривичних дела са повратом. Резултати ових истраживања указују на повезаност броја учињених кривичних дела са специјалним повратом (поновним учињењем истог кривичног дела), као и на чињеницу да је број учињених кривичних дела у релацији са пенолошким рецидивом. Такође, на основу наведених истраживања, може се констатовати да је наведени криминолошки фактор повезан са низом других, претежно, криминолошких фактора, односно, могло би се рећи да се овај фактор не може објаснити самостално, без довођења у везу са другим предикторима. Још једном је у овом делу рада стављен акценат на некажњено кривично дело и забрињавајућ, али очекивани податак, да је учинилац склон да почини низ кривичних дела, уколико остане некажњен.

Неки страни аутори (нпр. Furby et al., 1989) у својим истраживањима излажу тезу да нису само године преступника важан предиктор рецидива, већ је то и број учињених кривичних дела, као и број претходних хапшења. Последње две наведене варијабле стоје у позитивној корелацији са вероватноћом рецидивирања: што је већи број претходних хапшења и већи број учињених кривичних дела, рецидивиста има већу шансу да понови кривично дело. Исто тако, Малдер и сарадници (Mulder et al., 2010) долазе до закључка да је број претходно извршених кривичних дела повезан са већом

вероватноћом рецидива, односно, како са рецидивом у насилним типовима кривичних дела, тако и у ненасилним.

Имајући у виду податак да је број претходно учињених кривичних дела позитивно повезан са вероватноћом каснијег рецидивирања, ово истраживање ће покушати да обухвати и ову варијаблу у свој нацрт. Ово истраживање се ставља пред изазов да раздвоји старост испитаника и број претходно учињених кривичних дела, с обзиром на то да се може претпоставити како су старост и број кривичних дела у позитивној корелацији.

5.7. Награда и казна у затвору- повезаност са рецидивом осуђеног лица

У савременим пенолошким системима користи се механизам кажњавања и награђивања, као посебна метода позитивног утицаја на осуђенике и припремања њихове социјалне адаптације. У том смислу, награђивање и кажњавање осуђеника чине две различите стране једне целине са ресоцијализационим ефектом. Метода награђивања осуђених лица састоји се, између осталог, у давању различитих погодности, проширивању одређених права и могућности, дозвољавању слободнијег кретања и томе слично (DeLisi & Conis, 2013; Horn, Saunders & White, 2008; Mays & Winfree, 2009). Метода кажњавања састоји се у ускраћивању погодности смештаја у одвојене просторије и томе слично. То значи да су кажњавање и награђивање међусобно уско повезани и да се међусобно допуњују. Стога, не треба се занемарити ни један ни други метод. Обе методе усмерене су на подстицање осуђеника и стварање потребе и жеље код њих самих да се активно укључе у процес ресоцијализације и увиде корисност спровођења тог процеса (Радоман, 2003; Ryan, 1997).

Дисциплинско кажњавање је од изузетног значаја за свакодневни живот у затворима и казнено-поправним заводима (Павловић, Раденовић и Петковић, 2016). Према Правилнику о дисциплинском поступку према осуђеним лицима (Правилник о дисциплинском поступку према осуђеним лицима, Сл. гласник РС, бр. 79/2014), члан 10, за дисциплински преступ осуђеноме, изриче се дисциплинска мера. Према наведеном правилнику, дисциплинске мере су:

-укор;

-ограничење или забрана примања пакета до три месеца;

-одузимање додељених проширених права и погодности из члана 129. став 1. и 2. Закона о извршењу кривичних санкција до три месеца;

-ограничење или забрана располагања новцем у заводу до три месеца;

-упућивање у самицу у слободно време или током целог дана и ноћи.

Велики је проблем како, када и коју казну применити у сврху ресоцијализације. Ефекти ресоцијализације зависе умногоме од врсте казне, интензитета, фреквенције, природе односа између особе која кажњава и особе која је кажњена, као и од услова којима се врши кажњавање. Неправилна примена казне доводи до фрустрација, конфликта и негативног ефекта на личност осуђеника у целини, што утиче на процес ресоцијализације, па се често доводи у везу и са рецидивом учиниоца кривичног дела. У прилог томе иду и истраживања која показују да се неадекватан третман осуђеника, у шта спада и метод награде и казне, доводи у везу са повратом осуђеног лица вршењу кривичног дела (Altschuler & Brash, 2004; DeLisi & Conis, 2013; Johnson, 1978; Khodayarifard, Shokoohi-Yekta & Namot, 2010). Из наведених разлога сви службеници казнено поправних установа који имају непосредан контакт са осуђеницима морају познавати основне захтеве и начела на којима се темељи казна као средство у процесу ресоцијализације. Основни захтеви којих се треба придржавати приликом примене казне су (Васиљевић-Продановић, 2011):

- Да казна не сме бити напад на личност осуђеника, већ се њоме кажњава прекршај, односно, неприлагођено понашање.
- Сама претња кажњавањем има позитиван ефекат, јер делује на уздржавање од испољавања нежељеног облика понашања.
- Казну треба изрећи одмах након почињеног прекршаја, јер одлагањем она губи смисао, тежину и сврху кажњавања.
- Ефекат кажњавања зависи од онога ко изриче казну, његовог става и ауторитета.
- Ефекат кажњавања зависи и од мотивације осуђене особе да упражњава понашање које се кажњава.

Важно је, приликом кажњавања, узети у обзир њену сврху, односно, ефекат у процесу ресоцијализације, те је потребно примењивати је индивидуално. У условима казнено- поправних завода, на ефикасност казне велики утицај има и састав осуђеничке популације. Кажњавање није једноставан процес јер њен ефекат зависи од многобројних фактора попут социјалне средине, услова рада и васпитне климе. Потребно је бити веома обазрив када је примена кажњавања у питању, те казну не треба изрицати у афекту- пребрзо, а ни прекасно. О значају дисциплинског кажњавања као важног средства за очување реда и мира у казним установама сведочи и истраживање спроведено у Окружном затвору у Новом Саду где је, током 2015. године, било покренуто преко 250 дисциплинских поступака (Павловић, Раденовић и Петковић, 2016).

Према извештају о стању у установама за извршење кривичних санкција из 2016. године број дисциплинских казни у казнено поправном заводу у Нишу, значајно се повећао. У казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, од 251 осуђенице, више од половине су повратници. Примећено је да је изречено укупно 53 дисциплинске мере- чак 38 упућивања у самицу, док је у 12 случајева мера изречена условно. У казнено- поправном заводу за малолетнике у Ваљевоу, током 2014. године покренута су 324 дисциплинска поступка, што је веома велики број с обзиром да је евидентирано 260 осуђеника. Најчешћа дисциплинска казна је самица, условна самица и забрана пријема пакета. Треба рећи да су од укупног броја осуђеника, чак 104 били пенолошки повратници. Према наведеном извештају, показало се да су најчешћи дисциплински преступи осуђених насилничко понашање и производња, поседовање и коришћење психоактивних супстанци. Треба споменути и чињеницу да се у извештају наводи да се у казнено-поправним заводима у великој мери не остварује сврха кажњавања, стога је стопа рецидива и даље висока. Када је у питању КПЗ Сремска Митровица, од укупног броја дисциплинских преступа 286, изречене су 174 дисциплинске мере, а 435 осуђеника (односно једна трећина од укупног броја) је дисциплински кажњена. Дисциплинска мера самице са око 50% је на првом месту по учесталости примене, потом следи забрана примања пакета и условна самица. У казнено поправном заводу за жене у Пожаревцу, најчешће дисциплинске мере изречене током 2014. године биле су самица, условна самица и забрана пријема пакета (Мирков, Палибрк, Илић и Безаревић, 2016). Истраживања показују да неадекватне санкције могу да изазову контраефекат на осуђенике, што за последицу има поврат осуђеног лица (Bonta, 1997).

Награђивање је, са друге стране, мера која има стимулативни карактер у корекцији понашања осуђених лица. Сматра се ефикаснијим средством ресоцијализације од кажњавања са трајнијим и интензивнијим ефектом (Mays & Winfree, 2009; Ryan, 1997). Помоћу награђивања исказује се признање да је осуђеник постигао успех у раду и понашању, што би требало да изазова осећање задовољства и да утиче позитивно на његову личност. Захваљујући награђивању стичу се нови облици понашања, развија се самопоуздање и подстиче активност и креативност (Богојевић, 1991; Johnson, 1978 Mays & Winfree, 2009; Ryan, 1997). У казнено-поправним установама награде имају посебну вредност јер представљају материјално или нематеријално признање осуђеном. Посебан значај награђивање има у емотивној сфери будући да је самопотврђивање потреба свих људи. Награде за примерно понашање и правилан однос према раду деле се на индивидуалне и колективне. Колективне награде су оне награде које произилазе из система такмичења преваспитних колектива и огледају се у проглашењу најбољег колектива и додели материјалних награда, док је индивидуалне могуће поделити на оне које подразумевају материјалне и нематеријалне погодности.

За разлику од права која се не смеју ускраћивати осуђеном лицу, погодности се дају условно- ако их осуђено лице заслужи својим понашањем, ако се стекне утисак на основу праћења рада и познавања сваког осуђеника, да ће оне деловати позитивно на њихово даље поправљање и преваспитање. Постоје ставови да награда може да води чак и ка погоршању личности осуђених лица. Али, ако се ова мера правилно примењује, награда у мањој или већој мери олакшава положај осуђеника у установи, па може да испољи и значајне терапеутске ефекте (Coyle, 1987; Давидовић, 1983; DeLisi & Conis, 2013; Khodayarifard, Shokoohi-Yekta & Hamot, 2010; Pearson & Lipton, 1999). Погодност није само награда већ и врста третмана. За додељивање погодности у обзир се узимају сви подаци и сазнања о осуђеном лицу. Путем коришћења ванзатворскихх погодности, осуђеник се припрема за друштвену средину ван затворске установе. Погодности се дају осуђенику који их је својим понашањем заслужио, и на време како би имале ефекат у ресоцијализацији. Према Мацановићу (2011) оне могу бити редовне и ванредне. У редовне спадају излазак у град, одсуство неколико дана у току године, допуст за државне и верске празнике и томе слично. У ванредне спадају ванредни изласци ван затворске установе који се одобравају због присуства сахрани члану

породице, крштењу, венчању у породици, одласку на суд ради остваривања правних интереса и томе слично (Мацановић, 2011).

Осуђена лица се на основу доброг владања, залагања на раду, реализације утврђеног програма поступања и постигнутих резултата на плану преваспитања класификују у класификационе групе и то А, Б, Ц и П, односно, пријемну или полазну групу. Класификација се врши на свака три месеца на основу оцена од 1 до 5. У наставку је дата подела на класификационе групе преузета од аутора Илијић и Јованић, (2014):

- А група: лице које представља позитиван пример другим осуђеним лицима и од кога се великом вероватноћом очекује успешна ресоцијализација у друштвену средину. Осуђена лица распоређена у А класификациону категорију могу користити све редовне погодности.
- У Б категорију распоређује се осуђено лице код кога се на основу особина личности, врсте и тежине кривичног дела, оствареног нивоа преваспитавања, понашања и радног ангажовања очекује успешна адаптација на услове издржавања казне затвора и по реализацији програма поступања, успешна реинтеграција у друштвену средину. И лица распоређена у ову групу могу користити редовне погодности.
- У класификациону Ц групу распоређује се од кога се на основу особина личности, врсте кривичног дела, ранијег начина живота, понашања и радног ангажовања очекује отежано спровођење програма поступања и ког кога је потребно применити интензивни преваспитни рад. У ову групу распоређују се и осуђена лица по изреченој дисциплинској казни укора, забране коришћења погодности, као и лица по издржаној дисциплинској казни самице. Осуђеним лицима која припадају овој класификациониј групи не могу се додељивати погодности ван установе и не могу се ублажавати услови унутар установе.
- У припремну, односно, полазну групу, распоређују се лица која су тек дошла на издржавање казне и у тој групи налазе се најдуже два месеца. Осуђеним лицима распоређеним у ову групу не могу се додељивати погодности изласка из установе.

Из свега до сада наведеног, очигледно је да награде представљају важан стимулативни фактор који доприноси успешном процесу преваспитавања осуђеника у затворским установама и као такав подједнако је значајан и самом осуђенику ради поновног укључивања у друштво, јер има подстицајно дејство којим може да мотивише осуђеника за његово примерно владање и понашање. Одржавање реда и дисциплине кључна је компонента управљања затворима. Веома је важно истаћи да је, на основу начина на који се генеришу већи инциденти и побуне, могуће идентификовати мере које имају превентивни карактер, попут поступања са затвореницима на коректан начин, уз поштовање њиховог достојанства и личности и пружање адекватних, смислених услуга и активности као што су образовање, запошљавање и рекреација (Илијић и Јованић, 2014).

II ЕМПИРИЈСКИ ДЕО

Предмет емпиријског истраживања јесте испитати утицај социодемографских и криминолошких карактеристика осуђених лица на рецидивизам. Истраживање је усмерено на испитивање повезаности између социодемографских и криминолошких обележја, и рецидива осуђеника који су на извршењу казне затвора у казнено-поправном заводу.

Циљ овог истраживања је установити које су социодемографске и криминолошке карактеристике осуђеника специфичне за одређену врсту рецидива, односно представљају факторе повезане са рецидивом.

У складу са наведеним циљем, задатак истраживања јесте испитивање разлика између осуђеника према присуству и врсти рецидива у односу на њихове социодемографске и криминолошке карактеристике.

Издвојене су следеће истраживачке хипотезе:

X1: Низак социоекономски статус је повезан са свим посматраним облицима рецидива.

X2: Лош квалитет комуникације са породицом је повезан са свим посматраним облицима рецидива.

X3: Живљење у граду је фактор повезан са свим посматраним облицима рецидива

X4: Незапосленост и низак ниво образовања су фактори повезани са свим посматраним облицима рецидива.

X5: Рецидивима су склонији млађи испитаници (до 35 година), који нису ожењени или су разведени.

X6: Социодемографске карактеристике које су издвојене као фактори, повезани са рецидивом су у највећем проценту заступљене код осуђених који припадају категорији пенолошких рецидивиста.

X7: Вршење кривичних дела у периоду младалаштва, број извршених кривичних дела, зависност од психоактивних супстанци, честа новчана кажњаваност и историја изречених кривичних санкција које не подразумевају казну затвора су повезане са појавом рецидива код осуђеника.

X8: Криминолошке карактеристике које су издвојене као фактори повезани са рецидивом су у највећем проценту заступљене код осуђених који припадају категорији пенолошких рецидивиста.

Након прибављања одобрења од Министарства правде и Управе за извршење кривичних санкција Републике Србије, као и сагласности Управе затвора у Суботици, приступило се спровођењу истраживања. Након добијања података извршена је припрема података за обраду, која обухвата „чишћење“ матрице од података који су невалидни или одступају од стандардног очекиваног одговора на упитничким протоколима. Овако припремљени подаци коришћени су за анализу и тестирање истраживачких хипотеза. Након статистичке обраде података издвојени су кључни налази, извршена дискусија резултата и компарација са налазима сличних истраживања.

1. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

1.1. Методе за прикупљање емпиријских података

Подаци су прикупљени путем упитника у форми анкете самопријављивањем који садрже релевантне информације о социодемографским и криминолошким карактеристикама осуђеника. Испитивање је извршено анонимно, папир-оловка методом, а испитаници су упознати са етичким нормама испитивања, као и са податком да ће информације које буду давали о себи бити заштићене и коришћене искључиво у научне сврхе. Други део података прикупљен је увидом у досијее осуђених из архиве окружног затвора у Суботици.

1.2. Методе обраде података

Подаци прикупљени из две врсте извора, били су упоредно анализирани како би се остварио свеобухватан увид у посматрани предмет истраживања. Одговори испитаника, као и подаци преузети из архиве затвора у Суботици, обрађени су дескриптивном статистиком, односно фреквенцијском анализом, а социодемографске и криминолошке разлике између три групе починилаца кривичних дела, односно рецидивиста (криминолошки, кривично-правни и пенолошки) који су смештени у Окружном затвору у Суботици анализирани су хи-квадрат тестом.

1.3. Просторни оквир истраживања

Истраживање је обављено у Окружном затвору у Суботици, установи полуотвореног типа намењеној за извршење казне затвора до три месеца и за извршење мере притвора.

1.4. Узорак истраживања

У истраживању је учествовало 100 испитаника мушког пола који се налазе на извршењу казне затвора у Окружном затвору у Суботици. Узорак истраживања такође је чинило и 100 испитаника мушког пола који су раније били на извршењу казне

затвора, а њихови подаци су преузети из архиве окружног затвора у Суботици уз одобрење Етичке комисије и надлежних органа затвора. Просечна старост испитаника на извршењу казне била је 30.43 године ($sd = 11.83$). Осуђени Окружног затвора у Суботици, који су учествовали у истраживању, су осуђени на казну затвора до годину дана, с обзиром на то да нису починили тешка кривична дела.

1.5. Извори података, начин прикупљања података, технике испитивања и инструменти

Подаци за истраживање прикупљени су из две врсте извора. Први извор чине осуђена лица на извршењу казне затвора у Окружном затвору у Суботици, док други извор чине досијеи осуђеника из архиве овог завода. Екстензивним прегледом литературе издвојене су варијабле које су се показале значајним у ранијим истраживањима са сличном тематиком. Ове варијабле су уврштене у два инструмента која су коришћена у истраживању:

1. Анкета самопријављивањем осуђеника (АСО) конструисана је за потребе магистарског рада од стране аутора. Анкета садржи низ питања у вези са социодемографским и криминолошким карактеристикама коју испитаник попуњава заокружујући одговоре на ставкама које су већином дихотомног и затвореног типа.
2. Упитник за прикупљање података из архиве окружног затвора у Суботици (УПА), такође је конструисан за потребе магистарског рада од стране аутора. Упитник се попуњава преузимањем потребних информација садржаних у досијеима осуђених из архиве затвора. Оба инструмента се налазе у прилогу рада.

2. РЕЗУЛТАТИ

У Табели 1, приказана је анализа фреквенција код пенолошких и кривично-правних рецидивиста.

Табела 1. *Анализа фреквенција код пенолошких и кривично-правних рецидивиста*

			Кривично-правни (30%)	Пенолошки (70%)
Старост	Млађи	70%	29.3%	70.7%
	Старији	30%	30%	70%
Старост када је извршено прво кривично дело	Млађи	59.5%	20.5%	79.5%
	Старији	40.5%	9%	91%
Место	Село	43%	34.9%	65.1%
	Град	57%	25.4%	74.6%
Запослење	Запослен	27%	48.1%	51.9%
	Незапослен	35.5%	16.9%	83.1%
	Сезонски	37.5%	28%	72%
Образовање	ОШ	53%	21.7%	78.3%
	СШ	41.5%	38.6%	61.4%
	Факултет	5.5%	36.4%	63.6%
Социоекономски статус	Низак	51%	16.7%	83.3%
	Просечан	45.5%	44%	56%
	Висок	3.5%	28.6%	71.4%
Брачни статус	Ванбрачна заједница	56.5%	24.8%	75.2%
	Ожењен	23.5%	36.2%	63.8%
	Разведен/удовац/ неожењен	20%	35%	65%
Деца	Има	56.5%	25.7%	74.3%
	Нема	43.5%	34.5%	65.5%
Посете	Има	64.5%	35.2%	64.8%
	Нема	35.5%	19.4%	80.6%
Комуникација	Лоша	29%	12.1%	87.9%
	Добра	40.5%	34.6%	65.4%
	Одлична	30.5%	39.3%	60.7%
Насилно понашање	Да	30.5%	8.2%	91.8%
	Не	69.5%	38.8%	61.2%
Дисциплинско кажњавање	Да	37%	14.9%	85.1%
	Не	63%	38.1%	61.9%
Број дисциплинских казни	Ниједном	63.5%	37.8%	62.2%
	1-2 пута	29.5%	18.6%	81.4%
	3-5 пута	4.5%	0%	100%
	Више од 5	2.5%	0%	100%
Алкохол	Да	68.5%	21.9%	78.1%
	Не	32.5%	46%	54%
	Не конзумира	32.5%	46%	54%
Количина алкохола	1-2 путогодишње	9%	33.3%	66.7%
	1-2 пута месечно	24%	15.9%	84.1%
	1-2 пута недељно	22%	0%	100%
	Сваки дан	12.5%	0%	100%
Наркотици	Да	33.5%	23.9%	76.1%
	Не	66.5%	32.3%	67.7%
	Не конзумира	66.5%	32.5%	67.7%
Количина наркотика	1-2 пута годишње	4%	12.5%	87.5%

	1-2 пута месечно	7.5%	21.1%	78.9%
	1-2 пута недељно	9.5%	28%	72%
	Сваки дан	12.5%	5.9%	94.1%
Санкција	Новчана	17%	33.3%	66.7%
	Условна	13%	50%	50%
	Затвор	70%	23%	77%
	1-5	69.5%	38.1%	61.9%
Број дела	5-10	20%	7.5%	92.5%
	Више од 10	10.5%	14.3%	85.7%
Осуђиваност	Да	74.5%	20.1%	79.9%
	Не	25.5%	56.9%	43.1%
	Крађа	51.5%	13.5%	86.5%
	Разбојништво	9%	10%	90%
	„Диловање“ дрогe	12.5%	15%	85%
	Кријумчарење људи	6%	50%	50%
	Недавање издржавања	0.5%	100%	0%
Врста кривичног дела	Утаја новца	5%	25%	75%
	Недозвољене полне радње	0.5%	100%	0%
	Насиље у породици	8%	12%	88%
	Насилничко понашање	5.5%	20%	80%
	Фалсификовање новца	1%	0%	100%

Приликом анализе резултата спроведеног истраживања, потребно је поћи од чињенице да је, како је већ наведено, анкете попуњавало 100 испитаника осуђених на казну затвора који се налазе на извршењу казне у Окружном затвору у Суботици. Други извор података, за такође 100 испитаника, чине досијеи осуђеника из архиве овог завода. Приликом анализе резултата, такође треба навести чињеницу да 30% испитаника обухваћених овим истраживањем чине кривично-правни, а 70% пенолошки рецидивисти. Што је добијено питањем у упитнику о томе да ли су први пут осуђени на казну затвором.

Када је варијабла старост у питању, резултати истраживања указују на чињеницу да се **70% испитаника млађих од 35 година налази у затвору на извршењу казне**, од којих 29,3% припада групи кривично-правних рецидивиста, а 70,7% групи пенолошких рецидивиста.

Када је у питању старост када је почињено прво кривично дело, у овом истраживању добијено је да је 59,5% испитаника починило прво кривично дело пре 35. године живота. Од укупног броја испитаника, истраживањем је, како је већ наведено,

обухваћено 30% кривично-правних рецидивиста (59 испитаника) и 70% пенолошких рецидивиста (141 испитаник). Од 59 испитаника, кривично-правних рецидивиста, 41 је починио прво кривично дело пре 35. године живота. Од 141 испитаника, пенолошких рецидивиста, 99 их је починило прво кривично дело пре 35. године живота.

Када је место становања у питању, резултати истраживања показали су да је 43% испитаника живело на селу пре него што су осуђени на казну затвора, док их је 57% живело у граду. Од укупног броја испитаника који су живели на селу, 65.1% чине пенолошки рецидивисти, док од укупног броја испитаника који су живели у граду већину, такође, чине пенолошки рецидивисти (74.6%).

Већина осуђених лица је, пре осуде на казну затвора, обављала неки сезонски посао односно, од укупног броја испитаника 37,5% обављало је неки сезонски посао, 27% је било запослених, а 35,5% их је било незапослених. При томе, 51.9% незапослених, 83.1% незапослених и 72% сезонских радника чине пенолошки рецидивисти.

Образовна структура испитаника је таква да 53% има завршену основну школу, 41,5% има завршену средњу школу, а свега 5,5% има завршен факултет. Од укупног броја испитаника који имају завршену само основну школу (53%), 78.3% је пенолошких рецидивиста. Од укупног броја испитаника са завршеном средњом школом (41,5%), 61.4% је пенолошких рецидивиста, док факултет има завршено само 7 лица која су пенолошки рецидивисти и 4 лица која су кривично-правни рецидивисти.

Резултати указују на неповољну структуру када је у питању социоекономски статус. Наиме, на основу података из архиве, као и података добијених из анкета испитаника, процењено је да 51% испитаника има исподпросечан материјални статус, од чега 83.3% припада групи пенолошких рецидивиста, 45,5% их је просечног материјалног статуса, од чега је 56% пенолошких рецидивиста, док је 3,5% испитаника високог материјалног статуса, од чега је у ту групу распоређено само 5 пенолошких рецидивиста.

Од укупног броја испитаника 56,5% никада није било у званичној брачној заједници, већ у ванбрачним, од чега су 75.2% пенолошки рецидивисти, 23,5% их је у браку, од чега су 63.8% пенолошки рецидивисти, док су 20% испитаника били разведени, неожењени или су удовци, од чега је 65% пенолошких рецидивиста.

Резултати истраживања указују и на чињеницу да 56,5% осуђеника има децу, од чега су 74,3% пенолошки рецидивисти, док 43,5% испитаника нема деце, при чему 65,5% припада групи пенолошких рецидивиста.

Када су у питању посете у затвору, 64,5% испитаника имало је посете током боравка у затвору, док 35,5% није имало, односно, нема посете у затвору. Током боравка у затвору 64,8% је пенолошких рецидивиста који су имали посете у затвору од укупног броја испитаника за које је процењено да су имали посете током боравка у затвору.

На основу података добијених из досијеа испитаника који су претходно били у затвору, као и на основу анкета које су попуњавали испитаници који се тренутно налазе у затвору, процењено је да је, када су у питању комуникација и односи са породицом, 40,5% испитаника имало добру комуникацију и односе са породицом, 30,5% их је имало одличну комуникацију и односе са породицом, док је процењено да је 29% испитаника имало лошу комуникацију и односе са породицом. Од 29% испитаника који су имали лошу комуникацију и односе са породицом, чак 87,9% припада групи пенолошких рецидивиста.

Насилном понашању склонији су пенолошки рецидивисти. Истраживање указује на чињеницу да је од укупног броја испитаника за које је процењено да су насилни, 91,8% пенолошких рецидивиста, док је процењено да је само 8,2% кривично-правних рецидивиста склоно насилном понашању.

Слична ситуација је и када је дисциплинско кажњавање у питању. Од укупног броја рецидивиста, 37% припада групидисциплински кажњаваних, а 63% некажњаваних. Од укупног броја обе групе испитаника, већину чине пенолошки рецидивисти (85,1% и 61,9%).

Када је у питању број дисциплинских казни, резултати истраживања указују да је 1-2 пута било је кажњено 29,5% испитаника, 3-5 пута било је кажњено 4,5% испитаника, док је више од 5 пута било кажњено свега 2,5% испитаника, од чега већина припада групи пенолошких рецидивиста.

Од укупног броја испитаника, процењено је да је 68,5% злоупотребљавало алкохол, док 32,5% посто није злоупотребљавало алкохол. Од укупног броја испитаника за које је процењено да злоупотребљавају алкохол, 78,1% припада групи

пенолошких рецидивиста. Од укупног броја испитаника процењено је да 32,5% није злоупотребљавало алкохол, да их 9% конзумира 1-2 пута годишње, 24% конзумира алкохол 1-2 пута месечно, 22% конзумира алкохол 1-2 пута недељно, а 12,5% конзумира алкохол сваки дан. Веома је интересантан податак да, од укупног броја осуђеника који конзумирају алкохол чешће од једном недељно, сви испитаници спадају у групу пенолошких рецидивиста (100%).

Када је у питању конзумирање наркотика, процењено је да је 33,5% испитаника конзумирало наркотике, док 66,5% испитаника није конзумирало наркотике. Од укупног броја испитаника који конзумирају наркотике, резултати указују да 4% испитаника конзумира наркотике 1-2 пута годишње, 7,5% испитаника конзумира наркотике 1-2 пута месечно, 9,5% их конзумира 1-2 пута недељно, док их 12,5% конзумира сваки дан. Наркотике чешће користе пенолошки рецидивисти.

Од укупног броја испитаника обухваћених овим истраживањем, процењено је да је 70% испитаника, када су санкције у питању, најчешће осуђено на казну затвора. Од укупног броја испитаника осуђених на казну затвора, 77% је пенолошких рецидивиста. Када су санкције у питању, процењено је и да је 13% испитаника кажњавано условном осудом, од чега су 50% кривично-правни и 50% пенолошки рецидивисти, док је 17% испитаника најчешће санкционисано новчаном казном, од чега су 66,7% пенолошки, а 33,3% кривично-правни рецидивисти.

Када је у питању број извршених кривичних дела, увидом у податке из архиве, као и на основу анкета које су попуњавали осуђеници, процењено је да је 69,5% од укупног броја испитаника починило 1-5 кривичних дела, од чега је 61,9% пенолошких и 38,1% кривично-правних рецидивиста. Број кривичних дела у распону од 5-10 почињених дела, починило је 20% од укупног броја испитаника, с тим да 92,5% припада групи пенолошких, док 7,5% припада групи кривично-правних рецидивиста. Више од 10 кривичних дела починило је 10,5% испитаника, од чега 85,7% припада групи пенолошких, а 14,3% кривично-правним рецидивистима.

Од укупног броја испитаника, 74,5% су били осуђивани за претходно кривично дело, од чега је 79,9% пенолошких рецидивиста. Када је осуђиваност у питању, 25,5% испитаника није било осуђивано пре актуелне казне затвором, од чега је 43,1% пенолошких и 56,9% кривично-правних рецидивиста. Овакав резултат поклапа се са претходним истраживањима у којима је потврђено да је стопа рецидивизма

(пенолошког или кривично-правног) изузетно висока, и достиже проценат од чак 80%. Међутим, треба имати у виду чињеницу да се осуђеним лицима нигде не евидентирају кривична дела која су извршили пре навршених 14 година живота, тј. док су још имала статус детета у кривичноправном смислу. Стога, наведени резултати су само привид јер нису узета у обзир кривична дела почињена пре 14. године, као и кривична дела која су почињена а за која се лицу, починиоцу истих, није изрекла нека санкција. Када би се све наведено узело у обзир, проценат вишеструко осуђиваних лица, вероватно би се значајно повећао. Тиме би и реална стопа рецидивизма била већа од наведене!

Када се говори о врсти кривичног дела, закључује се да је 51.5% свих починилаца извршило крађу или тешку крађу, а 86.5% починилаца овог кривичног дела спада у групу пенолошких рецидивиста. Разбојништво код пенолошких рецидивиста је детектовано у 90% случајева код којих је разбојништво детектовано, кријумчарење људи у 50% детектованих, а недозовљено држање и дистрибуирање опојних средстава у 85% детектованих починилаца овог кривичног дела. Следе утаја пореза, насиље у породици, насилничко понашање и спречавање лица у вршењу службене дужности, као и фалсификовање новца. Сва остала кривична дела код пенолошких рецидивиста детектована су у мање од 1% свих случајева.

Табела 2. Тестирање значајности разлика фреквенција између кривично-правних и пенолошких рецидивиста

	χ^2	df	P
Старост	0,36	1	0,55
Старост када је извршено прво кривично дело	0,01	1	0,92
Место	2,10	1	0,15
Запослење	14,53	2	0,00**
Образовање	6,62	2	0,04*
СЕС	17,22	2	0,00**
Брачни статус	2,80	2	0,25
Деца	1,84	1	0,18
Посете	5,47	1	0,02*
Комуникација	12,32	2	0,00**
Насилно понашање	19,15	1	0,00**
Дисциплинско кажњавање	12,10	1	0,00**
Број дисциплинских казни	13,40	3	0,00**
Алкохол	12,09	1	0,00**
Количина алкохола	22,90	4	0,00**
Наркотици	1,53	1	0,22
Количина наркотика	2,36	4	0,67
Санкција	9,31	2	0,01**
Број кривичних дела	16,62	2	0,00**

Осуђиваност	24,65	1	0,00**
Врста кривичног дела	28,75	9	0,00**

Увидом у Табелу 2 у којој су наведени резултати хи-квадрат теста за независне узорке, констатује се да се варијабла запослење издваја као фактор повезан са посматраним облицима рецидива (кривично-правни и пенолошки рецидив). Резултати истраживања показују да су и варијабле образовање, СЕС, посете сродника и комуникација са породицом повезане са посматраним облицима рецидива. Показало се и да варијабле старост, старост када је извршено прво кривично дело, место становања, брачни статус и деца (да ли их осуђено лице има или нема) нису повезане са посматраним облицима рецидива.

Када су у питању криминолошке карактеристике, резултати истраживања показују да су варијабле насилно понашање, дисциплинско кажњавање, број дисциплинских казни, алкохол и количина алкохола, као и санкција, број кривичних дела и претходна осуђиваност, повезане са посматраним облицима рецидива осуђених лица. Од криминолошких карактеристика, варијабле наркотици и количина наркотика нису доведене у везу са посматраним облицима рецидива.

Веома је важно споменути и чињеницу да, када су у питању социодемографске карактеристике, резултати истраживања показују да је највећи број наведених карактеристика, које су издвојене као фактори повезани са рецидивом, у највећем проценту заступљен код осуђеника који припадају категорији пенолошких рецидивиста. То се показало за варијабле запослење, образовање, СЕС, посете сродника и комуникацију са породицом.

Када су криминолошке карактеристике у питању, резултати су слични као и када су социодемографске карактеристике у питању. Наиме, већина криминолошких карактеристика које су издвојене као фактори повезани са рецидивом су у највећем проценту заступљене код осуђених који припадају категорији пенолошких рецидивиста. Варијабле које су заступљеније код пенолошких рецидивиста су: насилно понашање, дисциплинско кажњавање, број дисциплинских казни, алкохол и количина алкохола, број кривичних дела и претходна осуђиваност. Када је у питању варијабла санкција која се такође показала статистички значајним фактором који се доводи у везу са посматраним облицима рецидива, показало се да су новчана казна и казна затвором заступљеније код пенолошких рецидивиста, док исто не важи за условну осуду. Од кривичних дела, једино се крађа (и тешка крађа) показала значајно повезана са пенолошким рецидивом, с обзиром на то да разлика у броју испитаника између

кривично-правних и пенолошких рецидивиста који су починили крађу износи скоро 25% укупног узорка.

3. ДИСКУСИЈА

Циљ овог истраживања био је испитати утицај социодемографских и криминолошких карактеристика осуђених лица на рецидивизам. Истраживање је, заправо, било усмерено на испитивање повезаности између социодемографских и криминолошких обележја, и рецидива осуђеника који су на извршењу казне затвора у казнено-поправном заводу. За потребе овог истраживања коришћени су подаци прикупљени путем упитника у форми анкете самопријављивањем који садрже релевантне информације о социодемографским и криминолошким карактеристикама осуђеника. Испитивање је извршено анонимно, папир-оловка методом, при чему су испитаници били упознати са етичким нормама испитивања, односно, са чињеницом да ће информације које буду давали о себи бити заштићене и коришћене искључиво у научне сврхе. Други део података прикупљен је увидом у досијее осуђених из архиве окружног затвора у Суботици.

Имајући у виду резултате добијене овим истраживањем, констатује се да су готово све хипотезе постављене у раду, делимично, или у потпуности потврђене.

На основу представљених резултата истраживања може се констатовати следеће:

Хипотеза 1: Низак социоекономски статус је повезан са свим посматраним облицима рецидива.

Ова хипотеза у потпуности је потврђена.

Резултати спроведеног истраживања потврђују резултате претходних студија које доводе у везу низак социоекономски статус са рецидивом осуђених лица (Agnew, 1999; Allen, 1996; Currie, 1996; Lievore, Scalora, Garbin, Baron, & Straus, 1987, према Лукић, 2015; Freeman, 1987; Скакавац, 2009; Скакавац, 2014). У овом истраживању, констатовано је да су осуђеници, у највећем проценту, ниског социоекономског статуса (51% испитаника), потом просечног материјалног стања (45,5%), а да је најмање оних који су проценили своје материјално стање као високо (3,5%). Такође, резултати хи-квадрат теста указују на значајну разлику између кривично-правних и пенолошких

рецидивиста, у смеру да су пенолошки рецидивисти нижег материјалног стања од кривично-правних рецидивиста. Према неким ставовима вршење кривичних дела објашњава се постојањем озлојеђености која настаје као последица статусне неједнакости. Незадовољство материјалним стањем може се јавити услед опажања материјалних властитих услова и њиховог поређења са материјалним условима других људи. Овакав начин сагледавања и те како може да утиче на криминално понашање, чак више и од објективних показатеља (Agnew, 1999). Економска депривација може повећати стопу криминала, при чему криминал може, опет, повећати економску депривацију тако што бившем осуђенику за неко кривично дело смањује шансу за запослење (Allen, 1996; Currie, 1996; Freeman, 1987). Отуда и не чуди резултат да је лош материјални, односно, социоекономски статус, доведен у везу са посматраним облицима рецидива. Уколико је сиромаштво значајније изражено у некој средини, оно ће бити веома битан фактор у почињењу одређених кривичних дела. Међутим, резултате не треба посматрати „црно-бело“, јер није увек и само лош социоекономски статус, односно сиромаштво, једини фактор за који се може рећи да утиче на појаву криминалитета и рецидива осуђених лица. Са друге стране, постоје и теорије и схватања, која су већ наведена у раду, о чињеници да су појединачна кривична дела „резервисана“ управо за припаднике високог социоекономског статуса, попут кривичних дела повезаних са преварама на берзи, организованог криминала и корупције. О оваквој врсти прекршаја нема јасних статистичких приказа, она се веома тешко откривају и доказују, а рецидив починиоца ових кривичних дела се подразумева, јер представља „део бизниса“. У овом раду испитаници су били лица која су осуђена на казну затвора, стога је само споменуто да права стопа криминалитета, па самим тим и рецидива, никада није, нити ће бити откривена, јер многа кривична дела нису истражена, многа лица нису осуђена за почињена кривична дела, а самим тим није постојала могућност испитивања да ли су иста поново починила неко кривично дело. Када би постојала реална слика стопе криминалитета и рецидива, можда би резултати били потпуно другачији од оних добијених у овом истраживању.

Хипотеза 2: Лош квалитет комуникације са породицом је повезан са свим посматраним облицима рецидива.

И ова хипотеза је у потпуности потврђена.

Већ је наведено да је процењено да 40,5% испитаника има добру комуникацију са породицом, а 30,5% испитаника има одличну комуникацију. Међутим, процењено је да 29% испитаника има лошу комуникацију са породицом од чега 26,5% испитаника припада групи пенолошких рецидивиста. Такође, резултати хи-квадрат теста указују на разлику између пенолошких и кривично-правних рецидивиста, и то у смеру да пенолошки рецидивисти имају значајно лошију комуникацију с породицом од кривично-правних рецидивиста. Ови резултати указују на чињеницу да су лоша комуникација међу члановима породица, односно, дисфункционални породични односи, повезани са свим посматраним облицима рецидива. Резултати спроведеног истраживања поклапају се са претходним налазима који (Eagly, 1987; Eagly & Steffen, 1986; Скакавац, 2014; Sullivan, Mino, Nelson & Pope, 2002; Travis, Solomon & Waul, 2001; Travis, Solomon & Waul, 2001; Visher & Courtney, 2006; Visher, Kachnowski, La Vigne & Travis, 2004) указују на значај контаката са породицом и односа са члановима породице. Обзиром на то да је породица увек представљала најзначајнију заједницу у свим историјским типовима друштва, она представља и полазну тачку васпитања и сматра се једном од битних детерминанти понашања личности. Од породичних односа очекује се да буду трајни и да опстају и у кризним ситуацијама, а да би се то остварило, изузетно је битна добра комуникација међу члановима породице, односно, добар однос. У прилог овом истраживању иду и резултати истраживања који указују на чињеницу да осуђена лица очекују емотивну, али и материјалну подршку од стране породице. Они који су имали подршку коју су очекивали, ређе су рецидивирали од оних који нису имали подршку породице, услед лоших породичних односа (Travis, Solomon & Waul, 2001; Visher & Courtney, 2006; Visher, Kachnowski, La Vigne & Travis, 2004). Овакве резултате потврђује и истраживање којим је констатовано да осуђеници који имају блиске везе са породицом имају 6 пута мањи ризик од преступништва, а подршка породице доприноси повећању изгледа за успешну реинтеграцију (Sullivan, Mino, Nelson & Pope, 2002).

Слични резултати добијени су и у истраживању спроведеном на територији Републике Србије. Резултати овог истраживања указују на значај контакта осуђеника са породицом (Скакавац, 2014). У овом истраживању показало се да 38% повратника уопште нема комуникацију са породицом, док 62% осуђеника има комуникацију, што је, свакако, позитиван налаз. У спроведеном истраживању указано је и на значај комуникације чланова породице и са особљем установе које је задужено за

преваспитавање и ресоцијализацију осуђених јер се, приликом тога, редовно размењују информације и договарају се око активности.

На основу резултата наведених истраживања може се закључити да ће повољнија породична ситуација, с аспекта васпитања и социјализације, повећати вероватност успешније адаптације осуђеника. Међутим, поремећени породични односи, као и присуство породичне патологије, често воде спектру девијантних понашања. У прилог томе иде и истраживање у ком је констатовано да лоши породични односи, одсуство комуникације са осуђеником од стране сродника, али и укупан социјални статус, укључујући и стамбене и материјалне прилике, радну активност, образовање и томе слично, утичу на повећање појава неких облика девијантности који неповољно делују на опште прихватање осуђеника током третмана, његову ресоцијализацију након изласка из затворске установе и поновно извршење кривичног дела (Lykken, 1996). Досадашња истраживања указују на већи значај односа са члановима породице, било да је у питању примарна (породица порекла) или секундарна (породица основана у брачној заједници) породица, од чињенице да ли је осуђеник у брачној, или ванбрачној заједници, да ли је разведен, удовац, има ли деце или нема. Такође, истраживања указују и на међусобну испреплетаност социодемографских и криминолошких фактора када је у питању учињење кривичног дела, а самим тим и рецидив осуђеног лица.

Хипотеза 3: Живљење у граду је фактор повезан са свим посматраним облицима рецидива.

Наведена хипотеза није потврђена.

Место становања није важно када је реч о рецидиву, односно, није фактор који је повезан са посматраним облицима рецидива. Многобројна истраживања, указују на чињеницу да став средине у коју се враћа бивши осуђеник јесте од веће важности за његову реинтеграцију, од тога да ли се осуђеник враћа у сеоску или градску средину, односно, да ли потиче из градске или сеоске средине (Лотар, Каменов и Лебедина Манзони, 2010; Микшај-Тодоровић и Буђановац, 2000; Sampson, Morenoff, & Gannon-Rowley, 2002). Неприхваћеност осуђеника по изласку из затворске установе често је условљена и стањем, односно, окружењем локалне средине у коју се враћа (Kirk, 2009; Kubrin & Stewart, 2006; Sampson, Morenoff, & Gannon-Rowley, 2002; Wehrman, 2010). Већина лица осуђених на казну затвора, постају стигматизовани од стране других лица, посебно од стране оних из чије средине потичу. Из тих разлога је неопходно да бившем

осуђенику ужа и шира друштвена заједница пруже помоћ и подршку, како не би дошло до поновног учињења кривичног дела. Резултати неких истраживања показују да став друштвене заједнице према осуђенику одређује и врста кривичног дела. Показало се да се у многобројним културама и традиционалним схватањима, не посматрају се на исти начин лопов, убица, силоватељ и слично (Коцеић и Шимпрага, 2013).

Када је у питању реинтеграција бившег осуђеника у сеоску, односно, градску средину, истраживања дају контрадикторне резултате. У истраживању које су спровели Ковчо Вукадин, Малоић и Рајић (Ковчо Вукадин, Малоић и Рајић, 2013) када је у питању сеоска средина, као основни проблем наводи се проблем мале средине. Село, као мала средина склоно је осудама и неправдама, што свакако отежава процес прилагођавања у средину ван затворске установе. Али, са друге стране, мала средина итекако може олакшати прилагођавање животу ван затвора прихватајући, без осуде, особе по изласку из затвора. С обзиром на наведено истраживање, могло би се претпоставити да би процес реинтеграције требао тећи једноставније у граду, у односу на потешкоће са којима се бивши осуђеник сусреће на селу. Предност градске у односу на сеоску средину јесте већа анонимност из чега произилази да обележеност бившег осуђеника мање долази до изражаја. Ипак, показало се да је највећи проблем у процесу прилагођавања бивших затвореника у градску друштвену средину, велики каузалитет између урбаних средина и криминалитета (Лотар, Каменов и Лебедина-Манзони, 2010). На основу овог истраживања, сматра се да је процес прилагођавања бившег осуђеника тежи у градској, него у сеоској средини. Резултати наведеног истраживања, поклапају се са подацима да је већи проценат бивших осуђеника, који поново почине кривично дело, из града (Матаија, 2014). Ипак, у градским срединама, улога и значај служби за постпеналну помоћ много је већа.

На основу наведеног, очигледно је да су резултати истраживања поприлично контрадикторни, када је у питању поврат осуђеника и повезаност са урбаном, односно руралном средином. Нека статистичка истраживања су указала на то да половина или две трећине повратника живи у граду, али да од укупног броја повратника, једне и друге популације две трећине потиче са села (Ђуричић, 2011). Ипак, резултати наведеног истраживања поклапају се са резултатима истраживања које је спровео Матаија (Матаија, 2014) у ком се наводи да и урбана и рурална средина имају и

предности и мане када је у питању прилагођавање осуђеника на друштвену заједницу ван затворске.

Оно што се може констатовати на основу свега наведеног јесте да би се дејство затворске заједнице на поновно вршење кривичних дела сигурно смањило када би делинквент после изласка из установе био боље прихваћен од стране ужих и ширих друштвених група и организација. Обзиром на то да се бивши осуђеник неретко враћа у средину, било градску или сеоску, која га познаје као починиоца кривичног дела, врло често долази до неприхватања таквог лица као корисног члана друштвене заједнице, тако да се оно поново враћа криминалном понашању.

Починилац кривичног дела, неретко је био у заједници са особама склоним почињењу кривичних радњи. То могу бити особе из породичног окружења, пријатељи и томе слично. Истраживања показују да постоји велика вероватноћа да ће учинилац кривичног дела, уколико се врати у такво окружење, поново учинити кривично дело (Andrews, Bonta, & Wormith, 2006, 2011; Gendreau, Little, & Goggin, 1996; Hagan, 1993; Sampson, Morenoff, & Gannon-Rowley, 2002; Visher & Travis, 2003). Овакви налази објашњавају се „ефектом просторне заразе“ - живети у близини или у заједници са онима који су склони понављању кривичних дела, повећаће вероватноћу понављања таквих дела код појединца (Mennis, Harris, Obradovic, Izenman, Grunwald & Lockwood, 2011).

Резултати овог истраживања у складу су са налазима других истраживања која као битне факторе повезане са посматраним облицима рецидива, а пре свега са пенилошким рецидивом, наводе ставове друштвене заједнице у коју се бивши осуђеник враћа, потом став према учињеном кривичном делу и „ефекат просторне заразе“. Уколико је бивши осуђеник добро прихваћен од друштвене заједнице у коју се враћа, и уколико се враћа у заједницу са особама које нису склоне почињењу кривичних дела. претпоставља се да ће реинтеграција бити успешна и да до рецидива неће доћи, било да се враћа у градску или сеоску средину.

Хипотеза 4: Незапосленост и низак ниво образовања су фактори повезани са свим посматраним облицима рецидива.

На основу добијених резултата констатује се да је наведена хипотеза у потпуности потврђена и када је у питању незапосленост, али и низак ниво образовања.

Резултати овог истраживања указују на чињеницу да је навише оних осуђеника који обављају сезонске послове (37,5%), односно, послове који им не пружају финансијску сигурност и добит у дугорочном периоду. Велики је проценат испитаника који су били незапослени пре извршења казне затвора (35,5%), док их је било запослених свега 27%. Пенолошки рецидивисти су значајно нижег образовања од кривично-правних рецидивиста, а уједно се разликују и по варијабли запослење у смеру да пенолошки рецидивисти немају сталан посао, за разлику од кривично-правних, на шта указују и резултати хи-квадрат теста за независне узорке.

Када је образовна структура у питању, највећи је проценат испитаника са завршеном основном школом, потом са средњом школом, док је најмање високо образованих испитаника (свега 5,5%).

Образовање је један од кључних фактора које има важну улогу у рехабилитацији лица осуђеног на казну затвора, јер оно представља облик васпитања и социјализације личности и оспособљавања за посебну делатност, занимање, као и усклађеност сопственог понашања са осталим члановима друштва (Бошковић, 2015). Показало се да образовање има капацитет да формира мост на путу ка социјалној инклузији осуђеника, посебно оних који се суочавају са социјалном искљученошћу често и пре него што дођу у затвор, као и након изласка из затвора. У последње време иде се на то да затвори, пружањем позитивног окружења за учење, могу да утичу на осуђеника да паметно искористе време проведено у установи, попуне празнине у њиховом знању, учењу и навикама и побољшају могућности запошљавања по изласку из установе (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013). Сви ти фактори могу смањити шансе за рецидив. Образовање осуђенику обезбеђује стицање образовног нивоа који је пропуштен током ранијег школовања, пружа непроцењиво радно искуство, развија радне и моралне навике и подиже ниво самопоштовања све то доприноси успешнијој социјалној реинтеграцији и лакшем укључивању у процес рада на слободи. Истраживања показују да је на тај начин могуће је елиминисати управо оне факторе који су довели до извршења кривичног дела (Жунић-Павловић и Јованић, 2006).

Резултати многих истраживања у складу су са овим и показују да већина учиниоца кривичних дела има низак ниво образовања, ниске или непотпуне квалификације и нестабилну историју запошљавања по пријему у казнено-поправну установу (Brown, 2000; Gerber & Fritch, 1995; Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013). И резултати који

показују да се се у криминалне активности, најчешће, упуштају и лица просечног образовања, такође, иду у прилог овом истраживању (Бошковић, 2015). Слична констатација може се пронаћи у истраживању криминалитета малолетника (Јованић, Жунић и Илић, 1999), где се такође образовна структура помера ка централним вредностима, у овом случају ка средњој стручној спреми.

Иако се сматра да не постоје валидни докази који указују да је недостатак образовања један од фактора ризика за извршење кривичног дела, неоспоран је податак да су осуђена лица нижег нивоа образовања од незатворске популације, као и да им недостају основне вештине читања и рачунања (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013). Осим повећања броја затворске популације у САД-у, нарочито се забрињавајућим чини податак да је већина поменуте популације слабог образовања и врло малог дијапазона способности потребних за запошљавање (Cho & Tyler, 2013). Око 68% затвореника у државним затворима не поседује диплому средњошколског нивоа образовања (Harlow, 2003, према Cho & Tyler, 2013). У Флориди чак 80% затвореника показују на тестовима нивое писмености који су испод препорученог нивоа за основну школу (Cho & Tyler, 2013).

Да је проблем необразованости осуђеника присутан на глобалном нивоу, говоре и подаци развијенијих европских земаља. У Норвешкој, 8% осуђеника није завршило основну и средњу школу, а половина осуђеника није завршила све нивое средњег образовања (Norwegian Ministry of Education and Research, 2004). Резултати истраживања писмености у ирским затворима указују да 53% затворске популације има најнижи ниво писмености у Националном оквиру квалификација, или чак и нижи, у поређењу са 23% у општој популацији (Morgan & Kett, 2003).

Резултати истраживања спроведених у казнено- поправним заводима Републике Србије иду у прилог спроведеном истраживању. Наиме, ови резултати указују да је међу осуђеницима који се налазе на извршењу затворске казне најзаступљенија категорија осуђених са неким обликом средњошколског образовања- 54%, док је без икаквог стручног образовања чак 37% осуђених. За петину је предвиђено стручно оспособљавање што не задовољава ни минималне захтеве у правцу оспособљавања оних који су без квалификација (Јованић, 2010).

Према званичним подацима Управе за извршење кривичних санкција Републике Србије у 2009. години, међу осуђеним лицима било је 2,8% потпуно неписмених, 15,2%

са незавршеном средњом школом, а свега 26,5% имало је завршену основну школу. Статистички подаци о образовном нивоу у 2013. години нису се важно променили. Према подацима из 2013. године, од укупног броја осуђених лица, 2,2% је потпуно неписмено, док је 15,6% са незавршеном основном школом. Основну школу има завршену 22,3% осуђеника, а 2,8% има незавршено средње стручно образовање. Забрињавајућа чињеница у овом Извештају је присуство неписмених у 21. веку (Илић и Јованић, 2011).

Према подацима истраживања (Илић и Јованић, 2014) спроведеног у Казнено-поправним заводима на територији Републике Србије, показало се да завршеном средњом школом има највише испитаника (41%). Подједнако су заступљени испитаници са незавршеном средњом школом (18%) и завршеном основном школом. Завршен неки облик стручног усавршавања у виду заната има 12,6% испитаника, док високообразовани осуђеници учествују са 6%. Осуђени са непотпуном основном школом су најмање заступљени са 3,8% у испитиваној популацији.

Поред наведених, још мноштво истраживања указује на чињеницу да је ниво образовања повезан са појавом рецидивизма (Duwe & Clark, 2014; Ђуричић, 2011; Илић и Јованић, 2014; Кнежић и Савић, 2013; Скакавац, 2014). Према неким истраживањима, већина вишеструких повратника је без основног образовања и са минималним основним образовањем (Duwe & Clark, 2014; Жунић-Павловић, 2004). Већина осуђеника, како је већ наведено, има нижи ниво образовања (при чему многи напуштају школу пре 16. године), обавља повремене послове или је незапослена.

Истраживање реализовано у КПЗ Забела и КПЗ Сремска Митровица, на узорку од 260 осуђених, такође иде у прилог спроведеном истраживању. У узорку испитиваних показало се да је најзаступљенија популација осуђеника са завршеном средњом школом (40%), док непотпуну средњу школу или само основну има чак 46%, а непотпуну основну школу, 10% осуђеника, што је слично резултатима горе наведеног истраживања (Илић и Јованић, 2014).

Када су у питању резултати истраживања спроведених у САД и у Европи, констатовано је да затворска популација има нижи образовни ниво од опште популације у САД-у (Davis, Bozick, Steele, Saunders & Miles, 2013; Harlow, 2003), али и у Европи (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013). Резултати студије спроведене у периоду од 1992. до 2002. године у Сједињеним Америчким Државама потврђују да у просеку око 50%

свих затвореника који уђу у затворски систем, немају завршену средњу школу општег усмерења, а чак 75% нема завршену средњу стручну школу или школу еквивалентну том нивоу образовања (Prison Book Program, 2010).

Да је низак ниво образовања фактор који се доводи у везу са посматраим облицима рецидива, објашњава се тиме да се образовање сматра узрочником делинквенције самим тим што нека истраживања указују на то да је, сразмерно степену образованости, криминалитет присутнији у неким друштвеним срединама. У прилог овој тези иду и истраживања која је потврђују посебно када су у питању деликти насиља (нпр. Petersilia, 2003; Visher & Travis, 2003).

Ипак, неопходно је указати на чињеницу да је одсуство образовања последица и неких других узрока, а не појава настала сама од себе, те се може посматрати тек као посредни фактор рецидива осуђених лица (Бошковић, 2002). Не постоји „нужно“ правило да ће свако лице са нижим степеном образовања починити кривично дело. Чињеница је да су лица са нижим степеном образовања склонија да исказују већи степен криминогеног понашања зато што нису прошли одговарајуће форме и степене социјализације и показало се да су таква лица, обично, склонија вршењу имовинских деликата и деликата насиља. Али, са друге стране, видови криминалитета попут правног, компјутерског и организованог, имају за претпоставку услов поседовање високостручног знања (Бошковић, 2015).

Дакле, иако подаци указују на то да у структури делинквената преовладавају особе са нижим степеном образовања, у теорији није доказано да се недостатак образовања закономерно мора одразити девијантно, као ни то да је са већим степеном образовања искључена тенденција криминалне оријентације.

У спроведеном истраживању показало се да је и незапосленост фактор који се доводи у везу са посматраним облицима рецидива. Према неким истраживањима, овај фактор представља и фактор ризика кариминалног понашања. Ову претпоставку потврђује истраживање које наводи да је у тренутку хапшења, чак 60% преступника било незапослено (Motiuk, 1996). Сличне ставове износи и Кронин (Cronin, 2011) који наводи да је запошљавање преступника након изласка из затвора уједно и најјачи заштитни фактор, те да су стопе поврата двоструко мање, ако се пореде бивши осуђеници са сталним запослењем и бивши осуђеници без посла. Студија која је проучавала однос незапослености и поврата учинилаца кривичног дела, утврдила је да

годину дана након изласка из затвора, незапослени бивши осуђеници имају веће шансе да поново почине кривично дело, у односу на бивше осуђенике који су се запослили (Motiuk, 1996).

Резултати једног истраживања потврђују да бивши осуђеници који су пронашли запослење по отпуштању имају и мање вероватноће да ће рецидивирати (Strickland & Collins, 2010). Истраживања, даље, указују на чињеницу да добијање високо квалитетног запослења значајно смањује стопу рецидива (Uggen, 1999). Очигледно је, дакле, да запошљавање представља важан предуслов успешне реинтеграције у друштвену заједницу. Проналаском посла и остваривањем прихода, омогућено је бившим осуђеницима да постану успешни и на другим подручјима живота. Омогућено им је такође да стекну радно искуство и постану прихваћени и пуноправни чланови друштвене заједнице.

Недостатак посебног образовања и стручног оспособљавања неретко доводи до немогућности запослења или неадекватног запослења што условљава лоше материјалне услове живота, беду и сиромаштво, а све то могу бити фактори који се могу довести у везу са повратом. Истраживања показују да важан економски чинилац који у стицају са сиромаштвом, генерише делинквентне склоности, јесте незапосленост. Појава чије је обележје да мањи или већи део радно способног становништва, против своје воље, није ангажован у производњи или другим друштвено корисним делатностима, с правом се сматра једним од посредних социјалних криминогених фактора, будући да многа истраживања указују на то да су имовински деликти управо сразмерни појави незапослености (Laub & Sampson, 2003; Скакавац, 2014; Uggen, 2000; Western, Kling, & Weiman, 2001). Истраживања показују и да незапосленост може довести до вишеструког вршења криминалних радњи, посебно ако је учинилац кривичног дела осуђен на казну затвора (Крстић, 1996).

На основу свега наведеног, може се закључити да су незапосленост и низак ниво образовања фактори повезани са свим посматраним облицима рецидива. Међутим, када се доводе у везу са посматраним облицима рецидива, ови се фактори често не посматрају засебно, већ се сматрају међусобно повезанима, што су истраживања и показала. Низак степен образовања, низак социоекономски статус и незапосленост, готово увек утичу на погоршавање положаја појединца, доводећи га у инфериорнији положај у односу на запослене. Посматрајући досадашње налазе истраживања,

најоптималније је, како је већ наведено, никада не узимати у обзир само један фактор приликом објашњавања узрока рецидива осуђених лица, јер се најчешће не доводи само један фактор у везу са рецидивом, већ низ међусобно испреплетаних фактора социјалне средине и других (Крстић, 1996).

Хипотеза 5: Рецидивима су склонији млађи испитаници (до 35 година), који нису ожењени или су разведени.

Наведена хипотеза није потврђена.

На основу резултата спроведеног истраживања, констатује се да старост, као ни брачни статус нису варијабле које су повезане са рецидивом. Иако је процењено да је 70% испитаника који су били, или су актуелно, на извршењу казне затвора млађе од 35 година, показало се да ова варијабла није директно повезана са посматраним облицима рецидива. Када је брачни статус у питању, резултати истраживања указују на чињеницу да наведени статус, као ни чињеница да ли осуђено лице има деце или их нема, нису повезани са посматраним облицима рецидива.

Када је у питању брачни статус осуђеника, истраживања показују да је брачно стање осуђених лица чињеница која може имати утицаја на испољавање негативних последица извршења казне затвора (Agnew, 1999). Уколико се осуђена лица налазе у браку, усклађеност контаката са брачним партнером може утицати и на појачано испољавање других облика деприватности. Истраживања показују да укупна ситуација зависи од квалитета брачних односа који су постојали пре доласка на извршење казне затвора. Поремећаји у брачним односима сматрају се једним од микрогрупних фактора девијантности, како код супружника тако и код деце. Истраживања, такође, показују да у дисфункционалним брачним заједницама постоји тренд у понављању извршења кривичног дела насиље у породици од стране учиниоца-насилника, које се, најчешће, врши над женама (Campel & Muncer, 1994; Eagly & Steffen, 1986). Поремећени брачни односи, поред наведеног, могу да утичу и на појаву алкохолизма, прељубе, суицидалних поступака и томе слично.

Резултати истраживања (Скакавац, 2014) обављеног на узорку затвореника у казнено- поправним заводима на територији Републике Србије иду у прилог

спреведеном истраживању и указују на чињеницу да је, конкретно у Ваљеву, 50% испитаника нежењено, око 30% их је у брачној заједници, а око 10% је остало без брачног партнера због смрти супружника или развода. Запажа се и правилност да у заводима у којима се издржава дужа казна затвора, расте и број разведених осуђеника, тако да их је у Падинској скели 8,7%, у Панчеву је 12,4%, а у Пожаревцу 22,4%, што говори да последице извршења казне затвора имају свог одраза и на нестабилност брачних веза.

Постоје контрадикторни ставови у погледу питања да ли је брачни статус фактор који се доводи у везу са рецидивизмом, или није (Lievore, Scalora, Garbin, Baron, & Straus, 1987, према Лукић, 2015). Нека истраживања указују на то да су рецидивисти у великом броју случајева нежењени или разведени. Брачни статус се у истраживањима посматра као један од елемената социјалне дезорганизације заједно с показатељима као што су миграције, културна хетерогеност, породична дезорганизација. У таквим емпиријским студијама потврђена је повезаност социјалне дезорганизације и рецидивизма, а самим тим и повезаности брачног статуса са повратом (Lievore, Scalora, Garbin, Baron, & Straus, 1987, према Лукић, 2015). Са друге стране, нека истраживања потврђују значај овог фактора независно од деловања других показатеља социјалне дезорганизације. На значај брачног статуса као фактора који се доводи у везу са криминалним понашањем указују Сампсон и Лауб (Sampson & Laub, 2010, према Лукић, 2015), тврдећи да на континуитет криминалног понашања утиче, између осталог, и приврженост брачном другу. Многобројна истраживања иду у прилог чињеници да су општи повратници, односно, они који поново врше различита кривична дела углавном млађи и нежењени мушкарци, често незапослени, са психопатским или неким другим психолошким поремећајем, при чему је присутан и проблем са зависношћу од алкохола или опојних дрога (Међедовић, 2009; Turley, Thornton, Johnson, & Azzolino, 2004; Zamble, Vernon, & Quinsey, 1997, према Лукић, 2015).

Иако нека истраживања потврђују чињеницу да су повратници махом нежењени мушкарци, што потврђује и ово истраживање, ипак, у овом истраживању показало се да брачни статус није фактор који се доводи у везу са посматраним облицима рецидива. Пре би се могла довести у везу комуникација са брачним партнером, уколико га осуђеник има, односно дисфункционални односи у брачној, тј. породичној заједници у којој је постојала историја насилничког понашања.

Спроведено истраживање указује да је 70% осуђеника, испитаника који су учествовали у истраживању, млађе од 35 година. У прилог томе иду и резултати истраживања који указују на чињеницу да је највећи број осуђених лица старости 18-30 година (Мацановић, 2009). У прилог наведеном иду и резултати истраживања спроведеног у Казнено- поправним заводима на територији Републике Србије, који указују да је, у испитиваном узорку, најзаступљенија старосна група 22-30 година живота (43,2%). По заступљености, потом, следе старосна група од 31-45 година (24,6%) и старосна група до 21 године живота (20,2%). Најмање је заступљена старосна група осуђених лица са више од 60 година живота (2,2%). Оваква структура испитаника подудара се и са налазима криминолога о различитом учешћу старосних група у криминалитету уопште (Игњатовић, 2011). Још једно истраживање указује на чињеницу да су починиоци кривичног дела разбојништва релативно младе особе, углавном између 18-25 година, доминантно мушког пола (Жаја, 1984). У наведеним истраживањима, махом су приказани подаци о годинама осуђеника који се налазе, конкретно, на извршењу казне затвора. Ипак, у већини ових истраживања не наводи се стопа рецидивизма. Стога се и не може са сигурношћу тврдити да је старосна доб повезана са рецидивом, пре свега, из разлога јер се никада не узима у обзир један фактор када су у питању посматрани облици рецидива.

Хипотеза 6: Социодемографске карактеристике које су издвојене као фактори повезани са рецидивом су у највећем проценту заступљене код осуђених који припадају категорији пенолошких рецидивиста.

Наведена хипотеза је делимично потврђена.

Наиме, када је у питању запослење као варијабла која је повезана са посматраним облицима рецидива, показало се да је ова варијабла повезана, конкретно, са пенолошким рецидивом. Овај резултат није ни мало зачуђујућ, узевши у обзир чињеницу да се од осуђеника, након изласка из затвора, очекује да се у потпуности прилагоди условима живота ван затворске установе, па самим тим и да пронађе посао. Међутим, како је друштвена средина та која је склона да етикетира бивше осуђенике, а самим тим онемогући њихову реинтеграцију у средину ван затворске, шансе за запослење се смањују, те се неретко дешава да бивши осуђеник почини кривично дело, због којег поново бива осуђен на казну затвора.

Када је у питању варијабла образовање, показало се да је она једна од социодемографских карактеристика која је издвојена као фактор који је повезан, конкретно, са пенолошким рецидивом. Хипотеза је потврђена и када су у питању варијабле социоекономски статус, посета и комуникација са породицом. Наиме, показало се да су наведене варијабле повезане са пенолошким рецидивом. Запослење умногоме утиче на социоекономски статус осуђеног лица, а самим тим и његове породице. Уколико се бившем осуђенику онемогући запослење након изласка из затворске установе, онемогућује му се и шанса да напредује, да се „поправи“ и реинтегрише. До рецидива је могуће да неће доћи уколико бивши осуђеник има подршку породице. Међутим, уколико су породични односи дисфункционални, а шанса за запослење не постоји, што утиче на лош материјални статус, велика је вероватноћа да ће бивши осуђеник поново починити кривично дело, због којег ће бити осуђен на казну затвора.

Када су у питању варијабле деца и брачни статус, резултати истраживања не потврђују наведену хипотезу у овом аспекту. Наиме, чини се да је комуникација, односно, однос са породицом, па самим тим и брачним партнером, далеко битнији фактор који се доводи у везу са пенолошким рецидивом, од чињенице да ли осуђеник има или нема деце, да ли је ожењен, или није, да ли је удовац или разведен. На основу резултата спроведеног истраживања, констатује се да пенолошки рецидивисти имају лошију комуникацију са породицом.

Резултати истраживања указују на чињеницу да пенолошки рецидивисти имају највише посета и најлошију комуникацију са породицом, на шта упућују резултати хи-квадрат теста за независне узорке. Иако, на први поглед чудан, овај налаз објашњава се претпоставком да су пенолошки рецидивисти дужи временски период провели у затворској установи у односу на кривично-правне рецидивисте, стога је логично да ће, укупно, имати више посета у односу на кривично-правне рецидивисте.

Хипотеза 7: Рано ступање у извршење кривичних дела, број извршених кривичних дела, зависност од психоактивних супстанци, честа новчана кажњаваност и историја изречених кривичних санкција које не подразумевају казну затвора су повезане са појавом рецидива код осуђеника.

Наведена хипотеза је делимично потврђена.

Резултати спроведеног истраживања указују на чињеницу да рано ступање у извршење кривичних дела није варијабла која је повезана са појавом рецидива код осуђеника.

У спроведеном истраживању показало се да се варијабла старост када је извршено прво кривично дело не доводи у везу са посматраним облицима рецидива. Истраживања су контрадикторна када је ова варијабла у питању. Нека истраживања указују на значај старосне доби рецидивисте пре извршеног првог кривичног дела. Таква истраживања скрећу пажњу на чињеницу да делинквентност у малолетству представља фактор рецидивизма у каснијим годинама (Милутиновић, 1988; Скакавац, 2014). Поред узраста у тренутку извршења првог кривичног дела, у литератури се разматра и утицај који на рецидивизам има рано започињање криминалне каријере. На пример, за сексуалне преступнике је карактеристично рано започињање вршења кривичних дела, и пре 16. године (Gelb & Vid, 2011, према Лукић, 2015). Почетак криминалне каријере по резултатима спроведених истраживања представља значајан индикатор каснијег криминалног понашања. Рани почеци криминалних активности доводе се у везу с већом учесталošћу кривичних дела, а по правилу узрокују и дуже трајање криминалне каријере као и вршење тежих кривичних дела (Ђорђевић, 2011).

Даљим прегледом литературе уочава се да делинквентност у адолесценцији представља фактор рецидивизма у каснијим годинама. Ово схватање потврђено је бројним истраживањима из којих произилази да су многи одрасли делинквентни рецидивисти почели своју криминалну каријеру као малолетници (Ђорђевић, 2011; Константиновић-Вилић, 1977; Милутиновић, 1988; Sampson & Laub, 2010, према Лукић, 2015; Скакавац, 2014; Жаја, 1984). Сматра се да они који су у младости почели са ситним преступима касније прелазе на теже облике антисоцијалне делатности што показује да код њих постоји прогресија у криминалном понашању.

Ипак, када се ради о учиниоцима који прво кривично дело чине у периоду адолесценције, не постоји јединствен став по питању да ли је то фактор којим се поуздано може предвидети рецидивизам. Неке студије у којима су осуђеници праћени 10 година после извршења првог кривичног дела, показале су да је проценат специјалног поврата био низак (Лукић, 2015).

Рецидивизам или криминални поврат, често је предмет истраживања и у оквиру криминологије. Истраживања на подручју криминалне каријере (Palmer, 1975)

потврдила су како је податак о претходном извршењу кривичних дела најбољи предиктор будућег криминалног понашања. То се потврдило у још једном истраживању (Singer, 1994) у ком су описане неке значајности феномена рецидивизма. Између осталог, у наведеном истраживању наводи се како постоји феномен вишеструког криминалног поврата који подразумева поновно извршење кривичних дела.

На основу наведеног, може се констатовати да се резултати неких истраживања не поклапају са спроведеним истраживањем, управо из разлога јер се у тим истраживањима старосна доб када је учињено прво кривично дело узима као битан фактор који је у релацији са рецидивом осуђеника. Ипак, неке студије истичу да нема правила када је ова варијабла у питању (Лукић, 2015). У прилог томе иду и криминолошка истраживања која потврђују да је неорганизовано слободно време у млађој животној доби, у коме посебно долази до изражаја досада, веома битан криминогени фактор (Мирић, 2014; Mulder, Vermunt & Brand, 2012; Papageorgiou & Vostanis, 2000; Stevenson, Tufts, Hendrik & Kowalski, 1999;). Дешава се да се испољи одређено криминогено понашање из потребе да се „обоји“ доколица неким догађајима, односно, из потребе да се „избегне“ монотонија. Наведеним се може објаснити чињеница да рано ступање у извршење кривичних дела није нужно повезано са појавом рецидива. У прилог томе иду ставовитеоретичара који делинквентно понашање у малолетству објашњавају пубертетом као фазом која представља прелаз из детињства у одрасло доба. Карактеришу га непослушност, независност, промене расположења и томе слично, при чему се појављују и склоности ка авантурама у социјално-патолошким појавама, које у том добу свест не региструје као нешто што је „ван законског оквира“, већ као појаве које су „забрањене од стране одраслих“. Због постојања два екстрема у очима малолетног лица и схватања света проблематичним, склоности девијантном понашању код овог узраста доста су изражене (Lagner-Lavastine, 1997, према Јашовић, 2000).

Када је у питању број извршених кривичних дела, резултати овог истраживања потврђују хипотезу у аспекту повезаности броја извршених кривичних дела са појавом рецидива код осуђеника. Овакав резултат ни мало не чуди, обзиром на чињеницу да постоје особе којима је криминално понашање постало свакодневница и животни стил (Callan & Gardner, 2007). Да је број почињених кривичних дела фактор који се доводи у везу, најчешће, са пенилошким рецидивом, потврђују и досадашња истраживања

(Firestone, Bradford, McCoy, Greenberg, Curry & Larose, 2000; Rogers, 1952, према Andrews, 1989).

У истраживањима се наводи да се овај криминолошки фактор никада не треба посматрати засебно, већ да је оптимално објашњавати га у међусобној релацији са другим факторима повезаним са рецидивом. У прилог томе, донекле, иду и резултати истраживања који указују да број учињених кривичних дела није фактор који се доводи у директну везу са рецидивом осуђеника, већ да фактор који је, поред осталих, повезан са повећаним ризиком од рецидива јесте некажњеност за учињено кривично дело (Lisak & Miller, 2000).

У прилог добијеним резултатима истраживања иде и истраживање у ком су добијени исти резултати (Hanson & Thornton, 1999). Међутим, они се у наведеном истраживању тумаче објашњењем да је, са сваким новим учињеним кривичним делом (у овом истраживању у питању је кривично дело силовања), учиниоцу све једноставније да пронађе нову жртву и поново почини кривично дело. Стога се варијабла број учињених кривичних дела може објаснити као криминолошки фактор који се доводи у везу са рецидивом, директно, или индиректно.

Сама чињеница да је осуђено лице више пута чинило кривична дела, те да је због тога претходно осуђиван и да му је том приликом изречена нека од кривично-правних санкција, говори да је реч о повећаном ризику за вршење нових кривичних дела.

У прилог спроведеном истраживању, иду и резултати истраживања које је спровео Јованић (Јованић, 2010). На основу резултата истраживања спроведеног на затворској популацији, констатовано је да су међу лицима осуђеним на казну затвора, већином заступљена она којима актуелна пресуда није прва, наспрам осуђених лица којима је ово први пут изречена кривична санкција. Дакле, у затворској популацији доминирају лица са историјом извршених кривичних дела. Подаци добијени овим истраживањем, могу се сматрати репрезентативним, јер се из извештаја Управе за извршење кривичних санкција за 2009. годину такође може запазити значајно присуство рецидивиста у популацији осуђених лица у скоро идентичном односу, односно, преко 50% осуђеничке популације. Према њиховим подацима, од укупно 7865 лица, повратнике су чинили 4393 (55,58%), док су 3472 осуђена лица била примарни починиоци кривичних дела (Управа за извршење кривичних санкција, 2009). И нека страна истраживања иду у прилог чињеници да је ранија осуђиваност, односно број

извршених кривичних дела, један од фактора поврата (Andrews & Dowden, 2007; Singhl & Fazel, 2010;). У мета-анализи која је обухватила преко 2000 студија, Сингл и Фазел дошли су до закључка да се међу факторима који су идентификовани као предиктори рецидивизма налазе, између осталог, и недавно пуштање на слободу, историја извршених кривичних дела и пол испитаника (Singhl & Fazel, 2010). Резултати заправо показују да су мушкарци склонији да почине кривично дело, али и да себе доведу у ситуацију да понове исто или различито кривично дело.

Конзумирање, односно, зависност од алкохола и учесталост конзумирања алкохола повезани су са појавом рецидива код осуђеника.

Забрињава податак да је процењено да чак 68,5% испитаника конзумира алкохол, од чега их 12,5% конзумира сваки дан, 22% конзумира 1-2 пута недељно, 24% конзумира једном до два пута месечно, а 9% конзумира 1-2 пута годишње. Међутим, приликом интерпретације резултата треба направити драстичну разлику између појмова „конзумирање“ и зависност од алкохола. У сваком случају, када је конзумирање алкохола у питању, показало се да је дејство алкохола на организам, односно на ментални склоп, различито од особе до особе. Како код неког делује „инхибиторно“ и опуштајуће, тако код неког изазива агресивне испаде. Истраживања су показала да су многобројна кривична дела извршена управо под дејством алкохола, стога не чуди чињеница да је велика вероватноћа да ће особа која је починила кривично дело под дејством алкохола, поново починити кривично дело под дејством алкохола. Заправо, већина аутора је сагласна да је алкохол једина супстанца за коју се поуздано може установити да концентрацијом извесних количина у крви изазива агресивно понашање (Abbey, 2002; Budd, 2003; Carpenter, 2003; Игњатовић, 1992; Капамација, 1981; Rydelius, 1981; Симоновић, 1991; Водиленић, 1994).

Ипак, реакције под утицајем алкохола тешко је довести у везу као непосредним узрочником кривичног дела, јер алкохолисаност може бити узрок, услов, стимуланс и ситуациони повод делинквентном акту.

Када је у питању зависност од алкохола, нека истраживања указују да довођење у везу хроничара с криминалитетом нема реалну подлогу за закључивањем о важној вези и узајамној условљености. Међутим, у случају конзумирања, који нема везе са хроничним конзумирањем алкохола, подаци показују висок проценат повезаности. Према подацима једног истраживања, учешће алкохолисаних лица у извршењу

кривичних дела креће се чак на 60%, подаци за Енглеску су 50%, док је Европски савет за алкохолизам установио да су узроци насиља према деци у око 60% случајева узроковани алкохолом (Andrews & Bonta, 1994). Алкохол, како је већ и споменуто, доноси проблеме у спровођењу закона- око једне трећине свих хапшења у САД је због понашања у алкохолисаном стању. Такође се верује да је више од половине кривичних дела попут насиља у породици, односно, злостављања деце и супружника, те сексуалних деликата почињено у алкохолисаном стању (Chalub, Telles & LEB, 2006; Лукић, 2015; Weissman & Myers, 1980; National Institute of Alcohol Abuse and Alcoholism, 1983 према Mohan, Ray & Sethi, 1995;).

У литератури се налази и на схватање које указује на међузависан однос између алкохола и криминалитета. Према овом схватању, алкохолизам, односно конзумирање алкохола, представља један од фактора криминалитета, али је истовремено и криминалитет фактор који доприноси настанку, одржавању и ширењу алкохолизма, а доводи се у везу и са поновним почињењем кривичних дела (Abbey, 2002). О природи повезаности алкохолизма и криминалитета, поједини аутори расправљају у контексту посредног, односно, непосредног дејства алкохола на настанак криминалног понашања. У том погледу, криминолози најчешће изучавају улогу алкохола у настанку насилног и имовинског криминалитета, али и криминалног рецидивизма (Букелић, 2000; Deehan, 1999; Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић и Костић, 2010).

Обиман корпус истраживачких налаза сугерише да је веза између алкохола и криминалитета насиља, као и веза између конзумирања алкохола и рецидива у учињењу кривичног дела, израженија када је у питању насилни, у односу на ненасилни криминалитет. У прилог наведеном поједини аутори истичу да злоупотреба алкохола доприноси настанку до 40% насилног криминалитета (Robertson, 1990), а неки налази потврђују да је тај удео чак и већи од 50-80% (Purser, 1995).

Истраживање спроведено на затворској популацији, 1997. године у САД-у, указује да је 51% затвореника признало је да је било под дејством алкохола док су извршавали кривично дело, при чему су испитаници навели да, готово, свакодневно, конзумирају алкохол. (Brochu, Cournoyer & Motiuk, 1999). Студија спроведена над затвореницима који су конзумирали дрогу или алкохол на дан извршења њиховог најтежег кривичног дела (што указује да су рецидивирали) указује да је 83,4% испитаника изјавило да је то што су пили алкохол утицало на извршење кривичног

дела, а чак 90,9% рекло је исто за комбинацију алкохола и дрога које су користили. Чак 78% испитаника навело је да алкохол конзумира најмање 2 пута недељно! Када се упореде они који су користили дроге са онима који су користили алкохол, студија је показала да је значајно већи број затвореника потврдио да је алкохол допринео да постану насилнији и агресивнији, него што је то био случај са конзументима илегалних дрога (Brochu, Cournoyer & Motiuk, 1999).

На основу спроведеног истраживања, али и истраживања која иду у прилог спроведеном, може се констатовати да алкохол, као и количина алкохола јесу варијабле које се могу довести у везу са рецидивом осуђеника. Већина истраживања базирана је на повезаност алкохола са криминалитетом, али је већ у овом раду наглашено да, такође, постоји уска повезаност између криминалитета и рецидива осуђених лица. Обе појаве сматрају се негативним друштвеним појавама и сразмерне су, што значи да са порастом стопе криминалитета, расте и стопа рецидива. Такође, на основу наведених истраживања може се констатовати да су многобројна кривична дела извршена под дејством алкохола, да се алкохол доводи у везу са кривичним делима насилног карактера, али и да се доводи у везу са агресивним понашањем. У неким истраживањима се констатује да злоупотреба алкохола представља фактор ризика рецидива и криминалног понашања, пре свега насилног и имовинског, али и антисоцијалног, као и фактор лакшег ступања у ризичне ситуације (Farrington, 1998; Greenfield & Weisner, 1995; Obot, 2006).

Ипак, потребна је опрезност када су у питању овакви налази, јер се највећи део криминалитета и поврата учинилаца кривичног дела не може објаснити искључивим деловањем појединачних криминогених фактора, већ интеракцијом различитих етиолошких чиниоца.

Када је у питању зависност од наркотика и количина конзумирања психоактивних супстанци, показало се да наведене варијабле нису повезане са појавом рецидива код осуђеника. Наиме, када је у питању конзумирање наркотика, односно, психоактивних супстанци, процењено је да је свега 33,5% конзумирало наркотике, док 66,5% испитаника није конзумирало наркотике. У поређењу са количином и учесталашћу конзумирања алкохола податак у овом истраживању, када су психоактивне супстанце у питању, у потпуности је супротан од података у вези са алкохолом. Стога и не чуди чињеница да зависност од наркотика није доведена у везу са појавом рецидива код

осуђеника. Томе доприноси и податак да 12,5% осуђеника конзумира психоактивне супстанце сваки дан, међутим, наведени податак не указује на чињеницу да је особа зависна од психоактивне супстанце. Од укупног броја испитаника који конзумирају психоактивне супстанце, 9,5% их конзумира 1-2 пута недељно, 7,5% их конзумира 1-2 пута месечно, а 4% конзумира психоактивне супстанце 1-2 пута годишње. Могуће је и да су испитаници који су попуњавали анкету, одговарали на социјално пожељан начин, те су, из тог разлога добијени овакви подаци.

Резултати истраживања потврђују да честа новчана кажњаваност и историја изречених кривичних санкција које не подразумевају казну затвора, повезане су са појавом посматраних облика рецидива код осуђеника.

Од укупног броја испитаника, процењено је да је 17% испитаника било новчано кажњено, 13% је било условно осуђених, а чак 70% је већ било осуђено на казну затвора.

Већ је до сада наведено, када је у питању новчана казна, да иста изазива потпуно различите ефекте. Док за некога новчана казна представља казну у правом смислу те речи, за другог је она „дуг који мора да отплати“. Зато се за исту каже да није једнако адекватна за различите социјалне класе

О ефекту новчаних казни на осуђено лице, како је већ раније наведено, нема пуно истраживања. Постоје ставови да изрицање новчане казне представља највећи апсурд (Николић-Ристановић, 2002). Овакав став није нимало бесмислен, ако се узме у обзир чињеница да се тиме што се починиоцу кривичног дела изрекне новчана казна, без његовог даљег праћења, или упућивања на терапију која би се бавила разлозима због којих је починио одређено дело, још више повећава вероватноћа рецидива. Налази спроведеног истраживања поклапају се са наведеним ставовима. Овакви резултати могу се објаснити чињеницом да новчана казна не изазива ефекат у правом смислу речи „казне“, те да овакав начин кажњавања нема ефекта у смањењу стопе рецидива, чак штавише, чини се да је повезана са повећаном стопом рецидива.

Према неким истраживањима, условна осуда показала се ефективном у смањењу стопе рецидива, јер иста има за циљ да се казна затвора изрекне као последња могућа алтернатива (Мрвић-Петровић и Ђорђевић, 1998). Међутим, и она изазива различите ефекте од особе до особе. У данашње време тежи се за применом условне осуде, како би се избегле негативне последице казне лишења слободе, и то нарочито оних

краткотрајних. Две су основне предности у том погледу: избегава се штетан утицај краткотрајних казни лишења слободе и штеде се материјална средства државе. Разлог за све чешћом применом условне осуде је оправдан, ако се узме у обзир само чињеница да резултати овог истраживања указују на чињеницу да је процењено да је 70% испитаника већ раније било осуђено на казну затвора, док је само 13% испитаника било осуђено условном осудом, и то 50% кривично-правних, и 50% пенолошких рецидивиста.

X8: Криминолошке карактеристике које су издвојене као фактори повезани са рецидивом су у највећем проценту заступљене код осуђених који припадају категорији пенолошких рецидивиста.

Ова хипотеза је, готово, у потпуности потврђена.

Хипотеза је потврђена када су у питању санкције, при чему резултати истраживања потврђују чињеницу да су казна затвором и новчана казна заступљеније код осуђеника који припадају категорији пенолошких рецидивиста, што не важи и за условну осуду. Када је условна осуда у питању, добијено је да је 13% испитаника имало изречену ову казну, од чега 50% испитаника спада у групу пенолошких, а 50% у групу кривично-правних рецидивиста.

Већ је споменуто да је рецидивизам осуђених лица данас глобални проблем јер је стопа рецидивизма порасла чак на 80% у великом броју земаља (Игњатовић и Симеуновић-Патић, 2011). Осим тога рецидивизам намеће и питање ефикасности претходно изречене санкције, посебно када је у питању казна затвора. Ово је озбиљан проблем, јер се намеће питање очувања безбедности, како затвореника тако и шире друштвене заједнице. Иако се данас иде на то да се казна лишења слободе ређе употребљава, односно, да представља последњу опцију санкције која ће бити примењена за извршено кривично дело, ипак је иста и даље заступљена у великој мери. Показало се да само мали број држава успева да одоли „пеналном популизму“, односно да задржи имунитет у односу на њега (Pratt, 2007). Према неким истраживањима (Akers, 1985; Campbell & Muncer, 1994; Радуловић, 2004), све су бројнији затвореници са све дужим казнама затвора. Ова истраживања указују на чињеницу да се држава определила за овакве санкције како би грађане уверила да су безбедни и да неће бити у

ситуацији да се сретну са учиниоцем кривичног дела. Ипак, реална слика указује на контрадикторност- са једне стране постоји поштравање казне, које се врши најчешће повећавањем дужине трајања затворске казне, а са друге стране постоји тренд наглог пораста стопе рецидивизма.

Радикалан преокрет у затворској политици и пракси уследио је након прегледне студије о резултатима затворске казне која обухвата разне третманске програме (Martison, 1974). Закључак наведене студије био је да су третмански програми у извршавању казне подједнако неуспешни као и „обична“ затворска казна, када је у питању спречавање поврата.

Постоје различита схватања о повезаности дужине затворске казне и рецидива. Неки истраживачи су става да дужи боравак у затвору смањује шансу за поврат, обзиром да су они који дуже бораве у затвору подложнији корективним третманима, док други теоретичари разматрају најоптималнију дужину затворске казне која ће утицати да не дође до поврата (Branham, 1992).

Мишљења су, генерално гледано, подељена око дужине затворске казне и њеног утицаја на рецидивизам и неки аутори наводе добре стране затворске казне, а неки оне негативне. Једно истраживање (Cusson & Pinsonneault, 1986) указује на то да затворска казна производи најмање четири врсте позитивних реакција код осуђеника међу којима је и повећање вероватноће да неће доћи до поврата. Са друге стране постоје тврдње да се са дужим боравком у затвору повећава вероватноћа за рецидивизмом, услед повећања степена „призонизације“ (Clemmer, 1940). Из наведеног се може претпоставити да дуге казне затвора утичу на рецидивизам, али и да се степен „призонизације“ и слабљење друштвених веза услед дугог боравка у затвору, не морају нужно повезивати са рецидивизмом.

Резултати истраживања указују да сама казна затвора и њена висина нису ефикасни у погледу смањења криминалног рецидивизма. Спровођењем низа истраживања у којима су испитивани однос дужине затворске казне и стопе поврата по издржаној казни, указали су да затвореници који су издржавали дуже затворске казне имају благо повећан криминални рецидивизам (2-3%), што је у супротности са очекивањима теоретичара и практичара који махом заступају став да ће дуже затворске казне одвраћати осуђенике од поврата (Smith, Goggin & Gendreau, 2002).

Истраживање које су спровели Бартол и Прешерн, показује и да неки затвореници могу да се у потпуности прилагоде животу у затвору. Они губе интересовање за спољашњи свет, у затвору се осећају као код своје куће и неретко, након изласка на слободу, поново почине кривично дело, због којег бивају осуђени казном затвора (Bartol & Prešern, 1994).

Многобројна истраживања споменута у овом раду, а везана за казну затвора, спомињу дужину затворске казне као фактора који се доводи у везу са рецидивом. Из наведених истраживања, очигледно је да су мишљења подељена и да нема правила када су у питању дужина затворске казне и веза са рецидивом учинилаца кривичних дела. Међутим, већина истраживања је сагласна да се велики број учинилаца кривичних дела због којих су осуђени на казну затвора, поново враћају у затвор због учињења кривичног дела. Ово истраживање није се бавило дужином затворске казне и релацијом са повратом осуђеника, већ је у њему потврђено да је, од укупног броја испитиване затворске популације, 70% испитаника већ претходно било осуђено на казну затвора, што је у складу са налазима већ наведених истраживања.

Када је у питању насилно понашање, потврђено је да је склоност насилном понашању у затворским установама заступљенија код пенолошких рецидивиста. Наиме, процењено је да 69,5% испитаника није склоно насилном понашању, док је 30,5% испитаника испољавало насилно понашање. Од укупног броја испитаника који су испољавали насилно понашање, 28% испитаника припада групи пенолошких рецидивиста. У прилог резултатима овог истраживања иду и истраживања која такође указују на већу заступљеност насилног понашања у затворским установама од стране лица која су раније била на извршењу казне затвора (Cunningham & Sorensen, 2007; Cunningham, Sorensen & Reidy, 2005; Flanagan, 1980; Wolff, Blitz, Shi, Siegel & Bachman, 2007). Добијени резултати могу се објаснити Фланагановом констатацијом да су пенолошки рецидивисти често склони да, насилним понашањем, изражавају протест и незадовољство третманом у затвору.

Када је дисциплинско кажњавање у питању, показало се да је број дисциплинских казни повезан са посматраним облицима рецидива, као и да је заступљеније код пенолошких рецидивиста. Велики проценат испитаника обухваћених овим истраживањем није било ниједном дисциплински кажњавано (63%). Међутим, од

укупног броја дисциплински кажњаваних осуђеника (37%), велики је проценат оних који припадају групи пенолошких рецидивиста.

Резултати овог истраживања могу се објаснити резултатима претходних, у којима се показало да неправилна примена казне доводи до фрустрација, конфликта и негативног ефекта на личност осуђеника у целини и да се често доводи у везу и са рецидивом учиниоца кривичног дела. У прилог томе иду и истраживања која показују да се неадекватан третман осуђеника, у шта спада и метод награде и казне, доводи у везу са повратом осуђеног лица вршењу кривичног дела (Altschuler & Brash, 2004; DeLisi & Conis, 2013; Johnson, 1978; Khodayarifard, Shokoohi-Yekta & Hamot, 2010). Због тога је важно да се, приликом кажњавања, узме у обзир и њена сврха (што је, свакако, ресоцијализација осуђеника), те је најповољније примењивати је индивидуално.

Показало се и да је дисциплинско кажњавање веома важно средство очувања реда и мира у казним установама, а самим тим и формалног система. Такође, дисциплинско кажњавање представља облик и средство третмана преваспитања, те је посебно значајно за процес ресоцијализације. У истраживањима се показало да се број дисциплинских казни значајно повећао, али да се повећао и број пенолошких повратника (Извештај о стању у установама за извршење кривичних санкција, 2016). У наведеном извештају постоји податак да се у казнено-поправним заводима у великој мери не остварује сврха кажњавања, стога је стопа рецидива и даље висока. У прилог томе иде и страно истраживање које показује да неадекватне санкције могу да изазову контраефекат на осуђенике, што за последицу има поврат осуђеног лица (Bonta, 1997). Свакако да дисциплинско кажњавање има сврху, а то је пре свега очување реда и мира у затворским установама, међутим, потребна је обазривост приликом одређивања казне осуђеном лицу. Чини се да је потребно обратити пажњу на више аспеката, када је кажњавање у питању, јер неадекватна казна може да изазове контраефекат. Довођење дисциплинског кажњавања у везу са пенолошким рецидивом, свакако се може објаснити чињеницом да су пенолошки рецидивисти често незадовољнији затворским третманом услед „ускраћених погодности“ које имају лица која су први пут на извршењу казне затвором. Незадовољство рецидивиста често прелази у бунт, што за последицу има кажњавање истих.

Конзумирање, односно, количина и злоупотреба алкохола заступљеније је, такође, код пенолошких у односу на кривично-правне рецидивисте. О наведеној варијабли је

већ било речи у оквиру дискусије, стога овај део рада неће бити фокусиран на исту варијаблу.

Истраживање потврђује хипотезу и у том аспекту да је број почињених кривичних дела повезан са пенолошким рецидивом, односно да су више кривичних дела починили пенолошки у односу на кривично-правне рецидивисте. У томе свакако иде прилог и чињеница да је претходна осуђиваност у већем проценту заступљена код пенолошких рецидивиста.

Ако се изузме условна осуда као санкција која је, према резултатима овог истраживања, у једнаком проценту заступљена и код кривично-правних и код пенолошких рецидивиста, све остале криминолошке карактеристике које су издвојене као фактори повезани са рецидивом, у највећем проценту заступљене су код осуђеника који припадају категорији пенолошких рецидивиста.

Додатно, крађа као кривично дело је једино дело које раздваја пенолошке рецидивисте од кривично-правних. Ови налази јесу у складу са тиме да се крађа понавља у више од 40% случајева (Мацановић и Надаревић, 2014; Милутиновић, 1988; Скакавац, 2014) и то највише под утицајем алкохола (Desjardins & Hotton, 2004; Rehn, Room & Edwards, 2001; Тиричин, 1962, према Жуковић-Палијан, 2014; Wiley & Weisner, 1995). Имајући у виду и низак социоекономски статус, као и његову повезаност са рецидивизмом (Agnew, 1999; Allen, 1996; Currie, 1996; Freeman, 1987; Lievore, Scalora, Garbin, Baron, & Straus, 1987, према Лукић, 2015; Скакавац, 2009; 2014) која је добијена и у овом истраживању, ови резултати нису зачуђујући. Једна од додатних детерминанти која је окарактерисала ово истраживање јесте и то да су испитаници у Окружном затвору у Суботици осуђени на казну затвором до годину дана, што директно указује на то да су починоци извршили кривична дела која подлежу краћим санкцијама. Стога се крађа, потенцијално јавља и као артефакт овог истраживања, с обзиром на то да више од половине испитаника наводи крађу као узрок добијања казне затвором.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Рецидивизам или поврат сматра се негативном друштвеном појавом и представља тенденцију лица које је починило кривично дело да поново почини исто или различито кривично дело. Као негативна друштвена појава поврат је, кроз историју, тумачен у разним теоријама у којима су теоретичари износили претпоставке који су то кључни фактори повезани са овом негативном појавом. Поврат се спомиње још у старим историјским списима и налази се у Законодавствима потеклих још од Римског царства, и раније. Све ово указује на чињеницу да поврат није нека нова појава у друштву и може се рећи да су и криминал и рецидив настали кад и друштво.

Данас се са појмом поврата доводи у везу широк спектар различитих, друштвено неприхватљивих понашања, односно, делинквентних и тежих облика криминалног понашања.

Проблем поврата у криминолошком и пенолошком смислу истиче значај не само обима, него и врсте криминалитета. Социјална слика повратништва и врста кривичних дела указују на изузетно важне чиниоце феноменологије и етиологије криминалитета, као и на одређене пенолошке проблеме. Посматрајући са тог аспекта, поврат криминолошки указује на неколико битних чињеница. Прва од њих је да је показано да се обим рецидива у криминалитету креће чак и до 80%, што много говори о значају ове појаве. Друго, поврат својом присутношћу у неким облицима (имовински, привредни и организовани криминалитет) указује на заступљеност професионалности у криминалној оријентацији делинквентне популације. Значај поврата огледа се и у чињеници да иницира стручне и теоријске закључке о узрочности појединих видова (сексуални деликти, саобраћајна делинквенција). Најзад, веома је битан и његов пенолошки значај, јер указује на оправданост и примереност криминално-политичке оријентације, тј. на одговарајућу казнену политику (изрицање примерених казних санкција, врста и висине) и методе преваспитавања у процесу ресоцијализације.

Поред наведених констатација које указују на криминолошко-пенолошки значај рецидивизма, може се рећи да је, у криминалној феноменологији, рецидивизам реална појава која, поред елемената кривичноправне дефиниције, указује и на објективно стање угрожености друштва од неке врсте криминалитета. Поврат може да укаже и на

криминалне способности и социјалне прилагодљивости учиниоца кривичног дела, а самим тим и на постојање одређеног степена опасног стања.

У феноменолошком смислу, може се рећи да је рецидивизам карактеристичнији за кривична дела која су израженијег степена професионализације, попут имовинских деликата, кривичних дела организованог криминалитета и преваре, док у етиолошком указује на елементе узрочности.

Када је у питању став о строжем кажњавању рецидивиста, речено је да се, кроз историју, различито гледало на популацију рецидивиста. У неким разматрањима постоје ставови да су то лица са „посебним особинама личности“ склона извршењу кривичних дела, те су законодавства у складу са тим, настојала да их строже кажњавају у односу на примарне учиниоце кривичних дела. И данас постоји став да се рецидив узима као отежавајућа околност приликом одмеравања казне учиниоцу кривичног дела. У складу са тим, криминолошке индикације рецидивизма иницирале су одговарајуће кривичноправне институте регулације у смислу строжег кажњавања код поновљеног кривичног дела. Овакав став се изводи из криминолошке чињенице интензитета асоцијалне свести извршиоца, односно, његове упорности у криминалној оријентацији. Дакле, при процесирању кривичних дела учињених од стране повратника, нема никакве друге кривичноправне околности у односу на дело првопреступника, већ само третман личности, која сама по себи представља већи степен опасности од примарних делинквената. Раније криминална каријера код поновних деликата представља изражену криминалну склоност, тенденцију и спремност на поврат.

Приликом анализирања поврата са пенолошког становишта, говори се о постојању могућих врста узрочних фактора и неадекватној друштвеној реакцији која подразумева непримерен избор кривичне санкције или неадекватан третман превапитања и неуспеле процесе ресоцијализације. Као један од пенолошких фактора рецидива наводи се и неадекватан постпенални третман, што подразумева ограничене могућности интеграције бивших осуђеника у друштво.

Поред наведеног значаја поврата и чињенице да се многи теоретичари и истраживачи баве овом проблематиком важно је истаћи да је проблем поврата и даље већи и засуљенији код одраслих особа у односу на малолетне делинквенте, али је исто тако важно и навести да је и код једних и код других стопа поврата, према многобројним истраживањима, из године у годину све већа.

Према најширем схватању овог појма може се рећи да је то друштвени феномен чије прецизно дефинисање зависи од тога да ли се поврат посматра са кривичноправног, криминолошког или пенолошког аспекта. Већ је наведено неко опште одређење поврата, међутим, треба подсетити и на дефинисање ове негативне друштвене појаве са наведених становишта. Поврат у кривичноправном смислу подразумева поновно извршење кривичног дела од стране лица које је већ било правоснажно осуђено за кривично дело. У оквиру ове дефиниције разликује се општи и специјални поврат. Општи поврат подразумева поновно извршење било ког кривичног дела после осуде за раније извршено кривично дело, док специјални поврат подразумева поновно извршење истог кривичног дела после раније осуде за то кривично дело. Теорија кривичног права и кривични закони појединих земаља, разликују тзв. вишеструки поврат, које постоји када лице више пута чини кривична дела указујући тиме на постојање склоности и навике за вршење истих или различитих кривичних дела. Према кривичном законнику Републике Србије (члан 55) поврат постоји када лице после издржане, застареле или опроштене казне, или ослобођења од казне, по протеклу рока за опозивање условне осуде или после изречене судске опомене поново изврши кривично дело. Пенолошка дефиниција полази од поновног издржавања казне затвора учиниоца кривичног дела у казненој или другој установи ради извршења кривичне санкције институционалног карактера за дело које је учинио после издржане казне за претходно кривично дело. Према овој дефиницији, рецидивиста је лице које је већ боравило у установи за извршење кривичне санкције због раније извршеног кривичног дела и које због новог извршења кривичног дела поново долази у исту или другу установу. Рецидивизам у пенолошком смислу показује да изречена казна и примењен третман за раније извршено кривично дело нису дали позитивне резултате у погледу преваспитања и ресоцијализације.

Ако се узме у обзир податак да је стопа поврата из године у годину све већа и да се не знају прецизни подаци о правом проценту повратништва у криминалитету, већ се претпоставља да је његов удео изузетно висок, поставља се питање шта тек онда могу да очекују генерације у наредним годинама и деценијама?

Са развојем друштва дошло је до развоја и напретка технологије и, може се рећи, да је човек већ увелико доминирао на пољу технолошког развоја. Ипак, овај вид развоја свакако да има и да ће, све више, имати утицаја на криминалитет. Човек је и до данас

производио мали број ствари за добробит човечанства, а већи део против самога себе. Зато се оправдано и рађа сумња: да ли ће се научна достигнућа окренути против самог човека и да ли ће њима човек моћи да влада?

Давање прогнозе у овом аспекту је веома незахвално, али су футуролози који се баве овом проблематиком у својим мишљењима веома подељени. Тако, једни сматрају да ће број извршилаца кривичних дела опасти и да ће то махом бити криминалне радње мање друштвене опасности. Класични имовински деликти неће ишчезнути, што ће у сваком случају зависити од животног стандарда будућих друштвених система. Када је реч о насилничком криминалитету, прогнозира се да ће и он и даље постојати, али сада као последица биолошких абнормалности. Свакако да ће биогенетика бити у стању да врло рано разоткрива евентуалне криминалне тенденције код потенцијалних насилника и адекватним медикаментима утиче на промене у њиховом понашању. Тврди се да ће овакве медикаментне терапије потпуно искоренити овакав облик криминалних радњи.

Сматра се да ће се и на плану репресивне психијатрије, створити услови за политичко-полицијску делатност, уз могућу злоупотребу медицине, када је у питању болест и криминалитет (непоправљиви рецидивисти), што ће чинити репресивну психијатрију. Посматрајући ставове и размишљање ове, прве групе футуролога, свет у будућности делује и те како утопијски.

Друга група футуролога, опет, има другачије мишљење. Ова група тврди да ће професионални криминалитет бити савршенији и достићи врло савршено организоване форме у духу будућег времена. Посебно се указује на пораст тероризма, али истовремено, ова група футуролога не пориче да ће генетска контрола моћи да утиче на поједине психокарактеристике преступника.

Криминалитет ће, у будућности, добити нове форме, посебно онај компјутерски, па ће и методи разоткривања морати да постану ефикаснији. Апсолутне заштите од криминалних радњи никада није било, а претпоставља се да је никада неће ни бити. Стога је засигурно неће бити ни на пољу компјутерског криминалитета. Сасвим је могуће да ће се ова врста криминалитета ублажити и применом адекватних мера заштите, свести на минимум. Међутим, сигурно је да тај циљ није лако постићи.

Адекватно смањење криминалних радњи у смислу целокупне превенције биће сасвим могуће, јер ће се конкретне полицијске мере заснивати на сазнањима превентивних истраживања. У складу са тим, футуролози сматрају да ће, сада већ

неопходна виктимолошка, феноменолошка и етиолошка истраживања, обухватати и испитивање појаса „тамне бројке криминалитета“, криминографију, организације и начин живота преступника, и томе слично. Највероватније је да се будуће савремено друштво неће устручавати и од критичког преиспитивања важећих норми кривичног права, а сам темпо модернизације на свим нивоима тераће их на то. Превенција ће бити озакоњена, а криминалистичка статистика постаће саставни део будућих криминалистичких инстутута и полицијске превентивне оперативе, која ће према егзактним показатељима бити у простору и времену пре извршиоца криминалне радње.

Најзад, сматра се да ће кривични поступак у целини морати коначно да се окрене ка личности извршиоца, поштујући индивидуалност, почев од истраге, оптужбе, преко пресуде до издржавања казне. У складу са тим, криминалистичке евиденције ће бити, не само компјутеризоване као што су сада, већ ће се преносити путем сателита, а сарадња међу регионима света постаће блиска, како на пољу репресије, тако и на пољу превенције.

5. ПРЕПОРУКЕ ЗА БУДУЋА ИСТРАЖИВАЊА

Ово истраживање бавило се једном веома сложенем тематиком. У настојању да се утврди који су то социодемографски и криминолошки фактори који се налазе у релацији са рецидивом осуђених лица, дошло се до закључака који се поклапају са многобројним резултатима домаћих и страних истраживања. Међутим, на овом пољу остаје још много простора за будућа истраживања. Пре свега, резултати овог истраживања указују на то да су пенолошки рецидивисти популација која је „заступљенија“ у казнено-поправним институцијама, у односу на кривичноправне рецидивисте. Одговор који се може дати на основу свега до сада наведеног јесте, да сама чињеница да је лице осуђено на казну затвора оставља неки „траг“ на осуђеника, али и на његову непосредну околину. Неоспорно је да ће чињеница да је особа провела неко време у затвору, на неки начин „кочити“ исту да у будућности пронађе посао, да се социјализује и да је друштво прихвати.

Оно што је такође важно, а чиме се ово истраживање није бавило, јесте затворски третман и начин на који се спроводи. Стога, испитивање ефекта затворског третмана на починиоца кривичног дела, могла би бити веома интересантна тема за будућа истраживања. Она не би, засигурно, била прва у том пољу, али би допринела детаљнијем испитивању мера и метода које се спроводе у затворима, као и испитивању стопе рецидива.

Ако се пође од социодемографских карактеристика испитиваних у овом истраживању као фактори повезани са рецидивом осуђеника показали су се запослење, образовање, социоекономски статус, комуникација са сродницима и посете сродника. Од великог би значаја било покренути пројекте који ће се озбиљно бавити укључивањем бивших осуђеника у друштвену заједницу. То би значило да је потребно укључити низ институција које би се бавиле постпеналном заштитом и ресоцијализацијом бивших осуђеника. Центри за социјални рад до сада су били укључени као једна од институција постпеналне заштите, пружајући бившим осуђеницима једнократну новчану помоћ. Међутим, поставља се питање да ли је то добар начин постпеналне заштите? Пружити једнократну помоћ бившем осуђенику који је изашао из затвора и налази се у процесу ресоцијализације, а поред тога имати неуређен систем када је запослење истих у питању, веома је бесмислено. Али, чини се да држава, с обзиром на генерално ниску стопу запослења, нема бољу алтернативу у

овом моменту. У истраживању је показано да је ниво образовања повезан са стопом рецидива. Међутим, овакав налаз не треба посматрати „црно-бело“, јер не значи да ће свака особа која је нижег образовања, бити починилац кривичног дела. Оно што је препорука за будућа истраживања и рад са осуђеницима у затворским установама, јесте да истраживања врше на пољу испитивања мотивације осуђеника, још док су у затворским установама, као и на пољу образовања истих. Јер, истраживања наведена у раду која се баве управо овом тематиком, показала су да су осуђеници изузетно мотивисани да „попуне празнине“ у свом образовању. Образовање осуђеника на казну затвора, могло би утицати на повећање свести о томе шта је заправо криминал и „криминални животни стил“, а какав би живот могао бити уз образовање и запослење.

Резултати овог истраживања показали су да је комуникација са породицом много значајнији фактор од саме чињенице да ли је осуђено лице на казну затвора ожењен, разведен, удовац, да ли има деце или их нема. Ово није ни мало нелогичан налаз, стога су препоруке за будући рад са осуђеним лицима на казну затвора, сарадња сродника са осуђеником, али и са институцијама укљученим у постпеналну заштиту, ради успешне ресоцијализације након изласка из затвора. Социоекономски фактор показао се такође битним и повезаним са рецидивом осуђеника. Међутим, и такве резултате треба гледати са опрезом, јер не значи да је свако лице ниског социоекономског статуса, учинилац кривичног дела. Како је наведени фактор повезан са рецидивом, већ је објашњено у истраживању.

Када су у питању криминолошке карактеристике, значајним су се показале насилно понашање у затворским установама, дисциплинско кажњавање и број дисциплинских казни, конзумирање алкохола и количина алкохола, санкција, број учињених кривичних дела и претходна осуђиваност.

У овом истраживању испитивана је повезаност дисциплинских казни и броја истих са рецидивом осуђених лица и резултати су показали да су, пенолошки рецидивисти махом склонији непрописном понашању у затвору у односу на кривичноправне. Препоруке за даља истраживања јесу испитати какав ефекат имају награде на осуђенике. Конзумирање и количина алкохола показали су се значајним факторима, међутим, ово истраживање није се бавило испитивањем процента осуђеника који су починили кривично дело под дејством алкохола, али се није бавило ни испитивањем особа зависника од алкохола.

Број учињених кривичних дела и претходна осуђиваност, такође су фактори повезани са рецидивом осуђених лица. Ово истраживање је обухватило и чињеницу за које је кривично дело осуђеник осуђен на казну затвора, али су препоруке за будућа истраживања да се овај фактор узме у обзир у широј популацији затвореника, како би се могло проценити која популација осуђеника је најзаступљенија у затворима (учиниоци кривичних дела насилног карактера, имовинских деликата и слично). Наиме, овакви резултати упућују на смањену варијабилност врсте кривичног дела, с обзиром на то да је више од 50% свих испитаника починило ово дело. Селектовањем испитаника у будућим истраживањима потребно је обухватити у ширем дијапазону и друга дела, и то у већој размери, или бар приближној размери са осталим кривичним делима. Налази овог истраживања могу да се интерпретирају чак и у контексту само осуђених лица која су починила крађу, те је стога невалидно закључивати о криминолошким и социодемографским карактеристикама свих осуђеника чији је пропорционални удео у укупном узорку доста нижи од испитаника који су починили крађу.

Најзад, када су санкције у питању, процењено је да је највећи проценат осуђеника већ био осуђен на казну затвора. У раду су већ наведена истраживања која су се бавила ефектом затворске казне, односно, релацијама ове казне са рецидивом. Препоруке за будућа истраживања јесу испитати да ли је дужина затворске казне повезана са рецидивом осуђеника и на који начин.

Социодемографски и криминолошки фактори који се нису показали значајним, односно, који нису доведени у везу са рецидивом осуђеника су старост, старост када је учињено прво кривично дело, место становања, брачни статус, деца, конзумирање наркотика и количина. И када су наркотици у питању, изостављена је чињеница да ли су испитаници само конзумирали дрогу или су исти зависници и да ли су у тренутку учињења кривичног дела били под дејством наркотика.

Поред свега наведеног, препорука је испитати и породичне односе осуђеника (да ли је у породици неки члан учинилац кривичног дела, да ли је био у затвору, да ли је било насиља у породици, да ли су чланови породице конзумирали алкохол и наркотице, да ли су зависници...). Обзиром на то да се ово истраживање није бавило личношћу осуђеника, веома је важно за даља истраживања да узму у обзир и проучавање осуђеника на пољу психологије личности, како би им се у складу са тим, између осталог, прилагодио третман у затворским установама.

Све ово, до сада наведено, препоруке су за будућа истраживања, али и за практичан рад са „познатим“ учиниоцима кривичних дела. Међутим, остаје отворено питање шта је са „тамном стопом криминалитета“, односно, са учиниоцима кривичних дела која никада нису и/или неће бити откривена.

6. ЛІТЕРАТУРА

- Abbey, A. (2002). Alcohol-Related Sexual Assault: A Common Problem among College Students. *Journal of Studies on Alcohol Supplement, 14*, 118-128.
- Abrifor, C. A., Atere, A. A., & Muoghalu, C. O. (2012). Gender differences, trend and pattern recidivism among inmates in selected Nigerian prisons. *European Scientific Journal, ESJ, 8*(24).
- Adams, K. (1992). Adjusting to Prison Life. *Crime and Justice, 16*, 275-359.
- Adler, H., & Lidberg, L. (1995). Characteristics of repeat killers in Sweden. *Criminal behaviour and mental health, 5*(1), 9-13.
- Agnew, R. (1999). Why do criminals offend: a general strain theory of crime and delinquency. U: Francis, T., Cullen & Agnew, R. (Eds.), *Criminological Theory: Past to Present (pp. 125-156)*. Los Angeles: Roxbury Press.
- Akers, R. L. (1985). *Deviant behavior: A social learning approach*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Allen, R. C. (1996). Socioeconomic conditions and property crime: a comprehensive review and test of the professional literature. *American Journal of Economics and Sociology, 55* (5), 293-308.
- Altschuler, D.M., & Brash, R. (2004). Adolescent and teenage offenders confronting the challenges and opportunities of reentry. *Youth Violence and Juvenile Justice, 2* (1), 72-87.
- Anderson, P., & Anderson, P. (2006). Global use of alcohol, drugs and tobacco. *Drug and alcohol review, 25*(6), 489-502.
- Andrews, D. (1989). Recidivism Is Predictable and Can Be Influenced: Using Risk Assessments to Reduce Recidivism. *Forum of Corrections Research Risk Assessment and Prediction, 1* (2), 11-17.
- Andrews, D. A., Bonta, J., & Hoge, R. D. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal justice and Behavior, 17*(1), 19-52.
- Andrews, D.A., & Bonta, J. (1994). *The psychology of criminal conduct*. Cincinnati, OH: Anderson.

- Andrews, D.A., & Dowden, C. (2007). The Risk-Need-Responsivity Model of assessment and human service in prevention and corrections: Crime-prevention jurisprudence. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 49 (3), 439–464.
- Andrews, D.A., Bonta, J., & Wormith, J.S. (2011). The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention? *Criminal Justice and Behavior*, 38 (7), 735–755.
- Andrews, D.A., Bonta, J., & Wormith, S.J. (2006). The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime and Delinquency*, 52 (3), 7–27.
- Arboleda-Flores, J. (1994). *An epidemiological study of mental illness in a remanded population and the relationship between mental condition and criminality*. Calgary: University of Calgary.
- Archwamety, T., & Katsiyannis, A. (1998). Factors related to recidivism among delinquent females at a state correctional facility. *Journal of Child and Family Studies*, 7(1), 59-67.
- Baan, R., Straif, K., Grosse, Y., Secretan, B., El Ghissassi, F., Bouvard, V., ... & WHO International Agency for Research on Cancer Monograph Working Group. (2007). Carcinogenicity of alcoholic beverages, *Lancet Oncology*, 8, 292-293.
- Baltieri, D. A., & Andrade, A. G. D. (2008). Comparing serial and nonserial sexual offenders: alcohol and street drug consumption, impulsiveness and history of sexual abuse. *Revista Brasileira de Psiquiatria*, 30(1), 25-31.
- Barnes, J. C., Beaver, K. M., & Boutwell, B. B. (2011). Examining the genetic underpinnings to Moffitt's developmental taxonomy: A behavioral genetic analysis. *Criminology*, 49(4), 923-954.
- Beck, A. J., & Mumola, C. J. (1999). *Prisoners in 1998*. Washington, DC: US Department of Justice, Office of Justice Programs.
- Beck, A., & Shipley, B. (1989). Recidivism of prisoners released in 1983 (Bureau of Justice Statistics, Special Report). Washington, DC: U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
- Beck, J. L., & Hoffman, P. B. (1976). Time Served and Release Performance: A Research Note. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 13 (3), 127-132.
- Beck, K. H., Rauch, W. J., Baker, E. A., & Williams, A. F. (1999). Effects of ignition interlock license restrictions on drivers with multiple alcohol offenses: a randomized trial in Maryland. *American Journal of Public Health*, 89(11), 1696-1700.

- Becker, G. (1974). A Theory of Social Interactions. *Journal of Political Economy*, 82 (6), 1063-1093.
- Benson, B.L., Rasmussen, D.W., & Zimmerman, P.R. (2001). *The impact of alcohol control policies on the incidence of violent crime: summary*. U.S. Department of Justice.
- Bernburg, J. G. (2002). Anomie, social change and crime. A theoretical examination of institutional-anomie theory. *British Journal of Criminology*, 42(4), 729-742.
- Blackman, D. (1995, November). *Punishment: An experimental and theoretical analysis*. In J. McGuire & B. Rowson (Eds.), *Does punishment work?* Proceedings of a conference held at Westminster Central Hall, London, UK.
- Blumstein, A., & Larson, R. C. (1971). Problems in modeling and measuring recidivism. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 8(2), 124-132.
- Bonta, J. (1997). Predicting adult offender recidivism. *Correctional Research and Development*, 2 (2), 1-3.
- Bonta, J., Law, M., & Hanson, K. (1998). The prediction of criminal and violent recidivism among mentally disordered offenders: a meta-analysis. *Psychological bulletin*, 123(2), 123.
- Borduin, C. M., Mann, B. J., Cone, L. T., Henggeler, S. W., Fucci, B. R., Blaske, D. M., & Williams, R. A. (1995). Multisystemic treatment of serious juvenile offenders: long-term prevention of criminality and violence. *Journal of consulting and clinical psychology*, 63(4), 569.
- Bouchery, E. E., Harwood, H. J., Sacks, J. J., Simon, C. J., & Brewer, R. D. (2011). Economic costs of excessive alcohol consumption in the US, 2006. *American journal of preventive medicine*, 41(5), 516-524.
- Branham, L.S. (1992). *The Use of Incarceration in the United States: A Look at the Present and the Future*. SAD: American Bar Association- Criminal Justice Section.
- Brewster, D.R., & Sharp, S. (2002). Educational Programs and Recidivism in Oklahoma: Another Look, *The Prison Journal*, 82 (3), 314-334.
- Brochu, S., Cournoyer, L.G., & Motiuk, L. (1999). Drugs, alcohol and crime: patterns among Canadian federal inmates. *Bulletin on Narcotics*, 51 (2), 57-70.
- Brown, S. L. (2000). Cost-effective correctional treatment. *Forum on Corrections Research*, 12 (2), 35-51.

- Bucholz, K. K., Heath, A. C., & Reich, T. (1996). Can we subtype alcoholism? A latent relatives of alcoholics in a multicenter family study of alcoholism. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 20, 1462-1471.
- Budd, T. (2003). *Alcohol-related assault: findings from the British Crime Survey Home*. London: Home Office, Research Development and Statistics Directorate.
- Calhoun, A. (2013). Introducing restorative justice: re-visioning responses to wrongdoing: restorative justice asks us to re-vision how we define wrongdoing and the processes we use to right the wrong. *The Prevention Researcher*, 20(1), 3-7.
- Calhoun, C. (2002). *Dictionary of the social sciences*. Oxford University Press on Demand.
- Callan, V., & Gardner, J. (2007). The role of VET recidivism in Australia. In S. Dawe (Ed.), *Vocational Education and Training for Adult Prisoners and Offenders in Australia: Research Readings* (pp. 34-46). Adelaide, Australia: National Centre for Vocational Education Research.
- Campbell, A., & Muncer, S. (1994). Men and meaning of Violence; J.Archer (Eds.), *Male Violence*. New York: Routledge, London.
- Canino, G. J., Bravo, M., & Ramirez, R. (1999). The Spanish Alcohol Use Disorder and Associated Disabilities Interview Schedule (AUDADIS): Reliability and concordance with clinical diagnoses in a Hispanic population. *Journal of Studies on Alcohol*, 60 (2), 790-799.
- Capaldi, D. M., & Patterson, G.R. (1996). Can Violent Offenders be Distinguished from Frequent Offenders: Prediction from Childhood to Adolescence. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 33 (2), 206-231.
- Carpenter, C. (2003). *Does heavy Acohol use cause Crime? Evidence from Underage Drunk Driving Laws*. University of Michigan: Robert Wood Johnson Scholar in Health Policy.
- Cartier J., Farabee D., & Prendergast M.L. (2006). Methamphetamine use, self-reported violent crime, and recidivism among offenders in California who abuse substances. *J Interpers Violence*, 21, 435-445.
- Cattaneo, L. B., & Goodman, L. A. (2003). Victim-reported risk factors for continued abusive behavior: Assessing the dangerousness of arrested batterers. *Journal of community psychology*, 31(4), 349-369.

- century. In M. Tonry (Ed.), *Crime and justice: A review of research* Vol. 23 (pp. 1-42). Chicago,
- Chalub, M., & Telles, L.E.B. (2006). Alcohol, drugs, and crime. *Rev Bras Psiquiatria*, 28 (2), 69-73.
- Chappell, C. (2003). *Post-Secondary Correctional Education and Recidivism: A Meta-Analysis of Research Conducted 1990-1999*. Cincinnati: University of Cincinnati.
- Cho, R. M., & Tyler, J. (2013). Does Prison-Based Adult Basic Education Improve Postrelease Outcomes for Male Prisoners in Florida. *Crime & Delinquency*, 59 (7),975-1005.
- Cho, R., & Tyler, J. (2008). *Prison-based Adult Basic Education (ABE) and Post –release Labor Market Outcomes*. Washington:Reentry Roundtable on Education.
- Chockalingam, K. (1983). Recidivism among adult offenders. *The Indian Journal of Social Work*, XLIV(1), 81-86.
- Clemmer, D. (1940). The Prison Community. *International Annals of Criminology*, 28 (1), 135-150.
- Cloninger, C. R., Reich, T., & Guze, S. B. (1978). Genetic-environmental interactions and antisocial behavior. *Psychopathic behavior: Approaches to research*, 225-237.
- Cobbina, J. E., Huebner, B. M., & Berg, M. T. (2012). Men, women, and postrelease offending: An examination of the nature of the link between relational ties and recidivism. *Crime & Delinquency*, 58(3), 331-361.
- Cooke, D.J., Wozniak, E., & Johnstone, L. (2008). Casting light on prison violence inScotland: evaluating the impact of situational risk factors. *Criminal justice and behavior*, 35 (8), 1065-1078.
- Corn, R., & McCorkle (1964). *Criminology and Psihology*. New York: Criminology.
- Cottle, C. C., Lee, R. J., & Heilbrun, K. (2001). The prediction of criminal recidivism in juveniles: A meta-analysis. *Criminal justice and behavior*, 28(3), 367-394.
- Coyle, W. J. (1987). *Libraries in Prisons: A Blending of Institutions*. USA:Greenmood press.
- Cromdal, J. (2006). Socialization, *Encyclopedia of Language & Linguistics* (Vol. 11, pp. 462–466). North Holland: Elsevier Ltd.
- Cronin, J. (2011). *Prison Education Programs Reduce Inmate Prison Return Rate, Study Shows*. Canada: Institute for the Humanities Simon Fraser.

- Cunningham, M. D., & Sorensen, J.R. (2007). Nothing to lose? A comparative examination of prison misconduct rates among life-without-parole and other long-term high-security inmates. *Criminal justice and behavior*, 33 (6), 683-705.
- Cunningham, M.D., Sorensen, J. R., & Reidy, T.J. (2005). An actuarial model for assessment of prison violence risk among maximum security inmates. *Assessment*, 12, 40-49.
- Currie, E. (1996). Missing pieces: notes on crime, poverty, and social policy. *Critical Criminology*, 7 (2), 37-52.
- Cusson, M., & Pinsonneault, P. (1986). The Decision to Give Up Crime. In D.B. Cornish & R.V. Clarke (Eds.), *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*. *Journal of Criminal Justice*, 7 (2). 72-82.
- Davis, L., Bozick, R., Steele, L. J, Saunders, J., & Miles, J. (2013). *Evaluating the Effectiveness of Correctional Education: A Meta Analysis of Programs that Provide Education to Incarceration Adults*. Bureau of Justice Assistance, U.S.: Department of Justice, Rand Organization.
- Deehan, A. (1999). *Alcohol and Crime: Taking stock*. *Crime Reduction Research Series Paper 3*. London: Home Office-Policing and Reducing Crime Unit Research, Development and Statistic Directorate.
- DeJong, C. (1997). Survival analysis and specific deterrence: Integrating theoretical and
- DeLisi, M., & Conis, J.P. (2013). *American corrections: Theory, research, policy and practice*. USA: Cathleen Sether.
- DeLisi, M., & Conis, P.J. (2008). *Violent offenders: Theory, Research, Public Policy and Practice*. USA: Jones & Bartlett Publishers.
- DeMaris, A., & Jackson, J. K. (1987). Batterers' reports of recidivism after counseling. *Social Casework*, 13, 2, 123-132.
- Dembo, R., Schmeidler, J., Nini-Gough, B., Sue, C. C., Borden, P., & Manning, D. (1998). Predictors of recidivism to a juvenile assessment center: A three year study. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 7(3), 57-77.
- Desjardins, N., & Hotton, T. (2004). *Trends in Drug Offences and the role of Alcohol and Drugs in Crime*. Statistics Canada-Catalogue 24 (1), 85-101.
- Desjardins, N., & Hotton, T. (2004). Tendances des infractions relatives aux drogues et rôle de l'alcool et des drogues dans la perpétration d'infractions. *Bulletin Juristat*, 24(1), 1-24.

- Dimitrijević Vavan, J. i Stevković, Lj. (2012). Alkohol kao kriminogeni faktor (Alcohol as criminogenic factor). *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 31, 1, 241-258.
- Donker, A. G., Smeenk, W. H., Laan, P. H., & Verhulst, F. C. (2003). Individual stability of antisocial behavior from childhood to adulthood: Testing the stability postulate of Moffitt's developmental theory. *Criminology*, 41(3), 593-609.
- Durham, J.L. (1996). *Crime in America*. Santa Barbara, CA : ABC-CLIO
- Durose, M.R., Cooper, A. & Snyder, H.N (2014). *Recidivism of Prisoners Released in 30 States in 2005: Patterns from 2005 to 2010*. USA: U.S. Department of Justice.
- Durose, R. M., Cooper, D. A., & Snyder, N. H. (2014). *Recidivism of prisoners released in 30 states in 2005: Patterns from 2005 to 2010*. Washington, DC: Bureau of Justice Statistics.
- Duwe, G. (2010). Prison-based chemical dependency treatment in Minnesota: An outcome evaluation. *Journal of Experimental Criminology*, 6(1), 57-81.
- Duwe, G., & Clark, V. (2014). The Effects of Prison-Based Educational Programming on Recidivism and Employment. *The Prison Journal*, 94 (4), 454-478.
- Eagly, A. (1987). *Полне разлике у социјалном понашању: Анализа улоге друштва*. Hillside, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Eagly, A.H., & Steffen, V.J. (1986). Полови и агресивно понашање: метааналитички преглед социјалне психолошке литературе. *Психолошки билтен*, 100 (3), 309-384.
- Edwards, G. (1986). The Alcohol Dependence Syndrome: A concept as stimulus to enquiry. *British Journal of Addiction*, 81 (3), 171-183.
- Eitle, D. (2005). The moderating effects of peer substance use on the family structure–adolescent substance use association: Quantity versus quality of parenting. *Addictive behaviors*, 30(5), 963-980.
- Elliot, M. (1962). *Злочин у савременом друштву*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Ellwood, C. (1912). Lombroso's Theory of Crime. *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology*, 2 (5), 716-723.
- empirical models of recidivism. *Criminology*, 35, 561-575.

- Engels, R., Vermult, A., Dubas, J., Bot, S., & Gerris, J. (2005). Long-term Effects of Family Functioning and Child Characteristics on Problem Drinking in Young Adulthood. *European Addiction Research, 11* (1), 301-324.
- English, D.R., Holman, C.D.J, Milne, E., Hulse, G., & Winter, M.G. (1995). *The quantification of drug caused morbidity and mortality in Australia, 1995* eds. Canberra: Commonwealth Department of Human Services and Health.
- Fabelo, T. (1995). *Testing the case for more incarceration in Texas: The record so far.*
- Farabee, D., Hser, Y. I., Anglin, M. D., & Huang, D. (2004). Recidivism among an early cohort of California's Proposition 36 offenders. *Criminology & Public Policy, 3*(4), 563-584.
- Farrall, S., Godfrey, B., & Cox, D. (2009). The role of historically-embedded structures in processes of criminal reform: A structural criminology of desistance. *Theoretical Criminology, 13*(1), 79-104.
- Farrington, D. P. (1998). *Individual differences and offending. U: M. Tonry (Ed.), The handbook of crime and punishment (pp. 125–142).* New York: Oxford University Press.
- Farrington, D. P., Coid, J. W., & West, D. J. (2009). The development of offending from age 8 to age 50: Recent results from the Cambridge Study in Delinquent Development. *Monatsschrift fur Kriminologie und Strafrechtsreform, 92*(2-3), 160-173.
- Fazel, S., & Danesh, J. (2002). Serious mental disorder in 23 000 prisoners: a systematic review of 62 surveys. *The lancet, 359*(9306), 545-550.
- Fazel, S., & Wolf, A. (2015). A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: current difficulties and recommendations for best practice. *PloS one, 10*(6), e0130390.
- Fazel, S., Bains, P., & Doll, H. (2006). Substance abuse and dependence in prisoners: a systematic review. *Addiction, 101*(2), 181-191.
- Fergusson, D.M., & Horwood, L.J. (2000). Alcohol abuse and crime: A fixed effects regression analysis. *Addiction, 95* (10), 1525-1536.
- Figueredo, A. J., Gladden, P. R., & Hohman, Z. (2011). The evolutionary psychology of criminal behavior. *Applied evolutionary psychology, ed. SC Roberts. Chapt, 13*, 201-221.

- Filipović-Đurđević, D., Zdravković, S. (2013). Uvod u kognitivne neuronauke. Zrenjaninska biblioteka, Zrenjanin, Srbija
- Firestone, P., Bradford, J. M., McCoy, M., Greenberg, D. M., Curry, S., & Larose, M. R. (2000). Prediction of recidivism in extrafamilial child molesters based on court-related assessments. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 12(3), 203-221.
- Firestone, P., Bradford, J. M., McCoy, M., Greenberg, D. M., Larose, M. R., & Curry, S. (1999). Prediction of recidivism in incest offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 14(5), 511-531.
- Firestone, P., Bradford, M., McCoy, M., Greenberg, D., Curry, S., & Larose, M. (2000). Prediction of Recidivism in Extrafamilial ChildMolesters Based on Court-Related Assessments. *A Journal of Research and Treatment*, 12 (3), 203-222.
- Flanagan, T.J. (1980). Time served and institutional misconduct: patterns of involvement in disciplinary infractions among long-term and short-term inmates. *Journal of criminal justice*, 8, 357-367.
- Freeman, R. B. (1987). The relation of criminal activity to black youth employment. *The Review of Black Political Economy*, 16 (4), 99-107.
- Furby, L., Weinrott, M. R., & Blackshaw, L. (1989). Sex offender recidivism: A review. *Psychological Bulletin*, 105, 3-30.
- Gaylin, W. (1978). *In the beginning: Helpless and dependent*, in W. Gaylin, I. Glasser, S. Marcus & D. Rothman (eds), *Doing good: The limits of benevolence*. New York: Pantheon Books.
- Gendreau, P., Goggin, C., & Cullen, F. (1999). *The Effects of Prison Sentences on Recidivism*. Canada, Ottawa: Solicitor General.
- Gendreau, P., Little, T., & Goggin, C. (1996). Meta-Analysis of the Predictors of Adult Offender Recidivism: What Works! *Criminology*, 34 (4), 575-607.
- Gerber, J., & Fritsch, E. J. (1995). Adult Academic and Vocational Correctional Education Programs: A Review of Recent Research. *Journal of Offender Rehabilitation*, 22 (1), 119-142.
- Giordano, P. C., Cernkovich, S. A., & Holland, D. D. (2003). Changes in friendship relations over the life course: Implications for desistance from crime. *Criminology*, 41(2), 293-328.
- Glueck, W. F. (1974). *Personnel: A diagnostic approach*. Business Publications.

- Gordon H.R.D & Weldon B. (2003). The impact of career and technical education programs on adult offenders: Learning behind bars. *The Journal of Correctional Education*, 54 (4), 200-209.
- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. USA: Stanford University Press.
- Graunbøl, H., Kielstrup, B., Muiluvuori, M., Tyni, S., Baldursson, E., Guðmundsdóttir, H., ..., & Krantz, L. (2010). Retur en nordisk undersøgelse af recidiv blandt klienter i kriminalforsorg. Retrieved from website: http://brage.bibsys.no/krus/bitstream/URN:NBN:no-bibsys_brage_19380/1/retur.pdf
- Gravholt, C. H. (2013). Sex-chromosome abnormalities. *Emery and Rimoin's Essential Medical Genetics*, 157.
- Gray, A., Feldman, H. A., McKinlay, J. B., & Longcope, C. (1991). Age, disease, and changing sex hormone levels in middle-aged men: results of the Massachusetts Male Aging Study. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 73(5), 1016-1025.
- Green, D.L. & Pomeroy, E. (2007). Crime Victimization: Assessing Differences Between Violent and Nonviolent Experiences. *An International Journal of Evidence-based Research, Policy and Practice*, 2(1), 63-76.
- Griffiths, C.T., Dandurand, Y., & Murdoch, D. (2007). *The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention*. New York: Oxford University Press.
- Gyimah-Brempong, K. (2003). *Alcohol Availability and Crime: A Robust Approach*. Syracuse: Department of Economics and Center for Policy Research, Syracuse University.
- Hagan, J. (1993). The Social Embeddness of Crime and Unemployment. *Criminology*, 31 (4), 465-491.
- Hakansson, A., Schlyter, F., & Berglund, M. (2011). Associations between polysubstance use and psychiatric problems in a criminal justice population in Sweden. *Drug & Alcohol Dependence*, 118(1), 5-11.
- Haney, C., & Zimbardo, P. (1998). The past and future of US prison policy: Twenty-five years after the Stanford Prison Experiment. *American Psychologist*, 53(7), 709.
- Hanson, K., & Thornton, D. (1999). *Static 99: Improving Actuarial Risk Assessments for Sex Offenders*. Ottawa: Department of the Solicitor General of Canada.

- Hanson, R. K., & Bussiere, M. T. (1998). Predicting relapse: a meta-analysis of sexual offender recidivism studies. *Journal of consulting and clinical psychology*, 66(2), 348.
- Harer, M. (1994). *Prison Education Program Participation and Recidivism: A Test of the Normalization Hypothesis*. Washington, DC: Federal Bureau of Prisons Office of Research and Evaluation.
- Harer, M. D. (1995). Recidivism among Federal Prisoners Released in 1987. *Journal of Correctional Education*, 46 (3), 98-128.
- Harlow, C. W. (2003). *Education and Correctional Populations*. U.S.: Department of Justice.
- Harris, G. T., Rice, M. E., & Quinsey, V. L. (1993). Violent recidivism of mentally disordered offenders the development of a statistical prediction instrument. *Criminal justice and behavior*, 20(4), 315-335.
- Harris, P., Lockwood, B., & Mengers, L. (2009). *A CJCA white paper: Defining and measuring recidivism*. Braintree, MA: Council of Juvenile Correctional Administrators.
- Hartney, C., & Vuong, L. (2009). Created equal: Racial and ethnic disparities in the US criminal justice system. National Council on Crime and Delinquency.
- Hasin, D., Grant, B. F., & Endicott, J. (1990). The natural history of alcohol abuse: Implications for definitions of alcohol use disorders. *American Journal of Psychiatry*, 147 (5), 1537-1541.
- Hawley, J., Murphy, I., & Souto-Otero, M. (2013). *Prison Education and Training In Europe. Current stay-of-play and Challenges*. London: Home Office.
- Henslin, J.M. (2008). *Essentials of Sociology: A Down-to-Earth Approach (8th Edition)*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Hill, A. (2015). *Education Reduces Recidivism*. Chicago: Loyola University Chicago School of Law.
- Hill, L. (2002). *Alcohol and Violence- What's the connection?* University of Auckland: Alcohol and Public Health Research Unit.
- Hodgins, S., De Brito, S. A., Simonoff, E., Vloet, T., & Viding, E. (2009). Getting the phenotypes right: an essential ingredient for understanding aetiological mechanisms underlying persistent violence and developing effective treatments. *Frontiers in behavioral neuroscience*, 3, 44.

- Hoffman, P. B., & Beck, J. L. (1984). Burnout—Age at release from prison and recidivism. *Journal of Criminal Justice*, 12(6), 617-623.
- Hoge, R. D., Andrews, D. A., & Leschied, A. W. (1996). An investigation of risk and protective factors in a sample of youthful offenders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 37, 419-424.
- Hollander, H. E., & Turner, F. D. (1985). Characteristics of incarcerated delinquents: relationship between development disorders, environmental and family factors, and patterns of offense and recidivism. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24(2), 221-226.
- Holtman, R. (1981). *The Napoleonic Revolution*. Louisiana: Baton Rouge.
- Horn, M., Saunders, J., & White, M. (2008). *Evaluation of the Rikers Island discharge planning initiative (RIDE)*. Columbus, OH: American Society of Criminology.
- Howard League for Penal Reform (2011). Inquiry into former Armed Service personnel in prison.
- Huebner, M.B., & Berg, M.T. (2011). Examining the sources of variation in risk for recidivism. *Justice Quarterly*, 28, 146–173.
- Hull, K.A., Forrester, S., Brown, J., Jobe, D., & McCullen, C. (2000). Analysis of recidivism rates for participants of the academic/vocational/traditional education programs offered by the Virginia Department of Correctional Education. *Journal of Correctional Education*, 5 (12), 256/261.
- IL: University of Chicago Press.
- Inciardi, J. A., Martin, S. S., & Butzin, C. A. (2004). Five-year outcomes of therapeutic community treatment of drug-involved offenders after release from prison. *Crime & Delinquency*, 50(1), 88-107.
- Jancic, M. (1998). Does correctional education have an effect on recidivism? *Journal of Correctional Education* 49 (2), 152-161.
- Johnson E. (1978). *Crime, correction and society*. Washington: Dorsey Press.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2014). Self-reported offending: Reliability and validity. In *Encyclopedia of criminology and criminal justice* (pp. 4716-4723). Springer New York.

- Jordan, B.K., Schlenger, W.E., Fairbank, J.A., & Caddell, J.M. Prevalence of psychiatric disorders among incarcerated women II. Convicted felons entering prison. *Arch Gen Psychiatry*, 53 (6), 513-519.
- Jung, S., & Rawana, E. P. (1999). Risk and need assessment of juvenile offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 26(1), 69-89.
- Kaminski, R. J. (2008). Assessing the county-level structural covariates of police homicides. *Homicide studies*, 12(4), 350-380.
- Karberg, J. C., & James, D. J. (2005). *Substance dependence, abuse, and treatment of jail inmates, 2002*. Washington, DC: US Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics.
- Katsiyannis, A., & Archwamety, T. (1997). Factors related to recidivism among delinquent youths in a state correctional facility. *Journal of Child and Family Studies*, 6(1), 43-55.
- Kensey, A., & Benaouda, A. (2011). Les risques de récidive des sortants de prison. Une nouvelle évaluation. *Cahiers d'études pénitentiaires et criminologiques*, (36), 1-8.
- Khodayarifard M., Shokoohi-Yekta M., & Hamot G. E. (2010). Effects of Individual and Group Cognitive-Behavioral Therapy for Male Prisoners in Iran. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54 (5), 7473-755.
- King, R., & Elderbroom, B. (2014). *Improving recidivism as a performance measure*. The Urban Institute.
- Kingsnorth, R. (2006). Intimate partner violence: predictors of recidivism in a sample of arrestees. *Violence Against Women*, 12(10), 917-935.
- Kirk, D.S. (2009). A natural experiment on residential change and recidivism: Lessons from Hurricane Katrina. *American Sociological Review*, 74, 484-505.
- Klinterberg, B., Almsquist, Y., Beijer, U., & Rydelius, P. (2011). Family psychosocial characteristics influencing criminal behavior and morality- possible mediating factors: a longitudinal study of male and female subjects in the Stockholm Birth Cohort. *BMC Public Health*, 11 (2), 756-771.
- Korn, R.R., & McCorkle, L.W. (1959). *Criminology and Penology*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Kubrin, C.E., & Stewart, E.A. (2006). Predicting who reoffends: The neglected role of neighborhood context in recidivism studies. *Criminology*, 44, 165-197.

- Kurlychek, M., Bushway, S., & Brame, R. (2006). Scarlet letters and recidivism: Does an old criminal record predict future offending? *Criminology and Public Policy*, 5 (1), 483–504.
- Langan, P.A., & Levin, D.J. (2002). *Recidivism of prisoners released in 1994*. Washington, DC: Bureau of Justice Statistics.
- Långström, N., Sjöstedt, G., & Grann, M. (2004). Psychiatric disorders and recidivism in sexual offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 16(2), 139–150.
- Larney, S., & Martire, K. A. (2010). Factors affecting criminal recidivism among participants in the Magistrates Early Referral into Treatment (MERIT) program in New South Wales, Australia. *Drug and alcohol review*, 29(6), 684-688.
- Le Blanc, M. (1992). Family dynamics, adolescent delinquency, and adult criminality. *Psychiatry*, 55, 336-353.
- Lemert, E. M. (1967). *Human deviance: Social problems and social control*. New York: Prentice-Hall.
- Lindelius, R., & Salum, I. (1976). Criminality among homeless men. *Addiction*, 71(2), 149-153.
- Lisak, D., & Miller, P. (2002). Repeat Rape and Multiple Offending Among Undetected Rapists. *Violence and Victims*, 17 (1), 73-84.
- Loeber, R. (1990). Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency. *Clin Psychol Rev*, 10, 1-41.
- Lotar, M., Kamenov, Ž. i Lebedina-Manzoni, M. (2010). *Spolne razlike u stigmatizaciji osuđenih počinitelja kaznenih djela*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Lykken, D. (1996). Psychopathy, sociopathy and crime. *Society*, 34, 30-38.
- Macionis, J. & Gerber, L. (2010). *Sociology*. 7th Canadian ed. Toronto: Pearson Canada.
- Makarios, M., Steiner, B., & Travis III, L. F. (2010). Examining the predictors of recidivism among men and women released from prison in Ohio. *Criminal Justice and Behavior*, 37(12), 1377-1391.
- Maljković, M. (2015). Diskriminacijau procesu reintegracije osuđenih lica. Pravni sistem i zaštita od diskriminacije. *Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici*, 2. 253-268.

- Maltz, M. D. (1984). *Recidivism*. Michael Maltz. Orlando, Florida: Academic Press.
- Mandel, N. G., Collins, B. S., Moran, M. R., & Barron, A. J. (1965). Recidivism studied and defined. *J. Crim. L. Criminology & Police Sci.*, 56, 59.
- Manski, C. F., & Nagin, D. S. (1998). 3. Bounding Disagreements about Treatment Effects: A Case Study of Sentencing and Recidivism. *Sociological methodology*, 28(1), 99-137.
- Marowitz, L. A. (1998). Predicting DUI recidivism: Blood alcohol concentration and driver record factors. *Accident Analysis & Prevention*, 30(4), 545-554.
- Martin, S. (1993). Introduction, Alcohol and Interpersonal Violence: Fastening Multidisciplinary Perspectives. *Research Monograph*, 24 (1), 5-11.
- Maruna, S., & Toch, H. (2005). The impact of imprisonment on the desistance process. *Prisoner reentry and crime in America*, 139-178.
- Matthew, R., Durose, Alexia, D., Cooper, Ph.D., Howard, N., & Snyder, Ph.D. (2014). *Recidivism Of Prisoners Released In 30 States In 2005: Patterns From 2005 To 2010*. USA: Bureau of Justice Statistics.
- Mayfield, D., McLeod, G., & Hall, P. (1974). The CAGE questionnaire: validation of a new alcoholism screening instrument. *American journal of psychiatry*, 131(10), 1121-1123.
- McCollister, K. E., French, M. T., & Fang, H. (2010). The cost of crime to society: New crime-specific estimates for policy and program evaluation. *Drug & Alcohol Dependence*, 108(1), 98-109.
- McGuire, J. (2000). Defining correctional programs. *Forum on Corrections Research*, 12 (2), 61-76.
- McKean, L., & Ransford, C. (2004). *Current strategies for reducing recidivism*. Chicago, IL: Center for Impact Research.
- McLellan, A.T. (2003). Crime and punishment and treatment: latest findings in the treatment of drug-related offenders. *J Subs. Abuse Treat*, 25(3), 187-188.
- McManimon, P.F. (2004). *Correlates of jail violence*. Washington: American jails.
- McNeill, A. (2003). *Alcohol-Related crime and disorder: Briefing Note*. UK: Institute of Alcohol Studies.
- Mears, D. P., Cochran, J. C., Siennick, S. E., & Bales, W. D. (2012). Prison visitation and recidivism. *Justice Quarterly*, 29(6), 888-918.

- Mennis, J., Harris, P. W., Obradovic, Z., Izenman, A. J., Grunwald, H. E., & Lockwood, B. (2011). The effect of neighborhood characteristics and spatial spillover on urban juvenile delinquency and recidivism. *The Professional Geographer*, 63(2), 174-192.
- Merton, R. (1965). *Social Theory and Social Structure*. New York: Social problems.
- Michelson, L. (1979). The effectiveness of an alcohol safety school in reducing recidivism of drinking drivers. *Journal of Studies on Alcohol*, 40(11), 1060-1064.
- Mikšaj-Todorović, Lj., i Buđanovac, A. (2001): Prijedlog modela institucionalnog tretmana utemeljen na instrumentu LSI-R. U: Mejovšek, M. (ur.): *Prema modelu intervencija u kaznenim zavodima*. Zagreb: Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Milunsky, J. M. (2010). Prenatal diagnosis of sex chromosome abnormalities. In *Genetic disorders and the fetus: diagnosis, prevention and treatment* (pp. 273-312). Wiley-Blackwell, Oxford.
- Mitchell, O., Wilson, D. B., & MacKenzie, D. L. (2007). Does incarceration-based drug treatment reduce recidivism? A meta-analytic synthesis of the research. *Journal of Experimental Criminology*, 3(4), 353-375.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological review*, 100(4), 674.
- Moffitt, T. E., Caspi, A., & Rutter, M. (2005). Strategy for investigating interactions between measured genes and measured environments. *Archives of general psychiatry*, 62(5), 473-481.
- Mohan, D., Ray, R., & Sethi, H. (1995). Undimensionality of alcohol dependence syndrome. *Drug and alcohol dependence*, 37, 163-166.
- Moore, R., Pauker, J. D., & Moore, T. E. (1984). Delinquent recidivists: Vulnerable children. *Journal of youth and adolescence*, 13(5), 451-457.
- Morgan, M., & Kett, M. (2003). *The Prison Adult Literacy Survey, Results and Implications*. Dublin: Irish Prison Service.
- Motiuk, L. L. (1996). Targeting employment patterns to reduce offender risk and need. *Forum on Corrections research*, 8 (1), 22-24.
- Motiuk, L. L. (2012). The Effectiveness, Efficiency and Relevancy of Correctional Programs: A System's Perspective. 151 International Training Cours on

- "Evidence-Based Treatment of Offenders". *UNAFEI-United Nation Asia and FAR FAST Institute for the Prevention on the Crime and Treatment of Offenders*, 138 (2), 136-155.
- Mulder, E., Vermunt, J., & Brand, E. (2012). Recidivism in subgroups of serious juvenile offenders: Different profiles, different risks? *Criminal Behaviour and Mental Health*, 22 (2), 122-135.
- Mulder, E., Vermunt, J., Brand, E., Bullens, R., & Marle, H. (2012). Recidivism in subgroups of serious juvenile offenders: different profiles, different risks?. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 22(2), 122-135.
- Mumola, C. J. (1999). Substance abuse and treatment, state and federal prisoners, 1997. *Alcohol*, 21(8).
- Murdoch, D., & Ross, D. (1990). Alcohol and Crimes of Violence: Present Issues. *Substance Use & Misuse*, 25 (9), 1065-1081.
- Murray, J., Farrington, D.P., Sekol, I. & Olsen, R.F. (2009). Effects of parental imprisonment on child antisocial behavior and mental health: a systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, 4, 22-34.
- Murray, M. T., & Pizzorno, J. E. (1998). *Encyclopedia of natural medicine*. Three Rivers Press.
- Myner, J., Santman, J., Cappelletty, G., & Perlmutter, B. (1998). Variables related to recidivism among juvenile offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 42, 65-80
- Mays, L.G & Winfree, T.L. (2009). *Essentials of corrections*, 4th eds. Wandsworth: Criminal justice.
- Mennis, J., Harris, P., Obradovic, Z., Izenman, A., Grunwald, H. & Lockwood, B. (2011). The effects of neighborhood characteristics and spatial spillover on urban juvenile delinquency and recidivism. *The Professional Geographer*, 63 (4), 174-192.
- Nadesu, A. (2009). *Reconviction patterns of offenders managed in the community: A 60-months follow-up analysis*. Wellington: Department of Corrections.
- Nagin, D. S. (1998). *Criminal deterrence research at the outset of the twenty-first*
- National Institute of Justice-Office of Justice Programs (2014). *National Statistics on Recidivism*.

- Ngo, F. T., Paternoster, R., Cullen, F. T., & Mackenzie, D. L. (2011). Life domains and crime: A test of Agnew's general theory of crime and delinquency. *Journal of Criminal Justice, 39*(4), 302-311.
- Niarhos, F. J., & Routh, D. K. (1992). The role of clinical assessment in the juvenile court: Predictors of juvenile dispositions and recidivism. *Journal of Clinical Child Psychology, 21*(2), 151-159.
- Nicholson, M.E., Qi Wang, M., Maney, D., Yuan, J., Mahoney, B.S., & Adame, D.D. (1998). Alcohol related Violence and unwanted Sexual Activity on the College Campus. *American Journal of Health Studies, 14* (1), 1-10.
- Nisbet, I. A., Peter, G., Wilson, P. H., & Smallbone, S. W. (2004). A prospective longitudinal study of sexual recidivism among adolescent sex offenders. *Sexual abuse, 16*(3), 223-234.
- Obot, I.S. (2006). Alcohol use and relate problems in Sub-Saharan Africa. *African Journal of Drug & Alcohol Studies, 5* (1), 18-26.
- O'Donnell, I., Baumer, E. P., & Hughes, N. (2008). Recidivism in the Republic of Ireland. *Criminology & Criminal Justice, 8*(2), 123-146.
- Olson, D. E., & Stalans, L.J. (2001): Violent Offenders on Probation: Profile, Sentence, and Outcome Differences Among Domestic Violence and Other Violent Probationers. *Violence Against Women, 7*, (10), 1164-1185.
- Opalić, P. (2006). Main features of narrow sociological theories explaining mental disorders. *Sociološki pregled, 40*(2), 189-205.
- Orsagh, T., & Chen, J. R. (1988). The Effect of Time Served on Recidivism: An Interdisciplinary Theory. *Journal of Quantitative Criminology, 4* (2), 155-171.
- Ouimet, M. & Le Blanc, M. (1996). The role of life experiences in the continuation of the adult criminal career. *Criminal Behaviour and Mental Health, 6*, 73-97.
- Palmer, T. (1975). "Martinson revisited". *Journal of Research in Crime and Delinquency, 12* (1), 1-23.
- Paolucci, E. O., Violato, C., & Schofield, M. A. (2000). *A review of marital and family variables as they relate to adult criminal recidivism*. Correctional Service Canada, Corporate Development, Research Branch.
- Papageorgiou, V., & Vostanis, P. (2000). Psychosocial characteristics of Greek young offenders. *The Journal of Forensic Psychiatry, 11* (2), 390-400.

- Parker, R., & Rebhun, L. (1995). *Alcohol and Homicide: a Deadly Combination of Two American Traditions*. Albany: State University of New York Press.
- Parry, C., & Dewing, S. (2006). A public health approach to addressing alcohol-related crime in South Africa. *African Journal of Drug & Alcohol Studies*, 5 (1), 41-56.
- Patrick, C. J., Fowles, D. C., & Krueger, R. F. (2009). Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness. *Development and psychopathology*, 21(3), 913-938.
- Payne, J., & Payne, J. (2008). *The Queensland Drug Court: a recidivism study of the first 100 graduates*. Australian Institute of Criminology.
- Pearson, F. S., & Lipton, D. S. (1999). A meta-analytic review of the effectiveness of corrections-based treatments for drug abuse. *The Prison Journal* 79 (4), 384-410.
- Petersilia, J. (2003). *When prisoners return to communities: Political, economic and social consequences*. New York: Oxford University Press.
- Pinker, S. (2002). *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. NY: Viking-Penguin.
- Piquero, A. R., Farrington, D. P., & Blumstein, A. (2007). *Key issues in criminal career research: New analyses of the Cambridge Study in Delinquent Development*. Cambridge University Press.
- Piquero, A. R., Jennings, W. G., Diamond, B., & Reingle, J. M. (2015). A systematic review of age, sex, ethnicity, and race as predictors of violent recidivism. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 59(1), 5-26.
- Plomin, R., Reiss, D., Hetherington, E. M., & Howe, G. W. (1994). Nature and nurture: genetic contributions to measures of the family environment. *Developmental Psychology*, 30(1), 32.
- Polaschek, D.L.L., Calvert, S.W., & Gannon, T.A. (2009). Linking Violent Thinking. *Journal of Interpersonal Violence*, 24 (1), 75-96.
- Poldrugo, F. (1998). General clinical, ethical and medico-legal aspects: Alcohol and criminal behaviour. *Alcohol and Alcoholism*, 33(1), 12-15.
- Popić-Paljić, F. (2009). *Humana Genetika*. Novi Sad: Medicinski fakultet.
- Pratt, J. (2007). *Penal Populism*. London: Mannheim Centre for Criminology.
- Purser, R.M. (1995). *Alcohol & Crime. Submission to the All Party Group on Alcohol Misuse*. London: Home Office.

- Rauch, W. J., Zador, P. L., Ahlin, E. M., Howard, J. M., Frissell, K. C., & Duncan, G. D. (2010). Risk of alcohol-impaired driving recidivism among first offenders and multiple offenders. *American Journal of Public Health, 100*(5), 919-924.
- Rehn, N., Room, R., & Edwards, G. (2001). *Alcohol in the European Region-consumption, harm and policie*. Genewa: World Health Organization Regional Office for Europe.
- Repo, E., & Virkkunen, M. (1997). Criminal recidivism and family histories of schizophrenic and nonschizophrenic fire setters: comorbid alcohol dependence in schizophrenic fire setters. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online, 25*(2), 207-215.
- Rice, M. E., & Harris, G. T. (1995). Violent recidivism: Assessing predictive validity. *Journal of consulting and clinical psychology, 63*(5), 737.
- Robertson, C. (1990). Alcohol- a public health problem. Is there a role for the general practitioner? *Journal of the Royal Society of Medicine, 83*, 232-235.
- Rock, P. (2006). *Sociological theories of crime*. Oxford University Press.
- Rosenfeld, R., Petersilia, J., & Visher, C. (2008). The first days after release can make a difference. *Corrections Today, 70*, 86-90.
- Ruggero, T., Dougherty, J., & Klofas, J. (2015). Measuring recidivism: definitions, errors and data sources. *Center for Public Safety Initiatives, 2015-03*.
- Ryan, T.A. (1997). Literacy training and reintegration of offenders. *Forum of Corrections Research, 3* (1), 19/26.
- Rydellius, P.A. (1981). Children of alcoholic fathers. Their social adjustment and their health status over 20 years. *Acta Paediatrica Scandinavica, 5* (2), 1-89.
- Sampson, R., & Laub, J. (2003). *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Boston: Harvard University Press, 2003.
- Sampson, R.J., Morenoff, J.D., & Gannon-Rovley, T. (2002). Assessing “neighborhood effects”: Social processes and new directions in research. *Annual Review of Sociology, 28* (2), 443-478.
- Scarborough, S. H. (2012). *Reducing recidivism in returning offenders with alcohol and drug related offenses: Contracts for the delivery of authentic peer based recovery support services*. Virginia Commonwealth University.
- Schumacher, M., & Kurz, G. A. (2000). *The 8% solution*. London: Sage Publications.

- Sellin, T. (1958). Pioneers in Criminology XV-Enrico Ferri (1856-1929). *Journal of Criminal Law and Criminology*, 48 (5), 479-492.
- Shield, K. D., Parry, C., & Rehm, J. (2014). Chronic diseases and conditions related to alcohol use. *Alcohol research: current reviews*, 35(2), 155.
- Shinkfield., A. J., & Graffam, J. (2009). Community reintegration of ex-prisoners: Type and degree of change in variables influencing successful reintegration. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53 (1), 29–35.
- Short Jr, J. F., & Nye, F. I. (1958). Extent of unrecorded juvenile delinquency tentative conclusions. *J. Crim. L. Criminology & Police Sci.*, 49, 296.
- Shover, N. (1996). *Great pretenders: Pursuits and careers of persistent thieves*. Boulder, CO: Westview Press.
- Shuler, P. (2002). Educating prisoners is cheaper than locking them up again. *City Beat*, 4, 16-23.
- Shultz, J. M., & Rice, D.P. (1991). Quantifying the disease impact of alcohol with ARDI software. *Public Health Reports*, 106 (5), 443-450.
- Siegel, L.J., & McCormick, C.R. (2006). *Criminology in Canada: theories, patterns and typologies*. Nelson Education Limited.
- Silberg, J. L., & Eaves, L. J. (2004). Analysing the contributions of genes and parent–child interaction to childhood behavioural and emotional problems: A model for the children of twins. *Psychological Medicine*, 34(2), 347-356.
- Silva, W. (1994). *A brief history of prison higher education in the United States*. In M. Williford (ed.) *Higher education in prison: A contradiction in terms?*
- Simpson, D. D., & Marsh, K. L. (1986). Relapse and recovery among opioid addicts 12 years after treatment. *Relapse and recovery in drug abuse*, 72, 86-103.
- Singer, M. (1994). *Kriminologija*. Zagreb: Nakladni zavod globus.
- Singh, J.P., & Fazel, S. (2010). Forensic risk assessment: A metareview. *Criminal Justice and Behavior*, 37 (1), 965–988.
- Skeem, J. L., Polaschek, D. L., Patrick, C. J., & Lilienfeld, S. O. (2011). Psychopathic personality: Bridging the gap between scientific evidence and public policy. *Psychological Science in the Public Interest*, 12(3), 95-162.

- Slijepčević, D., Vujović, S., & Nestorović, Z. (2002). *Humana klinička endokrinologija*. Beograd: Obeležja.
- Smederevac, S. i Mitrović, D. (2006). *Ličnost – metodi i modeli*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Smith, P., Goggin, C., & Gendreau, P. (2002). *The Effects of Prison Sentences and Intermediate Sanctions on Recidivism: General Effects and Individual Differences*. New Brunswick: Centre for Criminal Justice Studies.
- Smith, R., Grimshaw, R., Romeo, R., & Knapp, M., (2007). *Poverty and disadvantage among prisoners families*. UK: Joseph Rowntree Foundation.
- Song, L., & Lieb, R. (1994). *Adult Sex Offender Recidivism: A Review of Studies*. Washington State: Institute for public policy.
State of Texas: Criminal Justice Policy Council.
- Sterling, R. K., Hofmann, C. M., Luketic, V. A., Sanyal, A. J., Contos, M. J., Mills, A. S., & Shiffman, M. L. (2004). Treatment of chronic hepatitis C virus in the Virginia department of corrections: can compliance overcome racial differences to response?. *The American journal of gastroenterology*, 99(5), 866.
- Steurer, S. J., Smith, L. J., & Tracy, A. (2001). *Three State Recidivism Study*. Landham, MD: Correctional Education Association.
- Stevenson K., Tufts, J., Hendrik, D., & Kowalski, M. (1999). Youth and Crime. *Canadian Social trends*, 17 (2), 35-43.
- Stevenson, K., Tufts, J., Hendrick, D., & Kowalski, M. (1999). Youth and crime. *Canadian Social Trends*, 53, 17-21.
- Strickland, T., & Collins, T. (2010). *What Works? General Principles, Characteristics, and Examples of Effective Programs*. Ohio: Department of Rehabilitation and Correctional.
- Sullivan, E., Mino, M., Nelson, K., & Pope, J. (2002). *Families as a resource in recovery from drug abuse: An evaluation of La Bodega de la Familia*. New York: Vera Institute of Justice.
- Sung, H.E. (2010). Prevalence and risk factors of violence-related and accident-related injuries among state prisoners. *Journal of Correctional Health Care*, 16 (3), 178-187.
- Sutherland, E. H., & Cressey, D. R. (1978). *Criminology*. New York: Social problems.

- Sweeten, G., Piquero, A. R., & Steinberg, L. (2013). Age and the explanation of crime, revisited. *Journal of youth and adolescence*, 42(6), 921-938.
- Teplin, L.A., Abram, K.M., & McClelland, G.M. (1996). Prevalence of psychiatric disorders among incarcerated women. *Arch Gen Psychiatry*, 53 (5), 505-512.
- Tetal, C. & Grundies, V. (2007). *Criminal sanction and recidivism*. Feiburg: Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law.
- Thavorncharoensap, M., Teerawattananon, Y., Yothasamut, J., & Lertpitakpong, C. (2009). The economic impact of alcohol consumption: a systematic review. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 4(1), 20.
- Thornberry, T. P. (2005). Explaining multiple patterns of offending across the life course and across generations. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 602(1), 156-195.
- Tiihonen, J., & Hakola, P. (1994). Psychiatric disorders and homicide recidivism. *American Journal of Psychiatry*, 151, 436-436.
- Towberman, D. B. (1994). Psychosocial antecedents of chronic delinquency. *Journal of Offender Rehabilitation*, 21(1-2), 151-164.
- Tracy, C. (1995). *Reports on recidivism and education*. (Available through the Texas Department of Criminal Justice, Institutional Division, Superintendent of Schools, PO Box 40, Huntsville, TX 77342-0040).
- Travis, J., & Visher, C. (2005). *Prisoner reentry and crime in America*. Cambridge University Press.
- Travis, J., Solomon, A.L. & Waul, M. (2001). *From prison to home: The dimensions and consequences of prisoner reentry*. Washington, DC: Urban institute.
- Tripodi, S. J., Kim, J. S., & Bender, K. (2010). Is employment associated with reduced recidivism? The complex relationship between employment and crime. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54(5), 706-720.
- Tucić, N. i Matić, G. (2002). *O genima i ljudima*. Beograd. Centar za primenjenu psihologiju.
- Turley, A., Thornton, T., Johnson, C., & Azzolino, S. (2004). Jail Drug and Alcohol Treatment Program Reduces Recidivism in Nonviolent Offenders: A Longitudinal Study of Monroe County, New York's, Jail Treatment Drug and Alcohol Program.

- International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 48 (6), 721-728.
- Uggen, C. (1999). Ex-Offenders and the Conformist Alternative: A Job Quality Model of Work and Crime. *Social Problems*, 46 (1), 127-151.
- Uggen, C. (2000). Work as a turning point in the life course of criminals: A duration model of age, employment, and recidivism. *American Sociological Review*, 67 (5), 529–546.
- Uggen, C., Manza, J., & Thompson, M. (2006). Citizenship, democracy, and the civic reintegration of criminal offenders. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 605(1), 281-310.
- Urahn, S. (2011). *State of recidivism: the revolving door of America's prisons*. The Pew Center on the States, Public Safety Performance Project.
- Van Schellen, M., Apel, R., & Nieuwbeerta, P. (2012). “Because you’re mine, I walk the line”? Marriage, spousal criminality, and criminal offending over the life course. *Journal of Quantitative Criminology*, 28(4), 701-723.
- Visher, C. A., & Courtney, S. M. E. (2006). *Cleveland prisoners experiences returning home*. Washington, DC: Urban Institut.
- Visher, C. A., & Travis, J. (2003). Transitions from prison to community: Understanding individual pathways. *Annual review of sociology*, 29(1), 89-113.
- Visher, C., Kachnowski, V., La Vigne, N., & Travis, J. (2004). *Baltimore prisonersexperiences returning home*. Washington, DC: Urban Institut.
- Visher, C.A., & Travis, J. (2003). Traditions from prison to community: Understanding individual pathways. *Annual Review of Sociology*, 8 (1), 89-113.
- Wadsworth, T. (2000). Labor markets, delinquency, and social control theory: An empirical assessment of the mediating process. *Social Forces*, 78(3), 1041-1066.
- Walters, J. P. (1996). *The state of violent crime in America*. Washington, DC: National Crime Prevention.
- Wartna, B., & Nijssen, L. (2006). National reconviction rates: Making international comparisons. *Newsletter of the European Society of Criminology*, 5(3), 3-12.
- Wehrman, M.M. (2010). Race, concentrated disadvantage, and recidivism: A test of interaction effects. *Journal of Criminal Justice*, 38, 538-544.

- Weissman, M. M., & Myers, J. K. (1980). Prevalence and psychiatric heterogeneity of alcoholism in a United States urban community. *Journal of Studies on Alcohol*, 41 (7), 672-681.
- Western, B., Kling, J. R., & Weiman, D. (2001). The labor market consequences of incarceration. *Crime & Delinquency*, 47 (2), 410-427.
- Wexler, H. K., Melnick, G., Lowe, L., & Peters, J. (1999). Three-year reincarceration outcomes for Amity in-prison therapeutic community and aftercare in California. *The Prison Journal*, 79(3), 321-336.
- WHO. Global status report on alcohol and health. WHO Press, World Health Organization; 2011. World Health Organization. Available at:http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/msbgsrupr_ofiles.pdf.
- Wierson, M., & Forehand, R. (1995). Predicting recidivism in juvenile delinquents: The role of mental health diagnoses and the qualification of conclusions by race. *Behaviour Research and Therapy*, 33(1), 63-67.
- Wiley, J.A., & Weisner, C. (1995). Drinking in violent and non-violent events leading to arrest. *Journal of Criminal Justice*, 23 (5), 461-476.
- Wilks, J., & Martinson, R. (1976). Is the treatment of criminal offenders really necessary? *Federal Probation*, 40, 3-8.
- Willis, C., Lybrand, S., & Bellamy, N. (2009). Alcohol ignition interlock programmes for reducing drink driving recidivism. *The Cochrane Library*, 1, 1-26.
- Wilson, D.B., Gallagher, C.A., & MacKenzie, D.L. (2000). A Meta-Analysis of Corrections Based Education, Vocation and Work Programs for Adult Offenders. *Journal of Research in Crime & Delinquency*, 37 (3), 347-368.
- Wilson, J. Q., & Kelling, G. L. (1982). Broken windows. *Atlantic monthly*, 249(3), 29-38.
- Wolff, N., & Shi, J. (2009). Contextualization of physical and sexual assault in male prisons: incidents and their aftermath. *Journal of correctional health care*, 15 (1), 58-77.
- Wolff, N., Blitz, C., Shi, J., Siegel, J., & Bachman, R. (2007). Physical violence inside prisons: rates of victimization. *Criminal justice and behavior*, 34 (5), 588-599.
- Worling, J. R. (2001). Personality-based typology of adolescent male sexual offenders: Differences in recidivism rates, victim-selection characteristics, and personal

- victimization histories. *Sexual abuse: a journal of research and treatment*, 13(3), 149-166.
- Wormith, J. S., & Goldstone, C. S. (1984). The clinical and statistical prediction of recidivism. *Criminal Justice and Behavior*, 11(1), 3-34.
- Wright, K. N., & Wright, K. E. (1992). Does getting married reduce the likelihood of criminality-A review of the literature. *Fed. Probation*, 56, 50.
- Wutzke, S. E., Conigrave, K. M., Saunders, J. B., & Hall, W. D. (2002). The long-term effectiveness of brief interventions for unsafe alcohol consumption: A 10-year follow-up. *Addiction*, 97, 665-675.
- Zamble, E., & Quinsey, V. L. (1997). *The criminal recidivism process*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Zara, G., & Farrington, D. P. (2016). Chronic offenders and the syndrome of antisociality: Offending is only a minor feature!. *Irish Probation Journal*, 13, 40-64.
- Zarevski, P. (2012). *Struktura i priroda inteligencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Zergollern. Č.LJ., Mardesic, D., Beck, M., Geber, J., & Hranuelli, D. (1994). *Humana genetika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Аврамовић, С. (1996). *Опита правна историја- Први део*. Београд: Досије.
- Аврамовић, С. (2005). *Исејево судско беседништво и атинско право*. Београд: Службени лист.
- Алексић, Ж. и Шкулић, М. (2002). *Криминалистика*. Београд: Правни факултет.
- Бабић, М. и Марковић, И. (2008). *Кривично право-општи дио*. Бања Лука: Правни факултет Бања Лука.
- Бејатовић, С., Ђурђић, В., Шкулић, М., Илић, Г., Киурски, Ј., Матић, М., Лазић, Р., Ненадић, С. и Трнинић, В. (2012). *Примена начела опортунитета у пракси-изазови и препоруке*. Београд: Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије.
- Богојевић, С. (1991). *Психолошка атмосфера затвора*. Зеница: КПЗ Зеница.
- Бошковић, М. (2001). *Психосоцијални фактори малолетничког криминалитета*. Нови Сад: Матица српска.
- Бошковић, М. (2002). *Социјална патологија*. Нови Сад: Правни факултет.
- Бошковић, М. (2007). *Криминологија*. Нови Сад: Правни факултет.
- Бошковић, М. (2015). *Криминологија*. Нови Сад: Правни факултет.

- Бошковић, М. и Скакавац, З. (2013). *Криминологија*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
- Бујановић, Т. (2007). Дипломски рад: *Узроци, услови и феномен девијантног понашања малолетника*. Бања Лука: Факултет праних наука.
- Букелић, Ј. (1988). *Дрога, мит или болест*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Букелић, Ј. (2000). *Социјална психијатрија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Васиљевић-Продановић, Д. (2011). *Преступници под лупом*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Водиленић, В. (1994). *Криминалистика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грозданић В., Шкорић М. и Виња, И. (2010). Насиље у обитељи у свјетлу промјена казненог закона. *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, 17 (2), 669-698.
- Давидовић, Д. (1983). *Основи Пенологије*. Београд: Дефектолошки факултет.
- Долежал, Д. (2009). *Разлике у дубини укључености у криминални животни стил међу затвореницима с обзиром на доб, рецидивизам те насилност казненог дјела*. Загреб: Свеучилиште у Загребу, Едукацијско- рехабилитацијски факултет.
- Драгојловић, Ј. (2008). *Условна осуда и новчана казна*. Нови Сад: Правни факултет за Привреду и правосуђе.
- Ђорђевић, М. (2011). Утицај појединих фактора на процес ресоцијализације осуђених лица. *Социјална мисао*, 18 (2), 73-89.
- Ђурђић, В. (2006). *Кривично процесно право- посебни део*. Ниш: Свен.
- Ђуричић, М. (2011). Психосоцијалне карактеристике осуђених лица. *Социјална мисао*, 18 (2), 59-72.
- Жакман-Бан, Б. (1992). Повратништво-увјек актуелан кривичноправни, криминалнополитички и пенолошки проблем. *Дефектологија*, 28 (1-2), 93-111.
- Жегарац, Н., Бауцал, А. и Гвозден, У. (2005). *Ничија деца- трговина децом у Србији и Црној Гори*. Београд: Центар за евалуацију, тестирање и истраживање.
- Живановић, Б. (2004). *Аморалност и криминално понашање*. Београд: Net forum.

- Жуковић-Палијан, Т. (2004). Докторска дисертација: *Значајке особности алкохоличара починитеља и непочинитеља казних дјела*. Загреб: Медицински факултет свеучилишта у Загребу.
- Жунић-Павловић, В. (2004). *Евалуација у ресоцијализацији*. Београд: Паретенон.
- Жунић-Павловић, В. и Јованић, Г. (2006). Савремене форме образовања одраслих осуђених лица. *Београдска дефектолошка школа*, 12 (3), 143-152.
- Закон о психоактивним контролисаним супстанцама („Службени гласник РС“, бр.99/2010).
- Златарић, Б. (1968). *Легални аспект поврата*. Београд: Југословенска ревизија за кривично право и криминологију.
- Игњатовић, Ђ. (1992). *Криминологија*. Земун: ВШУП.
- Игњатовић, Ђ. (1998). *Криминологија*. Београд: Номос.
- Игњатовић, Ђ. (2002). *Криминолошко наслеђе*. Београд: Полицијска академија.
- Игњатовић, Ђ. (2011). Појам и етиологија насилничког криминалитета. *Crimen*, 2, 179-211.
- Игњатовић, Ђ. (2014). *Стање и тенденције криминалитета малолетника у Србији*. Београд: Правни факултет.
- Игњатовић, Ђ. и Симеуновић-Пантић. (2011). *Виктимологија*. Београд: Правни факултет.
- Илијић, Љ. (2014). Улога образовања и професионалног оспособљавања осуђених у редукцији рецидивизма. *Ревизија за криминологију и кривично право*, 52 (1), 121-131.
- Илијић, Љ. и Јованић, Г. (2014). Дисциплинско кажњавање осуђених. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 33 (2), 163-177.
- Илић З. и Јованић, Г. (2011). *Затвор и /или слобода под надзором- стање и перспективе претмана осуђених лица у Србији*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Јанковић, И. и Пешић, В. (1988). *Друштвене девијације-критика социјалне патологије*. Београд: Научна књига.
- Јашовић, Ж. (2000). Криминологија малолетничке делинквенције. *Ревизија за криминологију и кривично право*, 3 (1), 15-23.
- Јованић, Г. (2010). Кривично-правни и пенолошки рецидивизам осуђених лица. *Специјална едукација и рехабилитација*, 9 (2), 271-282.

- Јованић, Г. (2011). *Извршење казне затвора и друштвена криза*, У: З. Исаиловић, (ур.). *Зборник радова међународне научне конференције „Правни систем и друштвена криза“*, Свеска друга (: 477-494). Косовска Митровица: Правни факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
- Јованић, Г. (2012). *Стандардизација поступка условног отпуста као мера заштите од рецидива* (докторска дисертација). Универзитет у Београду: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Јованић, Г. И Петровић, В. (2017). Условно отпуштање у пракси окружног затвора и надлежних судова. *Специјална едукација и рехабилитација*, 16 (1), 95-122.
- Јованић, Г., Жунић, В. и Илић, З. (1999). Криминалитет малолетника и кривичноправна реакција у Србији (1990-1995). *Београдска дефектолошка школа*, 99 (1), 101-121.
- Јовановић, С. (2003). *Условни отпуст у југословенском кривичном праву*. Београд: Универзитет у Београду, Правни факултет.
- Јовановић, С. (2010). *Правна заштита од насиља у породици*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Јовашевић, Д. (2010). *Кривично право- општи део*. Београд: Номос.
- Јовашевић, Д. (2011). *Малолетничко кривично право*. Ниш: Правни факултет.
- Кандић, Љ. (1992). *Одабрани извори из опште историје државе и права*. Београд: Савремена администрација.
- Капамација, Б. (1981). *Убиство (психопатологија и судска психијатрија)*. Нови Сад: Матица српска.
- Кнежевић, С. (2007). *Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.
- Кнежевић, С. (2007). *Кривични поступак према малолетницима*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.
- Кнежевић, С. (2010). *Малолетничко кривично право- материјално, процесно и извршно*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.
- Кнежевић, С. и Миладиновић-Стефановић, Д. (2011). *Медијација у кривичном поступку према малолетницима*. Ниш: Теме.
- Кнежевић-Томашев, Љ. (2009). *Кривичноправна заштита од насиља у породици са посебним освртом на малолетне учиниоце кривичних дела из чл.194. КЗ и малолетне жртве*. Билтен судске праксе Врховног суда Србије, 1/2009.

- Кнежић, Б. и Савић, М. (2012). *Образовање иза решетака. У: Крон, Л. (Ур.) Деликти, казна и могућности социјалне профилаксе (:179-193)*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Кнежић, Б. и Савић, М. (2013). *Образовање у затвору: од права до реализације. Андрагошке студије, (1)*, 99-116.
- Ковчо Вукадин, И., Рајић, С. и Баленовић, М. (2009). *Успостава пробацијског суставанови изазов за Хрватску? Хрватски љетопис за казнено право и праксу, 16 (2)*, 711-753.
- Ковчо, В., Малоић, И. и Рајић, С. (2011). *Полиција и пробација- нови партнери у заштити заједнице? Полиција и сигурност, 21 (4)*, 800-821.
- Константиновић- Вилић, С. и Костић, М. (2011). *Систем кривичних санкција и пенални третман у Србији*. Ниш: центар за публикације Правног факултета у Нишу.
- Константиновић-Вилић С., Николић-Ристановић В. и Костић М. (2009). *Криминологија*. Ниш: Пеликан принт.
- Константиновић-Вилић, С. (1977). *Узроци рецидивизма и третман повратника. Зборник Правног факултета у Нишу, 6 (1)*, 389-409.
- Константиновић-Вилић, С. и Костић, М. (2006). *Извршење казни и других кривичних санкција у Републици Србији*. Ниш: Свен.
- Константиновић-Вилић, С. и Костић, М. (2006). *Пенологија*. Ниш: Свен.
- Константиновић-Вилић, С. и Костић, М. (2011). *Заштита деце и малолетника према Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*. Ниш: Правни факултет у Нишу.
- Константиновић-Вилић, С. и Костић, М. (2012). *Различити модели ресторативне правде примењени према малолетним делинквентима*. Ниш: Правни факултет.
- Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В. и Костић, М. (2003). *Криминологија*. Ниш: Правни факултет, Центар за публикације.
- Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В. и Костић, М. (2012). *Криминологија*. Ниш: Правни факултет.
- Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В. и Костић, М. (2010). *Криминологија*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.
- Кос, Д. (2003). *Институт ублажавања казне у процесу њезине индивидуализације. Хрватски љетопис за казнено право, 10*, 429-448.

- Костић, И. (2000). *Криминалистичка психологија*. Београд: Виша школа унутрашњих послава.
- Костић, М. (1995). Девијантно понашање деце као последица претрпљене виктимизације. *Социјална мисао*, 5 (6), 21-34.
- Костић, М. (2001). *Наркоманија и делинквентно понашање деце*. Београд: Социјална мисао.
- Костић, М. (2002). *Форензичка психологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Костић, М. (2006). *Насиље у породици- две методе судске заштите*. Ниш: Правни факултет.
- Костић, М. (2010). *Превенција криминалитета- појам и историјски развој*. Ниш: Зборник радова Правног факултета у Нишу.
- Костић, М. (2011). *Личност малолетног делинквента- криминолошка обележја*. Ниш: Правни факултет.
- Костић, М. И Скакавац, Т. (2013). *Криминолошке теорије о малолетном преступнику*. Бања Лука: Министарство правде.
- Коцеић, В. и Шимпрага, Д. (2013). Интердисциплинарна сурадња у третману насилничког понашања у оквиру извршавања пробацијских санкција и мјера. *Социјална психијатрија*, 41 (3), 197-203.
- Крапец, И.И. (1971). *Поврат у Кривичном праву СССР-а, проблем поврата*. Београд: XVII међународни конгрес криминолога.
- Кривични законик Републике Србије, Службени гласник бр. 104/13, 2013.
- Кривични законик Републике Србије, Службени гласник РС, 85/05, 2005.
- Кркљуш, Јб. (2002). *Правна историја српског народа*. Нови Сад: Прометеј.
- Крстић, О. (1996). *Симболи, знакови и значења у криминалистици*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Крстић, О. (2009). *Малолетничка делинквенција*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
- Лазаревић, Јб. (2006). *Коментар Кривичног законика Републике Србије*. Београд: Савремена администрација.
- Лечић, Б. (2005). *Кривичноправни и криминолошки аспект поврата*. Нови Сад: Правни факултет.
- Лештаревић, М. (2005). *Форензичка психопатологија*. Ниш: Impressum.

- Лукић, Р. и Кошутић, Б. (2009). *Увод у право*. Београд: Правни факултет, Службени гласник.
- Лукић, М., Пејаковић, С. и Марић, Ј. (1990). *Правна медицина*. Београд: Научна књига.
- Лукић, Н. (2015). Емпиријска анализа резултата сексуалних преступника. *Часопис за правне и друштвене науке*, 63 (2), 23-34.
- Малоић, И. и Рајић, С. (2012). Потреба и значај сурадње пробацијског сустава и сустава социјалне скрби у РХ. *Љетопис социјалног рада*, 19 (1), 29-52.
- Матаија, А. (2014). *Запошљавање затвореника и социјална реинтеграција*. Загреб: Правни факултет.
- Матијевић, М. (2013). *Узроци и карактеристике малољетничког рецидивизма*. Лакташи: Зборник радова.
- Мацановић, Н. (2009). Рецидивизам. *Социјална мисао*, (3), 169-177.
- Мацановић, Н. (2011). *Ресоцијализација осуђених лица*. Бања Лука: ИК Бесједа.
- Мацановић, Н. и Надаревић, Д. (2014). *Пенолошка андрагогија*. Бања Лука: Европски дефендологија центар.
- Машић, С. и Вишић, М. (1985). *Законици древне Месопотамије*. Београд: Просвета.
- Међедовић, Ј. (2009). Базична структура личности и криминалитет. *Примењена психологија*, 2 (3), 339-367.
- Миладиновић, В. (1983). *Поврат у кривичном праву*. Београд: Издравачка радна организација „Светозар Марковић“.
- Милутиновић, М. (1973). *Криминологија*. Београд: Савремена администрација.
- Милутиновић, М. (1977). *Пенологија*. Београд: Савремена администрација.
- Милутиновић, М. (1988). *Криминологија*. Београд: Савремена администрација.
- Мирић, Ф. (2014). Докторска дисертација: *Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције*. Ниш: Правни факултет.
- Мирков, Ј., Палибрк, Љ., Илић, З. И Безаревић, А. (2016). *Мониторинг реформе затворског система*. Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
- Митровић, М. И Петровић, С. (2008). *Социологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Млађеновић-Крупич, Р. (2001). *Криминологија*. Сарајево: Универзитет у Сарајеву, Факултет криминалистичких наука.

- Мрвић-Петровић, Н. и Ђорђевић, Ђ. (1998). *Моћ и немоћ казне*. Београд: Правни факултет.
- Николић-Ристановић, В. (2010). *Насиље у породици у Војводини*. Нови Сад: Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова.
- Николић, З. (2009). *Савремена пенологија-Студија казни и кажњавања*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Николић-Ристановић, В. (2002). *Породично насиље у Србији*. Београд: Прометеј.
- Павловић, З., Раденовић, З. и Петковић, Н. (2016). *Извршење казне затвора и неки проблеми безбедности*. Нови Сад: Универзитет Привредна академија Нови Сад, Правни факултет.
- Перовић, К. (1993). *Криминологија*. Никшић: Универзитетска ријеч.
- Перовић, К. (1998). *Криминологија*. Никшић: ОДП Штампарија „Требиње“.
- Петковић, Ж. (2009). Феноменологија злоупотребе дрога у Републици Хрватској с освртом на тренутну ситуацију у свету. *Криминологија и социјална интеграција*, 17 (2), 1-138.
- Петровић, И. (2014). *Повезаност психо-социјалних карактеристика и респонзивности осуђених на примењени пенитенсијарни третман*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Петровић, С. (1989). *Дрога и људско понашање*. Београд: Дечије новине.
- Правилник о дисциплинском поступку према осуђеним лицима, Сл. гласник РС, бр. 79/2014
- Радоман, М. (2003). *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*. Нови Сад: Правни факултет Универзитета у Новом Саду.
- Радуловић, Д. (2004). *Тешки облици криминала психопата*. Будва: Зборник радова Тешки облици криминала.
- Радуловић, Љ. (2010). *Малолетничко кривично право*. Београд: Правни факултет универзитета у Београду.
- Ристивојевић, Б. (2011). *Међународна кривична дела- део I*. Нови Сад: Правни факултет.
- Ристић, Ј. (1972). *Медицински аспекти наркоманије*. Ниш: Институт за алкохолизам и наркоманију.

- Рот, Н. (2010). *Основи социјалне психологије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Сенковић, Ж. (2007). Антрополошки темељи одгоја. *Живот и школа: часопис за теорију и праксу одгоја и образовања*, 13 (17), 62-69.
- Симеуновић-Патић, Б. (2002). Убивства хетеросексуалних партнера: криминолошке и виктимолошке карактеристике. *Темида*, 5 (3), 3-13.
- Симоновић, Б. (1991). Докторска дисертација: *Криминолошки, кривичноправни, кривичнопроцесни и криминалистички аспекти мотива кривичног дела*. Крагујевац: Правни факултет.
- Скакавац, Т. (2009). Економски услови као криминогени фактори. *Зборник радова међународног научног скупа: Појединац, породица и предузеће у условима друштвено економске кризе- стање и могућности превазилажења*, 22, 139-146.
- Скакавац, Т. (2014). Докторска дисертација: *Рецидивизам малолетних учинилаца кривичних дела*. Универзитет у Нишу, Правни факултет.
- Соковић, С. (2011). *Савремене глобалне тенденције у контроли криминалитета (карактеристике, перспективе и осврт на домаће прилике)*. Крагујевац: Правни факултет.
- Срзетић, Н., Стајић, А. и Лазаревић, Љ. (1990). *Кривично право СФРЈ – општи део*. Београд: Правни факултет.
- Срнић, Ј., Симић, Ј., Даниловић, М. и Вулевић, Д. (2016). *Приручник за рад са осуђеним лицима и члановима њихових породица*. Београд: Центар за превенцију криминала и постпеналну помоћ- НЕОСТАРТ.
- Стајић, М., Слијепчевић, Д. и Вујовић, С. (2003). *Болести зависности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, З. и Играчки, Ј. (2011). Дужина затворске казне и рецидивизам. *Ревија за криминологију и кривично право*, 49 (1), 119-131.
- Стојановић, З. (2011). *Кривично право у доба кризе*. Београд: Службени гласник.
- Стојановић, З. (2015). *Кривично право- општи део*. Београд: Правни факултет универзитета у Београду.
- Стојановић, З. и Делић, Н. (2013). *Кривично право- посебни део*. Београд: Службени гласник.

- Ђоровић, Е. (2010). Докторска дисертација: *Мере безбедности обавезног лечења наркомана и алкохоличара у кривичном праву*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Правни факултет-кривичноправне студије.
- Удаљцов, А., Космински, Е. и Вајнштајн, О. (2011). *Историја средњег века*. Београд: Вулкан.
- Фојербах, А. (2008). *Однос филозофије и емпирије према позитивној правној науци*. Београд: Досије.
- Хелсиншки одбор за људска права у Србији: Праћење реформе затворског система у Србији – стање људских права – Установе за извршење кривичних санкција према малолетницима, Београд, 2002.
- Шовљански, Р. и Шовљански, М. (1971). *О отровима и наркотицима у криминалистичкој обради*. Београд: Савремена администрација.
- Шпадијер-Џинић, Ј. (1996). *Самоубиства у Војводини*. Београд: Институт за криминологију и социолошка истраживања.

ПРИЛОЗИ

ИНСТРУМЕНТИ КОРИШЋЕНИ У ИСТРАЖИВАЊУ

<p>ZA KOJU VRSTU KRIVIČNOG DELA JE OSUĐENIK IZDRŽAVAO KAZNU?</p> <p>_____</p> <p>KOLIKO JE VREMENSKO TRAJANJE KAZNE ZATVORA?</p> <ul style="list-style-type: none"> • DO 1 GODINE • 1-2 GODINE • VIŠE OD 2 GODINE 	<p>DA LI JE TOKOM IZDRŽAVANJA KAZNE VRŠENA REKATEGORIZACIJA OSUĐENOG?</p> <ul style="list-style-type: none"> • NE • U ISTU KATEGORIJU • U LAKŠU KATEGORIJU • U TEŽU KATEGORIJU
<p>KOLIKO GODINA JE ISPITANIK IMAO KADA JE SMEŠTEN U ZATVOR ZA KRIVIČNO DELO KOJE JE POČINIO? _____</p> <p>DA LI JE OSUĐENIH PRETHODNO VRŠIO KRIVIČNA DELA SA ELEMENTIMA NASILJA? _____</p> <p>KOLIKO JE PROCENJENI STEPEN RIZIKA KOD OSUĐENIKA?</p> <ul style="list-style-type: none"> • NIZAK • SREDNJI • VISOK 	<p>DA LI JE PRE OSUĐIVANJA NA TRENUTNU KAZNU ZATVOROM BIO NOVČANO KAŽNJAVAN ZA KRIVIČNA DELA? (zaokružiti)</p> <p>DA NE</p> <p>AKO JE ODGOVOR „DA“ KOLIKA JE BILA KAZNA? _____ dinara</p>
<p>DA LI JE U TOKU IZDRŽAVANJA KAZNE BIO DISCIPLINSKI KAŽNJAVAN?</p> <p>DA NE</p> <p>KOLIKO PUTA JE DISCIPLINSKI KAŽNJAVAN?</p> <ul style="list-style-type: none"> • NIJEDNOM • 1-2 PUTA • 3-5 PUTA • VIŠE OD 5 PUTA 	<p>DA LI ISPITANIK ZLOUPOTREBLJAVAO ALKOHOL? (zaokružite)</p> <p>DA NE</p> <p>UKOLIKO JE ODGOVOR „DA“ KOLIKO ČESTO SE ISPITANIK NAPIJAO? (zaokružite)</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1-2 PUTA GODIŠNJE • 1-2 PUTA MESEČNO • 1-2 PUTA NEDELJNO • SVAKI DAN
<p>DA LI JE ISPITANIK TOKOM IZDRŽAVANJA KAZNE ZATVORA ISPOLJAVAO AGRESIVNO PONAŠANJE PREMA:</p> <ul style="list-style-type: none"> • OSOBLJU ZATVORA • DRUGIM OSUĐENICIMA • SEBI • NI PREMA KOME <p style="text-align: center;">(MOGUĆE ZAOKRUŽITI VIŠE ODGOVORA)</p>	<p>DA LI JE ISPITANIK KONZUMIRAO NARKOTIKE (DROGE)? (zaokružite)</p> <p>DA NE</p> <p>UKOLIKO JE ODGOVOR „DA“ KOLIKO ČESTO IH JE KONZUMIRAO? (zaokružite)</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1-2 PUTA GODIŠNJE • 1-2 PUTA MESEČNO • 1-2 PUTA NEDELJNO • SVAKI DAN

1. **KOLIKO ISPITANIK IMA GODINA U VREME PRIJEMA NA IZVRŠENJE KAZNE? _____**
2. **GDE ŽIVI?**
 - NA SELU
 - U GRADU
3. **DA LI JE BIO ZAPOSLEN?**
 - DA
 - NE
 - SEZONSKI RADNIK (povremeno)
4. **KOJI JE NJEGOV NIVO OBRAZOVANJA?**
 - OSNOVNA ŠKOLA ILI BEZ ŠKOLE
 - SREDNJA ŠKOLA
 - VIŠA ŠKOLA ILI FAKULTET
5. **KAKO (otprilike) PROCENJUJETE ISPITANIKOV MATERIJALNI STATUS?**
 - ISPOD PROSEKA
 - PROSEČAN
 - IZNAD PROSEKA
6. **KAKO SE ISPITANIK IZDRŽAVA?**
 - SAMOSTALNO
 - OD STRANE DRUGOG LICA
 - OD STRANE CENTRA ZA SOCIJALNI RAD
7. **PORODIČNI STATUS:**
 - NIKADA SE NIJE ŽENIO
 - OŽENJEN
 - RAZVEDEN
8. **DA LI IMA DECE?**
 - DA
 - NE
9. **DA LI JE IMAO POSETE U ZATVORU?**
 - DA
 - NE
10. **DA LI GA ČLANOVI PORODICE REDOVNO POSEĆUJU ?**
 - DA
 - NE
11. **KAKO (otprilike) PROCENJUJETE KOMUNIKACIJU I ODNOSI ISPITANIKA SA PORODICOM NA OSNOVU PODATAKA IZ ARHIVE?**
 - LOŠA KOMUNIKACIJA I ODNOSI
 - DOBRA KOMUNIKACIJA I ODNOSI
 - ODLIČNA KOMUNIKACIJA I ODNOSI

PRED VAMA SE NALAZI NIZ PITANJA KOJA SU U VEZI SA KRIVIČNIM DELIMA KOJE STE DO SADA POČINILI. MOLIMO VAS DA, ZAOKRUŽIVANJEM I PODVLAČENJEM OPCIJA ILI PISANJEM ODGOVORA, ODGOVORITE NA NJIH ISKRENO. SVI PODACI, KOJI BUDU DOBIJENI OD VAS, BIĆE ANONIMNI, POD ŠIFROM I ZAŠTIĆENI ZAKONOM.

<p>KOLIKO GODINA STE IMALI KADA STE PRVI PUT POČINILI KRIVIČNO DELO, A DA NISTE KAŽNJENI ZA TO?</p> <p>_____ godina</p>	<p>KOLIKO PUTA STE DO SADA IZDRŽAVALI KAZNU U ZATVORU, NE RAČUNAJUĆI TRENUTNU KAZNU?</p> <p>_____ puta</p>
<p>KOLIKO GODINA STE IMALI KADA STE PRVI PUT POČINILI KRIVIČNO DELO ZA KOJE STE KAŽNJENI?</p> <p>_____ godina</p> <p>Koja sankcija Vam je izrečena za to delo?</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. NOVČANA 3. KAZNA ZATVOROM 4. USLOVNA OSUDA 5. NEKA DRUGA (navedite koja) _____ 	<p>DA LI STE U ZATVORU DISCIPLINSKI KAŽNJAVANI?</p> <p>DA NE</p> <p>KOLIKO PUTA STE DISCIPLINSKI KAŽNJAVANI?</p> <ul style="list-style-type: none"> • NIJEDNOM • 1-2 PUTA • 3-5 PUTA • VIŠE OD 5 PUTA
<p>KOLIKO KRIVIČNIH DELA STE DO SADA IZVRŠILI?</p> <p>_____ krivičnih dela</p> <p>Da li ste bili osuđivani za većinu krivičnih dela koje ste počinili?</p> <ol style="list-style-type: none"> i. DA ii. NE <p>ZA KOJU VRSTU KRIVIČNOG DELA TRENUTNO SLUŽITE KAZNU?</p> <p>_____</p>	<p>DA ILI STE ZLOUPOTREBLJAVALI ALKOHOL (da li ste se napijali)? (zaokružite)</p> <p>DA NE</p> <p>UKOLIKO STE ZAOKRUŽILI „DA“ KOLIKO ČESTO SE NAPIJETE? (zaokružite)</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1-2 PUTA GODIŠNJE • 1-2 PUTA MESEČNO • 1-2 PUTA NEDELJNO • SVAKI DAN
<p>DA LI STE SAD PRVI PUT OSUĐENI NA ZATVORSKU KAZNU? (zaokružite)</p> <p>DA NE</p> <p>DA LI STE NEKADA VRŠILI KRIVIČNA DELA SA ELEMENTIMA NASILJA?</p> <p>DA NE</p>	<p>DA LI KONZUMIRATE ILI STE KONZUMIRALI NARKOTIKE (DROGE)? (zaokružite)</p> <p>DA NE</p> <p>UKOLIKO STE ZAOKRUŽILI „DA“ KOLIKO ČESTO IH KONZUMIRATE? (zaokružite)</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1-2 PUTA GODIŠNJE • 1-2 PUTA MESEČNO • 1-2 PUTA NEDELJNO • SVAKI DAN

12. **KOLIKO IMATE GODINA?** _____

13. **GDE ŽIVITE?**

- NA SELU
- U GRADU

14. **DA LI STE ZAPOSLENI?**

- DA
- NE
- SEZONSKI RADNIK (povremeno)

15. **KOJI JE VAŠ NIVO OBRAZOVANJA?**

- OSNOVNA ŠKOLA ILI BEZ ŠKOLE
- SREDNJA ŠKOLA
- VIŠA ŠKOLA ILI FAKULTET

16. **KAKO (otprilike) PROCENJUJETE SVOJ MATERIJALNI STATUS?**

- ISPOD PROSEKA
- PROSEČAN
- IZNAD PROSEKA

17. **KAKO SE IZDRŽAVATE?**

- SAMOSTALNO
- OD STRANE DRUGOG LICA
- OD STRANE CENTRA ZA SOCIJALNI RAD

18. **PORODIČNI STATUS:**

- NIKADA SE NISAM ŽENIO
- OŽENJEN
- RAZVEDEN

19. **DA LI IMATE DECE?**

- DA
- NE

20. **DA LI IMATE POSETE U ZATVORU?**

- DA
- NE

21. **DA LI VAS ČLANOVI PORODICE REDOVNO POSEĆUJU ?**

- DA
- NE

22. **KAKO PROCENJUJETE KOMUNIKACIJU I ODNOSI SA SVOJOM PORODICOM?**

- LOŠA KOMUNIKACIJA I ODNOSI
- DOBRA KOMUNIKACIJA I ODNOSI
- ODLIČNA KOMUNIKACIJA I ODNOSI